

**OSMANLI'NIN SON ÇEYREĞİNDE OTELCİLİK VE OTELCİLİK
FAALİYETLERİ**

Yüksek Lisans Yeterlik Tezi

Beyhan NEHİR

ESKİŞEHİR 2019

**OSMANLI'NIN SON ÇEYREĞİNDE OTELCİLİK VE OTELCİLİK
FAALİYETLERİ**

Beyhan NEHİR

YÜKSEK LİSANS YETERLİK TEZİ

TARİH Anabilim Dalı

Danışman: Doç.Dr. Sedat BİNGÖL

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos 2019

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Beyhan NEHİR'in "Osmanlı'nın Son Çeyreğinde Otelcilik ve Otelcilik Faaliyetleri" başlıklı tezi 23 Ağustos 2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan Tarih Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Sedat BİNGÖL

Üye : Doç.Dr.Hayrettin PINAR

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Musa KILIÇ

Prof.Dr.Bülent GÜNŞOY
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

OSMANLI'NIN SON ÇEYREĞİNDE OTELCİLİK VE OTELCİLİK FAALİYETLERİ

Beyhan NEHİR

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2019

Danışman: Doç. Dr. Sedat BİNGÖL

Kervansaraylar ve hanlar on dokuzuncu yüzyılın sonlarına değin Osmanlı Devleti'nde konaklama hizmeti veren yapılar olmuşlardır. Menziller ve külliyeler etrafında şekillenen bu yapılar hayır amacıyla Padişahlar ve ileri gelen devlet adamları tarafından tesis olunan vakıf yapılarıdır. Yaşanılan iç ve dış gelişmeler sonucu on sekizinci yüzyılda öncelikli olarak askeri alanda başlayan Osmanlı'da modernleşme süreci, on dokuzuncu yüzyıl itibariyle siyasi, idari, ekonomik, kültürel ve toplumsal bir köklü dönüşüm halini alır. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa şehir hayatına hızlı sanayileşmenin sonuçlarından biri olarak konaklama birimleri bağlamında oteller girer. Osmanlı Devleti şehir hayatında ise oteller, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı itibariyle şehirlerde yerini alır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanları akabinde hızlı bir gelişme gösteren otelcilik faaliyetleri, 1890'lı yıllarda Avrupa'daki otellerin seviyesine ulaşır. İmparatorluk, en çalkantılı döneminde şehirlerinde yer edinen bu yeni pratiğin kendi kontrolünde ilerlemesi için bir takım önlemlere başvurur.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Modernleşme, Otel, Otelcilik.

ABSTRACT

HOTELS AND HOTEL’S ACTIVITIES IN THE LAST QUARTER OF OTTOMAN

Beyhan NEHİR

History Anniversary

Anadolu University, Institute of Social Sciences, August 2019

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Sedat BİNGÖL

Caravanserais and inns were buildings that provided accommodation services in the Ottoman Empire until the end of the nineteenth century. These structures, which are spaced around the ranges and the complexes, are the foundation structures established by the Sultans and the leading statesmen for charity purposes. As a result of the internal and external developments experienced in the military field in the eighteenth century, the modernization process in the Ottoman Empire became a radical political, administrative, economic, cultural and social transformation as of the 19th century. After the second half of the eighteenth century, European city life enters hotels in the context of accommodation as one of the result of rapid industrialization. In the urban life of the Ottoman Empire, hotels took their place in the cities as of the first half of the nineteenth century. After the announcements of the Tanzimat and Islahat Fermans, rapidly developing hotel activities reached the level of hotels in Europe in the 1890s. The Empire resorted to a number of measures to ensure that this new practice, which took its place in the cities during its turbulent period, would proceed under its control.

Key Words: Ottoman, Modernization, Hotel, Hospitality

ÖNSÖZ

19. yüzyıl içerisinde Osmanlı kent dokusunda başta başkent İstanbul olmak üzere önemli bir yer tutan otel yapıları hakkında yapılmış olan çalışmalar, genel olarak kurum bazlı tekil otel yapılar üzerine veya bölgesel bazlı araştırmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca bu çalışmalarda genel olarak otel yapılarının mimari açıdan incelendiği ve oteller hakkındaki bilgilere, o dönem Osmanlı’da azınlıkların ve Batılı ülkelerin yayınladıkları gazetelerle birlikte; gezginlerin seyahatnameleri ve Avrupa’da yayınlanan seyahat rehberlerinden yararlanıldığı görülmüştür. ‘‘Osmanlı’nın son çeyreğinde otelcilik ve otelcilik faaliyetleri’’ başlıklı bu araştırmamız ile konaklama yapıları bağlamında Osmanlı’da otellerin ve otelcilik faaliyetlerinin hangi koşullarda ortaya çıktığı, nasıl bir gelişme gösterdiği, Osmanlı toplum ve kamu hayatında ne gibi rolleri üstlendikleri hakkında arşiv belgeleri ekseninde anlatılmaya çalışılmıştır.

Çok yoğun bir çalışma sonucu ortaya çıkan bu araştırmamızda, tez danışmanlığımı kabul eden, tez konumu öneren ve tezin bitim süresine kadar önemli yönlendirmeleri ve katkıları olan danışman hocam Doç. Dr. Sedat Bingöl’e teşekkür ederim. Çalışma sırasında onlara ayırmam gereken zamanı ayıramadığım için kızım Emine Eylül Nehir ve oğlum Ahmet Orhun Nehir’e de özür borçluyum. Yüksek lisans eğitiminin başlangıcından bitimine kadar göstermiş olduğu sonsuz özveri, sabır ve destek için sevgili eşim Gülşen Nehir’e minnettarım. Ayrıca bir kütüphanede büyümemizi sağlayan ve bugünlerimizin ışığı olan anneme ve babama da şükranlarımı sunarım.

29.08.2019

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK TAAHHÜTNAMESİ

Anadolu Üniversitesi Bilim Etik Kurulunun okuduğumu ve anladığımı, lisansüstü çalışmalarımı boyunca bu kılavuzda belirtilen hususlara uyacağımı, çalışmalarım kapsamında kendi başıma ve/veya başkalarıyla birlikte yürüteceğim anket, görüşme, gözlem, alan araştırması, uygulama ve inceleme, vb etkinliklerde sağlık, güvenlik, insan hakları, mevcut mevzuat hükümleri, hukukun genel ilkeleri ve etik ilkeleri ihlal etmeyeceğimi; etik açıdan tereddüt yaratan gelişmeleri en kısa zamanda Anadolu Üniversitesi Etik Kuruluna bildireceğimi kabul ve taahhüt ederim

Kayıtlı olunan Program: Tarih

Çalışmanın Adı: Osmanlı'nın Son Döneminde Otelcilik ve Otelcilik faaliyetleri

Çalışmanın Türü:

Tez: ☒

Dönem Projesi: ☐

Danışmanın Adı-Soyadı: Sedat Bingöl

Danışmanın Adresi:

Anadolu Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Telefon (İş/Cep) : 222-335 05 80 / 4033

E-posta : sbingol@anadolui.edu.tr

2. Danışmanın Adı-Soyadı (eğer varsa):

Danışmanın Adresi:

Telefon (İş/Cep) :

E-posta :

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GÖRSELLER DİZİNİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANTİK ÇAĞ'DAN SANAYİ DEVRİMİNE KADAR AVRUPA'DA KONAKLAMA YAPILARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE OTEL YAPILARININ DOĞUŞU

1.1. Antik Yunan ve Roma Dönemi Konaklama Yapıları	16
1.1.1. Katagogion	17
1.1.2. Hospitium	17
1.1.3. Stabula	18
1.1.4. PopinaCaupona	18
1.1.5. Lumpanar	18
1.2. Bizans Dönemi-Sanayi Devrimi Arası Konaklama Yapılarının Gelişimi	18
1.2.1. Ksenedokhion	19
1.2.2. Pondhoheion	19
1.2.3. Manastır pansiyonları	19
1.2.4. Hanlar-Inns	20
1.3. Avrupa'da Klasik Han Mimarisinden Otellere Geçiş	21
1.3.1. Otel sözcüğünün etimolojisi	21
1.3.2. Avrupa'da ilk otellerin açılışı	22

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI'DA 19. YÜZYILA KADAR KONAKLAMA YAPILARININ TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. Otel Öncesi Osmanlı'da Konaklama Yapıları	25
2.1.1. Kervansaraylar ve hanlar	26
2.1.1.1. Osmanlı öncesi kervansaraylar ve hanlar	26
2.1.1.2. Osmanlı dönemi kervansaraylar ve hanlar	30
2.1.2. Bekâr odaları	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI'DA OTELCİLİK VE OTELCİLİK FAALİYETLERİ

3.1. Osmanlı'da Otel Kurumunun Ortaya Çıkmasına Yol Açan Etkenler	41
3.2. Osmanlı Dönemi İstanbul'da Otelcilik ve Otelcilik Faaliyetleri	45
3.3. Osmanlı Dönemi İzmir'de Otelcilik ve Otelcilik Faaliyetleri	58
3.4. Osmanlı Dönemi Bursa'da Otelcilik ve Otelcilik Faaliyetleri	66
3.5. Osmanlı Dönemi Diğer Anadolu Şehirlerinde Otelcilik ve Otelcilik Faaliyetleri	71
3.6. Osmanlı Devleti'nde Otelciliğe Dair Düzenlemeler	77
3.7. Otellerin Osmanlı Toplum ve Kamu Hayatında Üstlendiği Roller ...	84
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	95
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

GÖRSELLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Görsel 2.1. Emir Hanı	31
Görsel 2.2. İssız Han	32
Görsel 2.3. Çöplüce Hanı	33
Görsel 2.4. İpek Hanı	34
Görsel 2.5. Koza Han	34
Görsel 2.6. Fatih Külliyesi	35
Görsel 3.1. F.LISTZ Konser Programı	48
Görsel 3.2. Hotel d'Angleterre	49
Görsel 3.3. Pera Palas	51
Görsel 3.4. Londra Otel	52
Görsel 3.5. Pera Tokatlıyan Otel	54
Görsel 3.6. Tarabya Tokatlıyan Oteli	54
Görsel 3.7. Hotel Anglaterre Parsel Düzeni	57
Görsel 3.8. Hotel Smyrna Parsel Düzeni	57
Görsel 3.9. Grand Hotel Huck	63
Görsel 3.10. Grand Hotel de Londres	63
Görsel 3.11. Grand Hotel Kramer Palace	64
Görsel 3.12. İzmir Yunanca Rehber	65
Görsel 3.13. Hüdavendigar Seyri-Sefain Şirketi Vapur Bileti	68
Görsel 3.14. İsplendid Hotel	70
Görsel 3.15. İsplendid Hotel İlanı	70

KISALTMALAR DİZİNİ

A.g.k.	: Adı Geçen Kaynak
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.y.	: Aynı yer
A.] MKT. MHM	: Sadaret MektubiMühimme Kalem
A.] MTZ (04)	: Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan
A.] MTZ (05)	: Sadaret Eyalet-i Mümtaze Mısır
B	: Receb Ayı
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cemâziyelahir
Ca.	: Cemâziyelevvel
Çev.	: Çeviri
D	: Bab-ı Defteri
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DH	: Dâhiliye
DH. İD.	: Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı
DH. EUM. MH.	: Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Muhasebe Kalem
DH. EUM. SSM.	: Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Seyrüsefer Kalem
DH. EUM. THR.	: Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Tahrirat Kalem
DH. EUM. 2. Şb.	: Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye İkinci Şube
DH. KMS.	: Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalem
DH. MUİ.	: Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem
DH. TMIK. M.	: Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, Muamelat
DH. TMIK. S.	: Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, Islahat
DH. UMVM.	: Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü
Ed.	: Editör
FTG. f..	: Fotoğraf
H	: Hicri
HAT	: Hatt-ı Hümayun
HR	: Hariciye Nezareti
HR. İD.	: Hariciye Nezareti İdare
HR. SFR.	: Hariciye Nezareti Sofya Sefareti
İ. DH	: İrade Dâhiliye
İ. DFE	: İrade Defteri Hakani

İ. HUS	: İrade Hususi
İ. MF	: İrade Maarif
İ. ML	: İrade Maliye
İ. ŞE	: İrade Şehremaneti
L	: Şevval Ayı
MF	: Maarif Nezareti
MF. MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MV	: Meclisi Vükela Mazbataları
N	: Ramazan Ayı
R	: Rebiülahir
Ra	: Rebiülevvel
S	: Safer
Ş	: Şaban
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Y. A. HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat
Y. PRK. ASK	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y. PRK. MYD	: Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyeti Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Z	: Zilhicce
Za.	: Zilkade
ZB.	: Zabtiye Nezareti Evrakı

GİRİŞ

Günümüzde, her gün milyonlarca insanın farklı nedenlere dayalı olarak bulundukları yerlerden, uzak-yakın başka yerlere gitme eylemi olan seyahatin tarihi, insanlığın ilkel çağ dönemlerine kadar eskiye dayanmaktadır. Çok sayıda yeniliğin temelinde var olduğu gibi seyahatin temelinde de insanın doğasında bulunan merak duygusu bulunmaktadır. İnsanlar tarihleri boyunca, bulundukları yerlerin dışında hep neler olduğunu merak etmiş ve bu merak duygusunu gidermek içinde kendilerini, daha önce hiç bilmedikleri uzak diyarlara atmışlardır.

Eskiden çok önemli bir olay olarak kabul edilen seyahat, günümüzde bir zorunluluk, alışkanlık ve yaşamın bir parçası haline gelmiş durumda.

İlk çağların avcı-toplayıcı toplumları, zorlu doğa koşullarına karşı gelebilmek ve daha güvenli bir yer bulmak amacıyla birlikte, avlakların ve verimli otlakların bol bulundukları bölgelere, daha iyi bir yaşam koşullarına sahip olmak için yurtlarından ayrıldılar. Doğaya hükmetmeye başlayan insanlar, hayvanlar besleyip, bitki yetiştirmeye başlayarak yerleşik düzene geçtiler. Bu gelişmeler insanların çeşitli aletler üretip başka mallarla takasına dayalı zanaatın ve ticaretin temellerinin atılmasına yol açtı.¹ Ortaya çıkan ticaret kavramı insanlığın ikinci seyahat nedeni olmasıyla birlikte yerleşim merkezlerinin de ticaret ekseninde ortaya çıkmasına yol açtı.²

Antik Çağ'da takasa dayalı ticaretin ortaya çıkması, insanların daha fazla seyahat etmesini gerekli kıldı. Ticaretteki gelişmeler ve yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Milattan Önce 5. binyılın sonlarından itibaren yelkenli küçük teknelerin tarihteki yerlerini aldığı görülür.³ Güney Mezopotamya'da hüküm sürmüş olan Sümerler M.Ö. 3500'lerde dünya uygarlık tarihi açısından önemli bir keşif olan tekerlek ve yaban eşekleri ile öküzlerin kullanıldığı ilk arabayı icat ettiler.⁴ Ticaret ve ulaşımındaki gelişmeler, beraberinde yol güzergâhların şekillenmesini ve küçük şehirlerin gelişmesine olanak tanıdı. Şehirleşmeyle birlikte insanların yaşamlarında yeni hareket alanları meydana geldi. Ticaretle uğraşanlar pazar ağları kurarak festivaller düzenlediler. Özellikle Helen döneminde MÖ.776 yılında geniş bir coğrafyayı etkisi altına alan ve günümüzde de varlığını devam ettiren festivallerden biri olan Olimpiyat

¹W. Löschburg (1998). *Seyahatin kültür tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi, s.11.

²M. Elif Çelebi (2010). *İstanbul'un tarihi otelleri (1840-1914) ve koruma kapsamında Galata ve Pera otellerinin değerlendirilmesi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi (Yayınlanmış doktora tezi), s. 5.

³Löschburg 1998, **a.g.k.**, s. 15.

⁴M. Özdemir (2012). "tren gelir hoş gelir..." kara trenin hikâyesi, *Eskişehir: Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C: 23, S.1. s. 117-123.

Oyunları ilk sırada gelmektedir. Dört yılda bir yapılan bu etkinlikte şehir devletlerinin sporcuları tanrı Zeus adına yarışmalar düzenlemiştir.⁵ Ayrıca şehir merkezlerinde kutsiyet yüklenilen kişiler, anıtlar, dini tapınaklar ve inanç alanları oluştu.⁶ Böylelikle inanç kavramı ve dini tapınaklar insanlık tarihinde seyahat olgusunun önemli bir bileşeni haline geldiler.

Ticaret ve ulaşımında sağlanan kolaylıklar Antik Çağ'da yol yapımını önemli kıldı. Dönemin önemli yol güzergâhlarından birini, Efes'ten başlayıp, Sardes (günümüz Manisa civarı) üzerinden Susa'ya kadar uzanan "Kral Yolu" oluşturmaktaydı.⁷

Roma İmparatorluğu döneminde yol yapımı ve seyahatlerin güvenliğine çok önem veriliyordu. Löschburg;⁸

"Yol" kavramını bize Romalılar tanıttı; ünlü "Via Appia" gibi 90.000 km'yi bulan çift şeritli bulvarlar, toplam 200.000 km uzunluğunda arnavutkaldırımı ya da bazalt döşeli yollar, geçitler, viyadükler ve tünellerden oluşan, düzenli bir biçimde bakımı ve onarımı yapılan bir ulaşım ağına sahipti onlar. Kuzey Denizi'nden Sahra'ya, Atlas Okyanusu kıyılarından Tuna Nehri ülkelerine ve Mezopotamya'ya kadar uzanan bu sistem, o dönemin en muhteşem eserlerinden biridir."

şeklinde aktarır. Romalılar Anadolu coğrafyasında da önemli yol çalışmalarında bulundular. Anadolu'da yapılan yolların temel amacı, uzaktaki vilayetlerin Roma'ya bağlanmasıydı.⁹

Romanın sağlamış olduğu yol güvenliği sayesinde önceleri yalnızca devlet görevlileri ve askerlerin kullanmış olduğu yollarda, dönemin bilim adamları, sanatçıları, vergi memurları, gezginleri, yazarları ve diğer sınıftan insanlarda, artık seyahat etmekteydiler.¹⁰ Sıcak su kaynaklarına ve hamamlara olan ilgisiyle bilinen Romalılar, bu dönemde kaplıca turizminin temelini atmış ve sağlık amacıyla yapılan seyahatlerin başlamasına da öncülük ettikleri görülmüştü.¹¹

Kara ve deniz yolu ulaşım ağlarının Antik Çağda seyahate elverişli bir biçimde ortaya çıkması, hem coğrafi açıdan birbirinden uzak toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel alanda birbirleriyle etkileşimine; hem de seyahatlerin ve seyahat edenlerin hızla artmasına yol açtı. Böylece çok sayıda insan, daha uzak yerlere farklı nedenlerle seyahat

⁵L. Casson (2008). *antik çağda seyahat*, İstanbul: MB Yayınevi, s. 56.

⁶L. Casson, 2008, **a.g.k.**, s. 15.

⁷M.W. Ramsay (1961). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 26.

⁸Löschburg, 1998, **a.g.k.**, s. 18.

⁹Ramsay, 1961, **a.g.k.**, s. 46-48-52-59.

¹⁰Löschburg, 1998, **a.g.k.**, s.19.

¹¹Çelebi, **a.g.k.**, s.6.

eder olmuşlardı. Seyahat edenlerdeki bu artış nedeniyle, önemli ulaşım noktalarında seyahat danışma büroları kuruldu ve seyahat edenlere yardımcı olmak amacıyla güzergâh haritaları düzenlendi.¹²

Roma İmparatorluğu sınırlarının üç kıtayı kapsayıp geniş bir coğrafi alana yayılması sonucu bir takım politik sorunlar ve dış tehditlerle karşı karşıya kaldı. MS. III. yüzyıl itibarıyla, sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri yönden sıkıntıların yanı sıra doğuda dönemin güçlü devletlerinden Sasanilerle yaşanan mücadele durumlarını daha da güçleştirdi.¹³ İmparator I. Constantinus döneminde MS.313'te Milano Fermanı'nın imzalanmasıyla; pagan inanın hâkim olduğu imparatorlukta Hristiyanlığa karşı hoşgörü sağlandı.¹⁴ MS. 375'te başlayan 'Kavimler Göçü', önce MS. 395'te Roma'nın batı ve doğu olarak ikiye bölünmesine ve sonrasında 476'da Batı Roma'nın yıkılmasının en önemli nedenlerinden birini oluşturdu.¹⁵ Bu son iki asırda yaşanan gelişmeler, insanlığı Antik Çağ'dan Orta Çağ'a taşıdı.

Roma İmparatorluğu'nun V. yüzyılda dağılması, Roma uygarlığını simgeleyen düzenin de önemli ölçüde sarsılmasını beraberinde getirdi.¹⁶ Bu bozulma yollardaki güven ortamının ortadan kalkmasına ve seyahatlerinde azalmasına yol açmıştı.

Orta Çağ'da, çok tanrıcı, pagan bir din yapısına sahip olan Romalıların MS. 379'da imparator I. Theodosius (379-395) döneminde Hristiyanlığı devletin resmi dini olarak kabul ettiler.¹⁷ 7. yüzyılda İslam'ın ortaya çıkmasıyla, tek tanrılı dinlerin; seyahatlerin ve seyyahların yönünü belirleyen önemli bir etken olduğu görülür. Özellikle, Orta Çağ İslam Coğrafyası ve Avrupa Coğrafyası üzerine yapılan literatür çalışmaları incelendiğinde, dinsel hareketlerin, bu coğrafyalarda yaşayan toplumların hem kültürel ilişkilerinde hem de seyahatlerinde önemli bir itici güç olduğunu göstermektedir.

Örneğin; bu konu üzerinde yazan araştırmacılardan biri olan Houari Touati, seyahatlerin Orta Çağ İslam toplumunda, özellikle de İslam âlimleri için bir tutku ve bu

¹²Roma İmparatorluğu'nda tüm yolları ve menzilleri gösteren güzergâh haritalarına Itinerarium denirdi. O dönemden günümüze ulaşan tek güzergâh haritası ise Avusturya Milli Kütüphanesi'nde bulunan Tabula Peutingeriana'dır. Löschburg, **a.g.k.**, s. 22.; Ramsay, Peutinger Tablosu'nda birçok yolların tamamıyla yanlış olarak gösterildiğini belirtip Itinererlerin bu tabloya nazaran daha güvenilir olduğunu belirtir. Peutinger Tablosundaki ayrıntılı bilgiler için bkz. Ramsay, **a.g.k.**, s. 64-67.

¹³F. Çapan ve B. Güvenç (2015). 'Avrupa Hun Devletinin Büyük Hükümdarı Atilla'ya Suikast Girişim', *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, S. 217, s.42.

¹⁴Z. Duygu (2017). *Hristiyanlık ve imparatorluk, geç Antikçağ'da kilise-devlet ilişkileri ve kristolojiparadigmaları*, İstanbul: Divan Kitap, s. 175.

¹⁵Çapan, **a.g.m.**,s.634-635.

¹⁶Z. Eralp (1983). *Genel Turizm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları, s. 4.

¹⁷Duygu, **a.g.k.**, s. 283.

tutkunun bir sanata dönüşümünü ve ayrıca; hayatları için çok önemli bir sınav olduğunu belirtir. Bununla birlikte, seyahatin dönem koşullarında kendi bünyesinde taşıdığı riskler, zorluklar, açlık, yorgunluk, haftalarca-aylarca süren yorucu ve tehlikeli yolculuklar vs. gibi güçlüklerin önemli olmayıp, onlar için önemli olanın seyahat etmenin sonucunda gittikleri yeni yerleri, söz konusu bölgeleri Müslümanlığın bakış açılarıyla donatmaları diye belirtmiştir.¹⁸

Yine kaynaklarda, Orta Çağ İslam coğrafyasında, amaçları bakımından seyahatler şu şekilde sıralanmaktadır: İlim tahsili ve dil eğitimi için yapılan, tasavvufi nedenler ve ibadet maksadıyla (özellikle Hac seyahatleri) yapılan, coğrafya, tarih ve farklı kültürler hakkında bilgi edinmek için yapılan seyahatler şeklinde.¹⁹

Orta Çağ toplumlarında seyahatlerin aynı zamanda, bir iletişim aracı, haberleşme, bilgi ve her türlü kültürel unsurun aktarılmasının temel bir vasıtası olarak işlev gördüğünü belirttiği çalışmasında Resul Ay; dönemin talebeleri, âlimleri ve dervişleri üzerinden Anadolu'da ki bilginin akışında ve bu akışın, dönemin Anadolu toplumunda ortaya çıkardığı kültürel etkileşime değinmiştir;²⁰

“Bu yüzyıllarda eğitim amacıyla Anadolu'dan Suriye'ye, özellikle Şam'a gitmiş daha birçok âlime rastlanmaktadır. Bunlardan Osman Gazi'nin kayınbabası Şeyh Edebalı, Orhan Gazi döneminin ünlü âlimlerinden Karahisarlı Ebü'l Kasım oğlu Hattab, Kayserili Muhsin ve Eretna Beyliği devrinde Erzincan'da kadılık, daha sonra da Atabeylik ve Eretna beyliği hükümdarlığı yapmış olan Kadı Burhaneddin (öl, 1398) bunların sadece birkaçıydı.”

Hristiyanlığın Roma'da devletin resmi dini olarak kabul edilmesinden sonra, Avrupa toplumları her alanda Hristiyanlığın derin etkisi altında kaldı. Seyahatlerde Avrupa'da Hristiyanlık ekseninde şekillenerek gelişme gösterdi. İslam dünyası gibi, Hristiyan dünyası içinde hac yolculukları, seyahat etmenin önemli gerekçelerinden birini oluşturduğu görüldü. Sayıları binleri bulan, papaz, keşiş ve halktan kişiler, Roma'ya Kudüs'e, Konstantinopol'e, Santiago de Compostela'ya (günümüz Kuzeybatı İspanya'sı) hac için giderlerdi. Öyle ki; Kilise bu hac yolculuklarını bir salgın ve engel olunması gereken bir felaket olarak değerlendirmişti.²¹ Ayrıca bu hac yolculukları aynı zamanda, İslam coğrafyası toplumu ile Avrupa toplumu arasında kültürel ve ekonomik ilişkiler kurulmasına ve her iki toplumun birbirini daha iyi tanınmasına da olanak tanıdı.

¹⁸H. Touati (2016). *Ortaçağ'da İslam ve seyahat: bir alim uğraşının tarihi ve antropolojisi*, İstanbul: YKY yayınları, Çev. Ali Berkay, s. 9-11.

¹⁹M. Çağrı (2009). Seyahat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 37, s. 7-9.

²⁰R. Ay (2006). “Ortaçağ Anadolu'sunda bilginin seyahati: talebeler, âlimler ve dervişler”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, S:3, s. 17-19.

²¹Löschburg, 1998, **a.g.k.**, s. 32.

Ortaçağ seyahatlerine yön veren ve ortaçağ tarihini karakterize eden başat unsurlardan biri de 11. yüzyılda başlayan Haçlı Seferleridir.²² Bir takım siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerle başlayan ve her türden binlerce insanın katıldığı Haçlı Seferleri, kısa bir süre sonra ticari bir girişime dönüşür ve Doğu-Batı arasındaki ticaretin ve seyahatlerinde canlanmasına yol açar.²³ İslam ve Avrupa coğrafyasında dini amaçlı bu seyahatler, orta çağlarda önemli bir yer teşkil etmekle birlikte, dünyanın birçok yerinde etkisi ve önemi günümüze kadar uzanan bir gelenek haline gelmiştir.

Ortaçağ seyahatleri açısından bir başka önemli unsur ise İpek Yolu'dur. Avrupa'yı; Türkiye-İran üzerinden geçerek, Hindistan ve Çin'e bağlayan İpek Yolu üzerinde ticarete önemli ilerlemeler olmuştur. Kaynaklara göre İpek Yolu'nun yaklaşık olarak 2000 yıllık bir geçmişi ve ilk olarak MÖ. 2. yüzyılın sonlarında açıldığı kabul edilir. İpek Yolu, Doğu'nun ürettiği ipek ve ipekten üretilen değerli mallara pazar arayışı, Batı'nın da bu değerli malları edinmek için ticari girişimlerde bulunduğu bir yol ağı olarak tanımlanır.²⁴

Dini amaçlı seyahatler ve İpek Yolu üzerinden Çin'den, Avrupa'ya değin olan ticari faaliyetler, Orta Çağ'da, seyahatin, antik Yunan ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde ki gibi ülke içinden sıyrılıp kıtalararası boyutlar kazandığı görülmektedir.

Uygarlıklar Beşiği olarak anılan Anadolu, derin tarihi ve jeo-stratejik konumu dolayısıyla tarihi boyunca yol ağlarıyla örülmüştür. Eski çağdan günümüze değin hâkimiyet kuran tüm yönetimler, hükümlerinin belirleyicisi olan bu yollara oldukça önem vermişlerdir. Selçuklu Türkleri, 11-14. yüzyıllar arası Anadolu'da hâkimiyet kurduktan sonra, Roma'dan kalan eski yol bakiyelerini iyileştirip, Doğu-Batı karayolu ve Kuzey-Güney doğrultusunda ki denizyolu limanlarını geliştirmişlerdir.²⁵

Selçuklu hâkimiyeti, Anadolu tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Daha önceleri Roma döneminde sağlanan, askeri, politik ve ekonomik istikrar, özellikle 13.

²²Haçlı Seferleri, Ortaçağ'da Avrupa toplumu uzun yıllar devam eden açlık, yoksulluk ve topraksızlık nedeniyle ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Avrupa toplumu üzerinde her alanda büyük bir etkiye sahip olan kilisenin ise, bu sorunları çözmeye çalışmak ve giderek artan gücünü Doğu'da hâkim kılmak için din motifini de kullanarak doğuya karşı yaptığı bir hareket olarak tanımlanır. Işın Demirkent, Haçlı Seferlerinin asıl amacının; Papalığın, 11. yüzyılda Anadolu'da başlayan Türk ilerlemesinin durdurulması, Türklerin Ön asya'dan atılması ve bizzat bu bölgeye hâkim olma emellerinin bir sonucu olarak değerlendirir. Haçlı seferleri için bkz. I. Demirkent, 2007, *Haçlı Seferleri tarihi/ Makaleler, bildiriler, incelemeler*, İzmir: Dünya Aktüel, s. 1-4.

²³Çelebi, 2010, **a.g.k.**, s. 10.

²⁴M. Tezcan (2014). "İpek Yolu'nun İran Güzergâhi ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, S:3/1, s. 97.

²⁵N. Kemer (2018). "Anadolu'nun Tarihi Yolları ve Ankara için Bir Yeşil Yol Planlama Olanğı", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(2), s. 138.

yüzyılda, Selçuklular tarafından, Moğol saldırılarına kadar yeniden sağlanmış ve kısmen de olsa seyahatler güvenli bir ortamda devam etmiştir.²⁶

Seyahatlerin, ticaret ve bilginin yayılması ve de din eksenindeki gelişmeler bağlamında kıtalararası boyut kazanması, dönem seyyahlarının kaleme aldığı seyahatnameler incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır. Dönemin muhtemelen ilk seyyahlarından biri Yahudi Âlim Tudelalı Benjamin'dir. 1160 yılında, Saragossa'dan başlayıp Avrupa, İran ve Hindistan üzerinden 13 yıl süren yolculuğunda, gittikleri yerlerde yaşayan Yahudi toplulukları hakkında ayrıntılı bilgiler, dönemin ticari ilişkileri, şehir adları gibi bilgilere seyahatnamesinde yer vermiştir.²⁷ Bir diğeri ise, 13. yüzyılın keşiş seyyahlarından John De Plano Carpini'dir.

Moğolların, doğudan batıya başlatmış oldukları büyük istilâ hareketi, Macaristan sınırlarını aşır Adriyatik kıyılarına ulaştığında, Hristiyan batı dünyası başta Papa olmak üzere büyük endişeye kapılır. Bu istilâ karşısında birtakım önlemler aramaya başlarlar. Papa 4. Innocentius, 1245 yılında Lyon'da toplanan sinodda, Moğol hanına elçiler gönderme kararı alır. Bu elçilerden biri de Carpini'dir. Carpini'nin 1245-1247 yılları arasındaki Moğolistan seyahati, özellikle Moğol tarihi açısından önemli bilgiler vermektedir. Carpini, Moğolların, yaşadıkları coğrafyadan dış görünüşlerine, giyim kuşamlarından dini ritüellerine, örf ve adetlerinden ordu düzenine, aile yapısından hukuk ve cezalarına varıncaya değin oldukça fazla bilgiyi eserinde aktarmıştır.²⁸

Korkusuz gezgin olarak anılan Venedikli tüccar Marco Polo, 13. yüzyılın son döneminde Asya'da 20 yılını geçiren dönemin bir diğeri önemli seyyahıdır. Polo, amcası ve babası ile birlikte 1271'de Venedik'ten hareket edip, Sivas üzerinden, İran-Afganistan'a oradan da dünyanın çatısı olarak adlandırılan Pamir Yaylası'na vardılar. Gobi Çölü'nü geçtikten sonra Moğol Hanı Kubilay Han'ın sarayına ulaştılar ve 16 yıla yakın Çin'de kaldılar. Dönüş yolunda ise, Sumatra, Java, Hindistan ve Seylan'a uğradılar.²⁹ Polo, Çin'de kaldığı 16 yıl zarfında daha önce görmediği birçok olaya tanık oldu. Örneğin, kâğıt paranın varlığı, ısınma için taşkömürü kullanılması, yam adı

²⁶A. Eskikurt (2014), "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:33, Güz, s. 21.

²⁷PD. Joseph, 2013, *Tourism Principles, Policies and Practices* for Directorate of Distance Education, Pondicherry University-MBA Tourism, s.13.

²⁸E. Ayan (2014). *PlanoCarpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, Ankara: Gece Kitaplığı, s. 35-39-43-57-95.

²⁹Joseph, 2013, **a.g.k.**, s. 13.

verdikleri kurye ve posta sistemleri gibi daha önce, Avrupa’da kısmen ya da hiç tanık olmadıkları birçok farklı şeylere durumlara tanık oldu.³⁰

Seyahat deneyimlerini kaleme alıp kaydeden Ortaçağ’ın bir başka ünlü gezgini ise Tancalı İbn-i Battûta’dır. Marco Polo ile birlikte Ortaçağ’ın en büyük iki seyyahından biri olarak ve hatta üç kıtada çok geniş bir alanda, en önemli kültür merkezlerine ulaşması sebebiyle Polo’yu geride bıraktığı kabul edilir.³¹ Battûta, 1325 yılında Tanca’dan hac niyetiyle başladığı seyahatleri, Kuzey Afrika sahil yolunu takip ederek İskenderiye ulaşmasıyla başlar. 1349 yılına kadar 6 kez hac görevini yerine getiren Battûta, Kuzey Afrika’dan Anadolu’ya, İran üzerinden Hindistan, Çin, Maldivler ve Seylan’a, Sardinya Cagliari’den Endülüs Şehirlerine kadar 3 kıtada seyahat etmiştir.³²

Battûta ve Polo gibi seyyahların onlarca yıl süren bu yolculukları, ilkel taşıtlara, zor coğrafi koşullara, çeşitli din ve yerel dilleri konuşan toplulukları da aşarak seyahat isteminin baskısı altında insanlığın, ne tür zorlukları göze alabildiğinin ve üstesinden geldiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilmelidir. Geniş ilgi gören bu seyahatnameler aynı zamanda insanların yaşadıkları yerin dışında kalan diğer yerler hakkında daha fazla bilgi edinme isteklerini ve seyahat etmelerinin artmasını sağlamıştır.

Ağırlıklı olarak dinsel nedenlere ve ticarete dayalı olan Orta Çağ seyahatleri, 29 Mayıs 1453’te Osmanlı padişahı II. Mehmet’in İstanbul’u Osmanlı egemenliğine katması ve yine aynı yüzyıl ortalarında İtalya’da başlayan Rönesans hareketi ile Yeni Çağ’da farklı boyutlara taşınır.

II. Mehmet, İstanbul’un, evrensel bir imparatorluk başkenti ve her bakımdan dünyanın merkezi haline gelmiş bir yer olmasını istiyordu. Bunun için öncelikli olarak şehrin demografik, siyasi, iktisadi, mali ve ilmi yönden kalkındırma hamlelerine girişti.³³ Bizans döneminde 5. ve 6. yüzyıllarda İmparatorluğun en önemi eğitim merkezi olan İstanbul’u, II. Mehmet’in, fethin hemen akabinde, Ayasofya ve Zeyrek’te medreseler açmasıyla birlikte yeniden eğitimin merkezi haline getirdi.³⁴ Bir eğitim merkezi haline gelen İstanbul, hem doğudan hem de batıdan gelen bilim adamlarının

³⁰R. J. Walsh (1961). *Marco Polo’nun maceraları*, İstanbul: İyigün Yayınları, s. 30-31.

³¹A. Sait Aykut (1999). İbn Battûta, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 19, s. 363.

³²İbn-i Battûta’nın üç ana kıtada yapmış olduğu seyahatlerin ayrıntıları için bkz. Ross E. Dunn, 1988, *İbn Battûta’nın Dünyası*, İstanbul: Klasik Yayınları, s. 31-47-73-91-231-261.

³³H. İnalcık (2017) *Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-1*, C:1, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 110.

³⁴N. Sakaoglu (1994) *‘Eğitim-Osmanlı Dönemi’*, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C:3, s. 138.

akınına uğradı.³⁵ Eğitim amacıyla yapılan seyahatler yeniden eski hareketliliğine kavuştu. Fatih döneminde eğitimin yanında seyahatlere yön veren bir diğer etken de, İstanbul'un nüfusunun yetersizliği nedeniyle sürgün esasına dayalı nüfus arttırmaya yönelik göçlerdi.³⁶

Osmanlı iktisaden daha da güçlenmek amacıyla, başkent İstanbul'un ticari kimliğini korumaya yönelik bir takım mali önlemler aldı.³⁷ 1454'te Venedik'le ticaret serbestisi sağlayan bir antlaşma yapıldı. Ayrıca Venediklilerin haklarını korumak amacıyla, İstanbul'da bir balyosunun* sürekli yerleşmesine izin verildi.³⁸ Böylelikle, ticari amaçla yapılan bir antlaşma sonucunda, diplomasiye dayanan seyahatlerde başlamış oldu.

Rönesans, başlangıçta Avrupa'da, Eskiçağ kültürünün yaşamsal, biçimsel ve düşünsel değerlerinin yeniden farkına varılması ve bu değerleri yeniden yaşama hareketi olarak tanımlandı. Sonraları ise, Ortaçağ'ın teokratik ve otoriter anlayışına bir tepki olarak, insanın ve dünyanın keşfi, özgür ve eleştirel bir ortamda dinin dogmatik çizgisinden uzak bir bireysellik tanımlaması yapıldı.³⁹ Rönesans'la ortaya çıkan bu yeni arayışlar, 1488'de Ümit Burnu ve Hindistan Yolu'nun keşfi ile 1519'da Macellan'ın dünyanın çevresini dolaşmasıyla, Coğrafi Keşifleri dönemini başlatır.⁴⁰ Rönesans'ın, sağladığı, bilimsel, sanatsal ve düşünsel ilerlemelerin bir diğer sonucu ise, İtalya'ya maddi zenginlik ve entelektüel birikim kazandırarak, İtalya'yı cazibe merkezi haline getirmesidir. Kısa sürede diğer Avrupa ülkelerine de sıçrayan Rönesans akımı, İngiltere, Almanya, İspanya ve diğer ülkelerden çok sayıda öğrenci gruplarının ve binlerce kişinin İtalya'yı ziyaret etmesine yol açtı.⁴¹ Bu kültürel amaçlı seyahatler, 16. yüzyıl itibarıyla, seyahat ve turizm tarihi açısından bir sonraki önemli aşama olarak kabul edilen Grand Turların başlamasına da zemin hazırladı.⁴²

Grand Turlar, 16. yüzyıl ortalarından başlayıp, 19. yüzyıla kadar devam eden; başta İngiltere olmak üzere, Kuzey-Batı ülkelerinin, aristokratları, aydınları ve genç

³⁵F. Kayadibi (2008). "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Eğitim Ve Bilim", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, s. 8.

³⁶İnalcık, **a.g.k.**, s:125.

³⁷Çelebi, **a.g.k.**, s. 11.

* Balyos: Venedikli elçilere verilen addır.

³⁸ İnalcık, **a.g.k.**, s. 112.

³⁹İ. Coşkun, 2003, "Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme", *İ.Ü. Sosyoloji Dergisi*, C: 3, S: 6, s.47.

⁴⁰N. K. Özür (2017), *Keşifler ve coğrafya 15. ve 16. yüzyıl keşifleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, s. 105

⁴¹O. İçöz vd. (2007), *Genel turizm turizmde temel kavramlar ve ilkeler*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, s. 26.

⁴²Joseph, **a.g.k.**, s. 11.

zengin erkeklerinin; kültür, eğlence, eğitim, klasik mirasa sahip çıkma ve onları yeniden yaşama gibi amaçlarla, İtalya, Almanya, Fransa ve İsviçre’de belirli rotalar üzerinden yaptıkları gezilerdir.⁴³

Aynı dönemde Osmanlı’da seyahat ise; anlayış, içerik, sebepler, süreklilik ve yoğunluk bakımından Avrupa’dakinden farklılık arz ediyordu. Seyahatler genel olarak, elçiler, tüccarlar, zanaatkârlar, köylüler, konar-göçerler, hac yolculukları ve zorunlu göçler etrafında şekilleniyordu. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda seyahat etmek isteyen ister yerli ister yabancı herkes seyahat etmek için bir izin belgesi bulundurmaları gerekiyordu.⁴⁴ On beşinci yüzyıldan itibaren, ‘‘Îl-cân-nâme veya Îl-cân-mektubu’’ denilen emirler ilk olarak Fatih döneminde düzenlenmiştir.⁴⁵ Îl-cân-nâme ve Îl-cân-mektubu, barış ve emniyet anlamına gelmekte olup; seyahat edecek olan elçiler, elçilerin yanındakiler ve diğer seyahat edecek kişiler sahip oldukları bu belgelerle rahat ve güvenli bir şekilde seyahat edebiliyorlardı.⁴⁶

16.-18. yüzyıllar arası Osmanlı’da seyahat edenler üzerine yaptığı çalışmada Faroqhi; Osmanlı’da seyahat edenleri üç gruba ayırmıştır. Birincisi, seçkin gezginler yani padişahın doğrudan iradesiyle, Batı’ya gönderilen elçiler ve padişahın memurlarının yapmış olduğu atamalarla taşraya gönderilen devlet görevlileridir. İkincisi, bir takım ekonomik ve diğer sebeplerden dolayı köylerinden kaçanların, tacirlerin ve hacıların oluşturduğu sıradan insanlar ve son olarak ise yerinde kalanlar olarak nitelediği Osmanlı köylüleridir.⁴⁷ Faroqhi’nin gruplandığı tüm bu insanlar, 16. yüzyıl itibariyle, Fatih dönemi düzenlenen Îl-cân-nameler benzeri olan, icazet, izn-i şerif, hükm-i şerif veya diğer bir adıyla yol hükmü-yol emri gibi seyahat izin belgeleri bulundurmaları gerekmektedir.⁴⁸

Alt yapısı Rönesans’a dayanan, Batı’nın on sekizinci yüzyıl düşüncesine, felsefi kültürüne ve o dönemde yaşanan sosyal politik süreçlere ve bu süreçlerin hayata

⁴³Löschburg, **a.g.k.**, s. 53-54.; J. Towner (1985) ‘‘The Grand Tour: A Key PhaseIn Th eHistory of Tourism’’, *Annals of TourismResearch*, V:12 s. 297-301.

⁴⁴M. S. Kütükoğlu (2006). ‘‘Mürur Tezkiresi’’ *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 32, s.60-61.

⁴⁵N. Turna (2013), *19. Yı’dan 20. Yı’ye Osmanlı Topraklarında seyahat, göç ve asayiş belgeleri mürur tezkereleri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, s. 12.

⁴⁶H. Sezer (2003) ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl),’’ *Tarih Araştırmaları Dergisi*, n: 33, s. 108.

⁴⁷S. Faroqhi (2016), *Osmanlı İmparatorluğu’nda yollara düşenler zanaaktârlar, köylüler, tacirler, sığınmacılar, elçiler 16.-18. Yüzyıllar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 18-27.

⁴⁸Kütükoğlu, **a.g.m.**, s.60.; Sezer, **a.g.m.**, s. 109.; Tarla, **a.g.k.**, s. 13, 44.

geçirilme projesi olarak tanımlanan Aydınlanma Çağı,1789 Fransız Devrimi'yle en üst noktasına ulaşır ve dünya Yakın Çağ'a girer.⁴⁹

Yakın Çağ, insanlık tarihini derinden etkileyen ve etkisi günümüze kadar süre gelen birtakım gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Gerek siyasi gerek endüstriyel bakımdan köklü dönüşümler ardı ardına meydana gelmiştir. 15. yüzyıldan itibaren sağlanan sanatsal, düşünsel ve bilimsel bilgi birikimi, 18. ve 19. yüzyıllarda yeni buluşlar ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açmış ve insanlık tarihinin ikinci önemli dönüm noktası olarak kabul edilen sanayi devriminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Avrupa'da sanayi devrimi sonrası kentsel yerleşimler, 1750'den itibaren büyümeye başladı. Eski topraklara ve toprak sahiplerine olan bağ bozuldu ve çok sayıda insan doğdukları yerlerinden ayrılarak hızla büyüyen bu yeni yerleşimlere taşındılar. Burada, işçilerin ilk kez ücret aldığı fabrikalar bulunmaktaydı. Çalışanlar uzun çalışma saatlerine rağmen hem boş zaman hem de paraya sahip oldular. Yavaş yavaş, yaşam ortamındaki değişim ve çalışma ilişkileri ile hayata yeni yaklaşımlar geldi. Rekreasyon, yaşamın önemli bir parçası olarak giderek daha fazla ilgi görüyor ve insanların özel yaşamlarında fiziksel ve zihinsel aktiviteyi de içeriyordu.⁵¹

Teknolojik gelişme ve buluşlar sonucunda demiryolları ağı ve buharlı gemiler insanların hizmetine girdi ve binlerce yıldır seyahat için kullanılan, binek hayvanları, atlı arabalar ve yelkenli gemilerin yanı sıra lokomotifler ve buharlı gemiler de yerlerini aldı. İlk buharlı gemi, Amerikalı mucit Robert Fulton'un (1765-1815) 1807 yılında kırk metre uzunluğundaki Clermont adını verdiği gemiydi.⁵² İlk tren hattı ise, 1825 yılında Stocton-Darlington arasında İngiltere'de hizmete açıldı. Bunu sırasıyla, 1829 yılında Amerika, 1831 Fransa, 1835 itibariyle Almanya ve Belçika, 1837'de Avusturya-Rusya, 1839'dan itibaren Hollanda ve İtalya'da tren seferleri hizmete açıldı.⁵³ Ulaşımda sağlanan bu teknolojik gelişmeyle, kitlesel seyahatler başladı. Önceleri binlerle ifade

⁴⁹A. Cevizci (2017). *Felsefe Tarihi-4, Aydınlanma Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları, s. 11.

⁵⁰18.ve 19. Yüzyılda, 1764'te Buhar Makinesi (James Watt), 1769'da İplik Eğirme Makinesi (Richard Arkwright), 1793'te Çırçır (Eli Whitney) Buharlı Lokomotif 1801'de (Richard Trevithick) 1807'de Buharla çalışan Vapur (Robert Fulton), gibi birçok yeni buluşlar meydana gelmiştir. Ayrıntılar için bkz.. I. Asimov (2006) *Bilim ve Buluşlar Tarihi*, Çev. Elif Topçugil, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 205-262.

⁵¹P. Mason (2003). *Tourism Impacts, Planning and Management*, Burlington: ButterworthHeinemann, s. 13.

⁵²Asimov, **a.g.k.**, s. 258.

⁵³Löschburg, **a.g.k.**, s. 112.

edilen seyahate çıkan insan sayısı artık milyonlara ulaşmıştı.⁵⁴ Artık büyük çoğunlukla zenginlerin tekelinde bulunan seyahat olanakları ucuzlamış ve her kesimden insanın ulaşabileceği bir hale gelerek seyahat eden insan sayısı da artmıştır.⁵⁵

Ulaşım araçlarındaki gelişmeler sonucu kitlelerin seyahat eğilimlerinin artması ile 1841 yılında Thomas Cook tarafından başlatılan seyahat acenteciliği, seyahat ve turizmin kurumsal anlamda ilk ciddi adımı olarak kabul edilir. Eski bir Baptist vaizi olan Thomas Cook, İngiltere halkının sosyal sorunların çoğunun alkolle ilgili olduğunu, daha az alkol tüketme ve daha iyi eğitimle bu sorunun önemli oranda çözüleceğini düşünen dindar bir adamdı. Cook bunun üzerine alkol karşıtı destekçileri Loughborough'daki bir toplantıya götürmek üzere ilk paket turu organize ederek, 1841 yılında Leicester'den Loughborough'a 12 mil mesafede olan özel bir gezi düzenler. 500 civarında yolcuyu taşıyan trende yolcu başına bir şilin ücret alır.⁵⁶ Thomas Cook'un ilk ticari girişimi 1845 yazında Liverpool'a bir gezi düzenlediğinde gerçekleşti. Cook'un bu projesi çok daha iddialıydı ve hazırlıklarını büyük bir titizlikle yaptı. Günümüz ekonomi sınıfı yolculukların ilk örneğini oluşturan bu gezide, bilet ücretleri, birinci sınıf yolcular için on beş şilin ikinci sınıf yolcular içinse 10 şilindi. Thomas Cook, ayrıca yolculuk için bir el kitabı hazırlatıp yayınlayarak, modern tatil broşürünün de ilk örneğini oluşturmuştur. 1851 yılında Cook'un firması Londra Dünya Fuarı'na 165.000 kişi götürmüş ve 1855'teki Paris Dünya Fuarı ise onun ilk yurtdışı tur düzenleme organizasyonu olmuştur.⁵⁷

Demiryolu ve deniz yolu ulaşım sisteminde Sanayi Devrimi sonrası yaşanan ilerlemeler, Osmanlı'da çağdaşı Avrupa ülkelerindeki gelişmelerden kısa bir süre sonra başlamıştır. Osmanlı devlet adamları Avrupa'da ki bu gelişmeleri yakından takip etmekteydi. 1827'de halk arasında "Buğ gemisi" olarak anılan, İngiltere'den alınıp İstanbul'a getirilen Swift adlı gemi, Osmanlı'nın ilk buharlı gemisidir.⁵⁸ Osmanlı tersanelerinde inşa edilen ilk buharlı gemi ise, 1832'de Amerikalı Foster Rhodes tarafından yapılan Nusretiye Kalyonu'dur.⁵⁹ Öncelikli olarak askeri amaçlı olarak kullanılan gemiler zamanla, Osmanlı deniz ve nehirlerinde yük, posta ve yolcu

⁵⁴Erbay, **a.g.k.**, s: 12-13.

⁵⁵Manson, **a.g.k.**, s. 14.

⁵⁶<https://www.thomascook.com/thomas-cook-history/> erişim tarihi. 27.05.2019 saat 21: 46.

⁵⁷Löschburg, 1998, **a.g.k.**, s. 120-121.

⁵⁸V. Engin ve A. Uçar (2011), *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Raylı*, İstanbul: Çamlıca Basın Yayın, s. 71.

⁵⁹Mehmet Beşirli (2004), "Sultan Abdülaziz'den Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Donanması," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S. 25, s. 247.

taşımacılığında da kullanılmaya başlanmıştır. 1839'da Peyk-i Şevket adlı vapur, Osmanlı bayrağıyla, İzmir-İstanbul arasında düzenli sefer yapan ilk buharlı gemidir.⁶⁰

Yaşanan bu gelişmeler sonucu, başta ulaşım ve haberleşme olmak üzere, Osmanlı'da deniz yoluyla seyahat eden insan sayısı artmıştır. Osmanlı'da demiryolu ulaşımında meydana gelen gelişmeler, denizyolu ulaşımındaki ilerlemeler gibi aynı seyrinde devam ederek Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak yol almıştır.

Dönemin sömürgeci imparatorlukları başta İngiltere olmak üzere, sanayi devrimini tamamlamış ve merkezin hammadde ihtiyaçlarını karşılamak için, sömürgelerinde yol, liman ve demiryolu gibi alt yapı tesisleri kurarak buralardaki etkinliklerini arttırmışlardır.⁶¹ 19. yüzyılda meydana gelen bu dış gelişmeler ve iş gelişmeler, Osmanlının siyasi, sosyal ve ekonomik yapısında önemli değişimler yarattı. Özellikle Ruslarla yapılan savaşların birçoğu kaybedilmişti. Savaşlar Osmanlı ekonomisini oldukça zayıflatmış ve bunların sonucu olarak devlet, 1854 yılında Kırım Savaşı dolayısıyla ilk dış borçlanmasını yaptıktan sonra 1881 Muharrem Kararnamesi ile Düyün-ı Umumiye kurulmuştu. Osmanlının karşı karşıya kaldığı bu dış borç sorunu, demiryolu politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamış ve devlet, borç karşılığında ya bir imtiyaz veriyor ya da borç istediğinde yeni bir imtiyaz isteğiyle karşılaşılıyordu.⁶²

Osmanlı'da demiryolu yapımı, yoğunluklu olarak dış ticaretin gerçekleştiği liman kentlerinden başlayıp, iç bölgelere uzanacak şekilde yapılmıştır.⁶³ İlk demiryolu yatırımı İngiliz sermayesince gerçekleştirilmiş, daha sonra Fransız ve Alman sermayesi ile demiryolları yapılmıştır. Osmanlı topraklarında ilk demiryolu hattı 1851 yılında tarım ürünlerinin hızlı toplanması amacıyla İskenderiye-Kahire arasında, Anadolu'da ise 1856 yılında, Aydın-İzmir arasında demiryolu hattı yapılmıştır.⁶⁴ Fakat Osmanlı devlet adamları kısa bir süre sonra, İstanbul'un hem başkent ve ticaret merkezi hem de bir takım siyasi ve askeri sebeplerle demiryolu ile Avrupa ve Asya ile bütünleşmesinin gerekliliğinin farkına vardılar.⁶⁵ Bundan dolayı, İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan hatta

⁶⁰Engin ve Uçar, **a.g.k.**, s.73.

⁶¹İ. Ortaylı (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfuzu*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 28.

⁶²M. Özyüksel (1988). *Osmanlı-Alman ilişkilerinin gelişim sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul: Arba Yayınları, s. 145-146.

⁶³O. Kurmuş (2008). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi*, İstanbul: Yordam Kitap Yayınları, s. 20.

⁶⁴V. Engin (1993). *Rumeli Demiryolları*, İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 36-37.

⁶⁵Engin, **a.g.k.**, s.43.

Rumeli Demiryolları, Asya'ya bağlayana ise Anadolu ve Bağdat Demiryolları denilmiştir.⁶⁶

Rumeli demiryolları öncelikle devlet tarafından yapılması düşünüldüyse de mali ve teknik olanaksızlıklar nedeniyle vazgeçilmiş ve demiryolu inşaatı için Avrupalı sermaye çevrelerinde çareler aranmıştır. Birkaç girişimden sonra 1868'de Van der Elst Kardeşler Şirketi ile bir anlaşmaya varılmış ancak hattın inşaatına bir türlü başlanamaması nedeniyle sözleşme iptal edilmiştir. Bu tecrübeden sonra harekete geçen dönemin Nafia Nazırı Davut Paşa, Avrupa'ya gönderilmiş ve Avusturya hükümetinin önerisiyle Avusturyalı banker Baron Hirsch ile 17 Nisan 1869'da Paris'te bir imtiyaz sözleşmesi imzalanmıştır.⁶⁷ Demiryolu çalışmaları, 1871 yılı itibarıyla İstanbul-Yedikule'den başlamış, 1872'de Edirne'ye ulaşmıştır.⁶⁸

Rumeli demiryolları yapımında karşılaşılan sıkıntılar nedeniyle, Anadolu'da yapılması planlanan demiryolu ağlarının Osmanlı'da kendi olanaklarıyla yapma düşüncesi hâsıl oldu. Bu düşünceler sonucunda, Sultan Abdülaziz, 1871 yılında, İstanbul-Bağdat arasında bir demiryolu yapımı için irade yayınlar ve akabinde Haydarpaşa-İzmit arasında 91 kilometrelik demiryolu inşasına başlanır.⁶⁹ Fakat 1875 yılında Osmanlı yaşamış olduğu ekonomik darboğaz sonrası borçlarını ödeyememe durumunda kalması ve 1877 de başlayan Osmanlı-Rus savaşının sonucunun her bakımdan Osmanlı açısından ağır olması bu projenin yarım kalmasına yol açtı. 1881'de yayınlanan Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi'yle Osmanlı maliyesi yabancıların kontrolüne geçti ve demiryolları yapımı yeniden yabancı sermaye ile yapılmaya başlandı.

Sultan 2. Abdülhamit, demiryollarının çok maliyetli olması, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin devletin vergi kaynaklarını kontrolü altına alması gibi nedenler dolayısıyla devletin kendi imkânlarıyla projeyi tamamlayamayacağını düşüncesindedir. Bu dönemde Osmanlı ile yakın ilişkilerde olan Almanya'nın Osmanlı toprakları üzerinde siyasi bir hedefinin olmadığı, yalnızca iktisadi ve mali çıkar hedeflediklerinin olduğunu düşündüğünden Anadolu Demiryollarını tamamlama işini bu devlete verdi.⁷⁰ Yeniden

⁶⁶Çelebi, **a.g.k.**, s. 18.

⁶⁷Rumeli Demiryolları projesinde 1872-1875 yılları arasında toplam 1279 km. demiryolu döşenmiştir. Yapım aşamasında Osmanlı Devleti, Baron Hirsch'le birçok sıkıntı yaşamıştır. Ayrıntılar için bkz. Engin, **a.g.k.**, s. 46-50-108-119-127-171.; Özyüksel, **a.g.k.**, s. 15.

⁶⁸Rumeli Demiryollarında tamamlanan hatlar için bkz. Engin, **a.g.k.**, s. 110.

⁶⁹Çelebi, **a.g.k.**, s.19.

⁷⁰Ortaylı, **a.g.k.**, s. 44-46.

başlayan demiryolu inşasıyla, 1892’de İzmit-Ankara ve 1896’da Eskişehir-Konya Hattı tamamlanmıştır.⁷¹

İmparator 2.Wilhelm ve 2.Abdülhamit öncülüğünde geliştirilen ilişkiler 5 Mart 1903 tarihinde imzalanan yeni bir anlaşmayla, Anadolu Demiryolu hatlarının, Konya’dan Bağdat’a bağlanması için Bağdat Demiryolu Şirketi kurulmuştur.⁷² 1918 yılında ise İstanbul-Bağdat-Basra arası demiryolu hizmet vermeye başlamış ve Birinci Dünya Savaşı sonrası Orient Express bu hattı da seferlerine ekleyerek Viyana-İstanbul-Basra arası seyahatlerin gelişmesini hızlandırmıştır.⁷³

Osmanlı Devleti’nde işgal yıllarında Ruslar tarafından inşa edilen 356 kilometrelik Erzurum- Sarıkamış sınır hattı hariç, devletin kendisinin yaptığı 1564 kilometrelik Hicaz hattı ve yabancı şirketlerin yaptığı 6778 kilometrelik demiryolu ile toplam 8343 kilometre demiryolu inşa edilmiştir.⁷⁴ Denizyolu ve demiryolunda sağlanan ilerlemeyle Osmanlı’da yurt içi ve yurt dışı seyahatte artış sağlandı.

16. yüzyılda genelde diplomatik ve Rönesans sonucu Doğu’yu keşfetme merakı olarak kendini gösteren Osmanlı’ya seyahatin yerini; 18-19. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nu tanıma, inceleme ve araştırma yapma (tıp, bitki, arkeolojik kazı vb.) almıştır.⁷⁵ Bu yüzyıllarda Osmanlı’da seyahat yine izne tabiydi. Osmanlı topraklarında yurt içi seyahat edecek olanların mürur tezkeresi, yurt dışından gelen yabancıların ise elçileri aracılığıyla almak zorunda oldukları yol emirlerini yanlarında bulundurmaları zorunluydu.⁷⁶ Ayrıca bu belgelerin yanı sıra, komşu olan iki ülke arasında seyahat edenlere verilen ve pasavan olarak adlandırılan belgeyi de ilave etmek gerekir.⁷⁷ Bu belgelerle seyahat etmek birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı devlet, 27 Şubat 1841’de yurt içi seyahatlerin düzene konulması için, bir giriş ve 16 maddeden oluşan Men’-i Mürûr Nizamnamesi ile 14 Şubat 1867 tarihinde ise Pasaport Odası Nizamnamesi’ni çıkararak yurtdışı dolaşımı bir düzene sokmuştur.⁷⁸ Son olarak

⁷¹Özyüksel, **a.g.k.**, s. 76.

⁷²Özyüksel, **a.g.k.**, s. 193.

⁷³Çelebi, **a.g.k.**, s. 19-20.

⁷⁴İ. Yıldırım (2002), “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış,” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ C: 12, S. 1, s. 322.

⁷⁵Sezer, **a.k.m.**, s. 106.

⁷⁶M. Çadircı (1993). “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men’-i Mürûr Ve Pasaport Nizamnameleri,” *Belgeler*, Ankara, C: XV/19, s. 171.; Kütükoğlu, **a.g.m.** s. 60.; Sezer, **a.g.m.**, s. 114.

⁷⁷Turna, 2013. **a.g.k.**, s. 14.

⁷⁸Çadircı, **a.g.m.**, s. 173-181.

1910'larda savaşların neden olduğu asayişsizlik nedeniyle mürur tezkerelerinin yerini 1920 İstanbul işgaline kadar kullanılacak olan Seyahat Varakaları almıştır.⁷⁹

⁷⁹Turna, 2013, **a.g.k.**, s. 17.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANTİK ÇAĞ'DAN SANAYİ DEVRİMİNE KADAR AVRUPA'DA KONAKLAMA YAPILARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE OTEL YAPILARININ DOĞUŞU

Tarihin çok eski dönemlerinden itibaren insanların, farklı nedenler, koşullar ve farklı biçimlerde seyahat ettiklerine ayrıntılarıyla değinilmiştir. Ortaya çıkan bu seyahat ve seyahat edenler olgusu doğal olarak gidilen yerlerde konaklama ihtiyacının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu temel gereksinim ise konaklanan yerlerde konaklama yapılarının ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır.

Antik Çağ'dan, 19. yüzyılda ortaya çıkan Sanayi Devrimi'ne kadar olan süreçte meydana gelen sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmeler; konaklama yapılarının yalnızca barınma olanakları sunan bir yer olmaktan sıyrılıp lüks hizmetler veren otellere doğru bir gelişme göstermesine yol açmıştır.

1.1. Antik Yunan ve Roma Dönemi Konaklama Yapıları

Antik döneme ait konaklama anlayışı ve konaklama yapıları hakkında bilgi veren kaynakların, yapılan araştırmalar sonucu pek fazla olmadığı görülmektedir. MÖ. 2. binin ortasında merkezi Girit olan Minos kültürü Ege Bölgesine hâkimdi. Sonrasında Hellenler olarak adlandırılan topluluklar bu bölgeye akın ettiler. Hellenler, Minos Kültürünü bir ölçüde değiştirip benimseyerek, Avrupa anakarasında bulunan Mykenai kentine götürerek Ege Bölgesinin merkezini buraya taşıdılar. Son olarak Dor Akınlarıyla mevcut olan Minos-Miken kültürü parçalanarak dağılmaya başlar ve MÖ. 1. binin ilk yarısında Hellen kent devletleri yavaş yavaş ortaya çıkar.⁸⁰ MÖ. 5. yüzyıl itibarıyla Kent devletlerinin gelişmesi ve yükselişiyle birlikte ticaret canlanır ve ticaretin artmasıyla birlikte ticari konuklar şehir devletlerinin yeni sakini olurlar. Bu gelişmeler, paralelinde tacirlerin konaklayacakları konaklama yapılarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.⁸¹

Romalılar döneminde sağlanan yol güvenliği sayesinde seyahat etmek daha güvenli hale gelmişti. Bu güvenli ortam, Roma'nın hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde milattan sonra 3. yüzyıl itibarıyla, Roma yol şebekelerinde hanlar ve

⁸⁰R.E. Wycherley (1993). *Antik çağda kentler nasıl kuruldu?* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 1-2.

⁸¹K. D O'Gorman (2008). *The Essence of hospitality from the texts of Classical Antiquity*, Glasgow: University of Strathclyde, s. 136.

günümüz restoranlarını andıran mekânları ortaya çıkardı. Bu tür işletmeler genel olarak kadınlar tarafından işletilmiş ve köleler hizmet etmişlerdir.⁸² Ayrıca bu yapılarda dinsel festivaller düzenlenmiş ve tesiste kalan konukların adının, yaşadığı yerin ve milliyetinin not alınması öngörülmüştü.⁸³

1.1.1. Katagogion

Klasik Antik Dönem metinleri üzerinden konukseverliğin geçmişini irdelediği eserinde O’Gorman (2008), antik metinlerde geçen katagogion deyiminin han ve pansiyon anlamına geldiğini ifade eder ve bu yapıların konukseverlik ve konaklama yapıları bağlamında en eski referanslar olarak kabul edilmesi gerekliliğini dile getirmiştir.⁸⁴ Antik Yunan tarihçisi Tukidides ve filozofu Ksenofon’un eserlerinden yapmış olduğu atıflarda; katagogionların, barınma hizmeti veren, iki yüz ayak kare şeklinde bir han veya pansiyon oldukları ve han odalarının giriş ve üst katlarda bulunduğunu, bu yapıların şehir devletleri tarafından gemi sahipleri, tüccarlar ve ziyaretçiler için inşa edildiğini belirtmektedir. Aynı zamanda bu yapıların büyüyen ve gelişmekte olan şehirlere çeşitli yararlar sağlandığını ifade etmektedir.⁸⁵

Katagogion yapılarının barınma hizmetinin yanı sıra gelen konukların eğlenme ihtiyaçlarının karşılandığı ve meyhane olarak kullanılmasından dolayı ünlerinin pekiyi olmadığını belirtilir.⁸⁶ Bu yapılar, temizliğe önem verilmeyen, odalarda ve diğer bölümlerde sıklıkla böceklerin olduğu, konaklama hizmetinin bir sandalye üzerinde verildiği basit katagogionlar ve kapıları kilitlenebilen, tek yataklı, odaların bir şamdanla aydınlatıldığı standartları yüksek katagogion olarak farklı sınıflara ayrılmaktaydı. Standartları yüksek katagogionlarda bir takım dernek toplantılarda yapılmaktaydı.⁸⁷

1.1.2. Hospitium

Romanın, Akdeniz havzasına hâkimiyetinden sonra genişleyen sınırları içerisinde gerek devlet görevlileri gerekse de diğer kişiler için kırsalda ve kentlerde konaklama yapıları inşa edildi. Hospitium olarak adlandırılan bu yapılar kentlerde inşa edilenlerdendir.⁸⁸ Bu yapılar, kiralık odalar sunan ve geceleri genellikle misafirlere

⁸²Casson, **a.g.k.**, s. 178-179.

⁸³E. Kayın(2000).*İzmir oteller tarihi*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 4

⁸⁴O’Gorman, **a.g.k.**, s. 136-137.

⁸⁵**a.e.** s. 137.

⁸⁶E. Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 3.

⁸⁷**a.e.** s. 3-4.

⁸⁸Casson, **a.g.k.** s.185.

yiyecek içecek sunan daha büyük konaklama işletmeleridir. Genellikle özel olarak ticari amaç için yapılmışlardır. Günümüz otel işletmelerine eşdeğer olarak kabul edilebilir.⁸⁹

1.1.3. Stabula

Roma dönemi bir diğer konaklama yapısı ise Stabula'dır. Stabulalar kırsal alandaki yapılardandır. Hospitumlarda yalnızca insanların konaklamalarına hizmet veriliyordu. Fakat Stabulalarda ahırların yapılmasıyla hayvanlarında güvenli bir şekilde kalabilecekleri yerler olması sebebiyle tacirler için öncelikli olarak tercih edilen bir yer oldular. Açık bir avlu, bir mutfak ve arkada ahırlara yakın yerde yatak odaları bulunan binalar, genellikle şehir dışında, şehir kapılarına yakın yerlerde inşa edildiler. Sunulan hizmetler ise yiyecek, içecek ve konaklamadır. Günümüzde şehir ve kasaba dışında hizmet veren motellerin o dönemdeki ilk halleri olarak görülürler.⁹⁰

1.1.4. Popina Caupona

Bir diğer Roma dönemi konaklama yapısı ise Popina Caupona'dır. Genel olarak yiyecek içecek servisi yapan ticari misafirperverlik temelinde ortaya çıkan bu yapılar, halk yemekhaneleri olarak tanımlanmıştır. Günümüz restoranlarını andıran bu tür binalarda mevcut olan birkaç oda konaklama hizmetine dâhil edilmiştir.⁹¹

1.1.5. Lumpanar

Bazen yiyecek, içecek ve konaklama da dâhil olmak üzere, kişisel niteliklere sahip eksiksiz bir hizmet yelpazesinin sağlandığı yerler olarak tanımlanan Lumpanarlar, Roma döneminin konaklama yapılarından bir diğerini oluşturmaktadır. İşlevi bakımından günümüz genelevlerinin ilk formları diye kabul edilir. Yine O'Gorman (2008) çalışmasında, Lumpanarların iki katlı olup her katta beş odası bulunan toplam on odadan mevcut olduğunu bildirmektedir. Birinci kattaki her odanın içinde cinsel karşılaşmalar için kullanılan tipik duvar yatağı bulunduğunu; yatağın başında ise yastık hizmetlerinin de verildiğini ifade eder.⁹²

1.2. Bizans Dönemi-Sanayi Devrimi Arası Konaklama Yapılarının Gelişimi

Bizans dönemi konaklama yapıları hakkında bilgiler çok olmamakla birlikte şehirlere gelen yabancıların geçici olarak konaklamalarına olanak tanıyan pek çok kuruluş bulunmaktaydı.⁹³ Bu yapılar, özel kişilerin sahip oldukları kâr amacı güden

⁸⁹O'Gorman, **a.g.k.**, s.158.

⁹⁰**a.e.** s. 155-158.

⁹¹**a.y.**

⁹²**a.y.**

⁹³Kayın, 2000, **a.g.k.**, s.4.

yapılar, tüccarlara özel olarak yapılanlar ve halk yararına tesis edilmiş olanlardı.⁹⁴ Ayrıca bu yapıların yanı sıra Hristiyanlığın serbest bırakılması sonrasında sayıları artan keşişlerin konaklamaları için inşa edilenlerde bulunmaktadır.⁹⁵

Orta Çağ'da konaklama yapıları, Batı'da hanların, Doğu'da ise kervansarayların tesis kılınmasıyla daha farklı ve geniş bir boyut kazanır. 13. yüzyıl itibariyle İtalya ve Fransa'da ağırlama hizmetleri sunan tesislerin bir ticari faaliyet haline getirilmesine karar verilir. 16. yüzyılda İngilizlerin öncülüğünde başlayan Grand Turlara katılanların varlıklı olmalarının da etkisiyle, konaklama hizmeti veren tesislerde kalitenin artmasına yol açar. Bu gelişmeler sonrası 17. yüzyıl itibariyle inşa edilen tesisler Avrupa Otelciliğinin öncüsü olmuşlardır.⁹⁶

1.2.1. Ksenodokhion

Bizans döneminde ilk olarak “basileias” denilen bu kurumlar sonraları Yunanca konuşulan yerlerde standart hale gelen ve “yabancıları kabul eden yer” ve “konuk evi” anlamına gelen “xenodocheion (ksenodokhion)” adını aldılar.⁹⁷ Ayrıca bu yapılara halk yararına kurulmuş misafirhaneler de denmekteydi. Bu yapılar öncelikle hastalar, yoksullar ve yolcular için kurulmuştu. Herhangi bir ücret talep edilmezdi.⁹⁸

1.2.2. Pandhoheion

Özel kişiler ait olan bu kurumlar dönemin hanlarıdır. Özellikle ticaret yolları boyunca belli aralıklarla yapılmışlardır. Bu yerler yolcuların ve hayvanların konaklamalarının yanı sıra aynı zamanda fuhuş ve eğlence için de kullanılmaktaydı. Bu tür tesislere farklı isimlerde verilmekteydi.⁹⁹

1.2.3. Manastır pansiyonları

Hristiyanlığın, Roma'da resmi din olarak kabul edilmesinin ardından din amaçlı seyahatler artmıştı. Keşişlerin ve papazların öncülüğünde seyahat edenler kiliseleri ve manastırları konaklama yeri olarak tercih ediyorlardı.

İlk manastır 382'de Satorniros tarafından kurulduğu ve bu manastırın Konstantinopolis'de ki bütün manastırların öncüsü olduğu kabul edilmektedir. Zaman

⁹⁴A. Hür(1994). ‘‘Konaklama-Bizans Dönemi’’, DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C:5, s. 48.

⁹⁵Nursel Gülenaz (2011).*Batılılaşma Dönemi İstanbul’unda Hanlar ve Pasajlar*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, s.33.

⁹⁶Burhan Şener (2001), *Modern Otel İşletmelerinde Yönetim ve Organizasyon*, Ankara: Detay Yayıncılık, s. 4-5.

⁹⁷Çelebi, a.g.k. s. 48.

⁹⁸Hür, a.g.k. s. 48.

⁹⁹Hür, a.y.

içerisinde sayıları 345'i bulmuş olup; şehrin 1453 yılında Osmanlılara geçtiği zamanda 18 manastırın hâlâ aktif olduğu bilinmektedir.¹⁰⁰ En eski manastır toplulukları ise orta çağlarda gelişti ve barınma gereksinimlerini şehirlerden uzakta olan yerlerde kurdukları bu manastırlarda giderdiler. Bu manastırlar manevi ve ekonomik açıdan bağımsız kuruluşlar olarak kuruldu. Manastırların kuruluş amacı, yardımseverlik temelinde ister yerel olsun ister dışarıdan gelenler olsun yardıma ihtiyacı olan kişilere hizmet etmektir. Şehir dışında inşa edilmeleri ve kademeli olarak hac yolları üzerinde güvenilir bir ortamda bulunmalarından dolayı manastırlar en çok tercih edilen konaklama yerlerin başında geldiler.¹⁰¹

1.2.4. Hanlar-Inns

Orta Çağ'da 12. yüzyıl itibarıyla başta tüccar ve hacılar olmak üzere Batı'da seyahat edenlere tahsis edilen müstakil hanlar ortaya çıkmaya başlamış ve bunlar zamanla bütün Avrupa'ya yayılmıştı.¹⁰² Hanlar, ilk olarak bir ordu kışlası olarak yapıldılar. Sonraları ise basit küçük bir evden daha fazla odaları olan, yeme ve yatma hizmeti veren bir tesis haline dönüştü.

İlk başta hanlar genellikle aileler tarafından yönetiliyordu. Başlangıçta döneme göre modern yatakhaneler vardı. Ayrıca hayvanlar için beslenme, sulama ve gece dinlenmeleri için uygun ek yerler mevcuttu. Ziyaretçilere ek ücret karşılığında içecekler ve basit yiyecekler ikram edildi. Zamanla seyahat düzenlerinin gelişmesi ve değişmesi, tesislerin iyileştirilmesine neden oldu. Bununla birlikte, günümüz konaklama endüstrisinde açıkça görüldüğü gibi yüksek temizlik veya hijyen standartları henüz yoktu.¹⁰³

Avrupa'da bilinen en eski han, günümüz Almanya'sında bulunan Freiburg şehrinde MS. 1120 yılında inşa edilen Zum Roten Baeren olarak kabul edilmektedir. Yıllar boyunca bu han, Kara Veba, cadı avları, devrimler, çiftçi isyanları, Otuz Yıl Savaşları, 1. Dünya Savaşı ve 2. Dünya Savaşı boyunca yaşanan gelişmelere tanıklık etmiştir. 51 ev sahibi ve onlarca tadilatın sonra han, 1387'de ilk kez belgelerde görüldüğü adı taşıyor ve günümüzde hâlâ bodrum katında orijinal sanat eserleri ve dönem mimarisine ait izler bulunmasıyla konaklama hizmeti vermeye devam

¹⁰⁰S. Eyice (1994) '*Manastırlar*', DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C: 5, s. 288.

¹⁰¹www.intohistory.com/brief-history-of-hostelries, GenevieveLacroix, erişim tarihi, 09.02.2019

¹⁰²Meral Korzay(1989). Hasan Olalı, *Otel İşletmeciliği*, İstanbul:Yön Matbaası, s.8.

¹⁰³Burhan Şener (2001) *Modern otel işletmelerinde yönetim ve organizasyon*, Ankara: Detay Yayıncılık, s. 5-6.

etmektedir.¹⁰⁴ Bundan başka, Belçika'nın Gent şehrindeki, I'Auberge Cour ve İngiltere'deki The Old Bell, ve Angel&Royal hanları da aynı yüzyıllarda kurulmuş ve aynı fonksiyonları günümüzde de sürdürmektedirler.¹⁰⁵

17. yüzyılla birlikte İngiltere merkezli seyahatlerdeki artış, özellikle posta arabası sisteminin ortaya çıkması ve zaman içerisinde gelişmesi hem seyahate yeni bir boyut getirmişti hem de hanlarda sunulan hizmetin kalitesinin yükselmesini olanaklı kılmıştır. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Batı'da gelişen ulaşım teknolojisi, seyahat eden kişiler ve seyahat olanakların artmasına yol açtı. Seyahat anlayışındaki bu dönüşüm konaklama yapılarını da yansıtmış ve han olarak tanımlanan bu yapılar daha yüksek standartlarda hizmet veren otel kurumlarına dönüşmüşlerdir.¹⁰⁶

1.3. Avrupa'da Klasik Han Mimarisinden Otelere Geçiş

Avrupa'da 18. yüzyılda İngiltere merkezli başlayan Sanayi Devrimi, 19. yüzyıl ortalarına kadar devam eder. Gelişen sanayileşmeyle, ekonomik hayatta bireysel üretimden toplu üretime geçilir. Toplu üretim pratiği de fabrikaları ortaya çıkarır ve fabrikalarda çalışan binlerce insanın varlığı söz konusu olur. Bu gelişmeler beraberinde harcanabilir bir gelir ve çalışan insanların boş zamanlarını farklı şekillerde değerlendirme isteklerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır.¹⁰⁷ Endüstri devrimiyle ortaya çıkan bir diğer gelişme ise; bir önceki bölümde değinildiği gibi; ulaşım teknolojileri sonrası özellikle demiryollarında ki gelişmeler, seyahat güzergâhlarının ve seyahat eden insan sayısının hızla artışına yol açmasıydı. Endüstri devrimiyle meydana gelen tüm bu gelişmeler önemli iki sonuca yol açar.

Birincisi kitlesel turizm olgusunun, bir endüstri ve toplumsal olay olarak kabul edilmesi bağlamında ilk kez bu dönemlerde ortaya çıkmasıdır. İkincisi ise seyahat olgusundaki bu dönüşümün konaklama yapılarına yansımaları sonucu "han (*inn*)" olarak adlandırılan konaklama yapılarının yerlerini daha konforlu ve daha yüksek standartlarda hizmet vermeye başlayan otellere bırakmasıdır.¹⁰⁸

1.3.1. Otel sözcüğünün etimolojisi

Otel, günümüzde asli işlevleri konuklarına belli bir ücret karşılığı geceleme ihtiyaçlarını sağlamak ve bunun yanı sıra yeme-içme, eğlence gibi ihtiyaçları için

¹⁰⁴www.thrillist.com/travel/nation/17-of-the-oldest-hotels-in-the-world-nishiyama-onsen-keiunkan-tops-our-list, erişim tarihi, 12.02.2019

¹⁰⁵www.hospitalitynet.org/opinion/4017990.html, erişim tarihi, 12.02.2019

¹⁰⁶Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 12.

¹⁰⁷İçöz vd. 2007, **a.g.k.**, s. 30-31.

¹⁰⁸Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 12.

yardımcı ve tamamlayıcı unsurları bünyesinde barındıran modern konaklama yapıları olarak tanımlanır.¹⁰⁹ Modern konaklama yapılarını ifade eden otel sözcüğü Fransızca kökenli “L’hôtel (hôtel)” kelimesinden türetilmiş ve konukevi anlamına gelmektedir.¹¹⁰

1.3.2. Avrupa’da ilk otellerin açılışı

Fransa’da on sekizinci yüzyılda bazı hanlara toplantı salonları, balo odası gibi ek unsurların ilave edilmesi bu yapılara farklı bir özellik kattı. Ortaçağ Avrupası’nın geleneksel konaklama yapısı olan han mimarisindeki bu dönüşüm ya da statü değişikliği modern anlamda otellerin ilk olarak Fransa’da açıldığını gösterir.¹¹¹ İlk otelin Fransa’da hangi tarihte açıldığı bilinmemekle birlikte farklı kaynaklarda 1768 sonrası, Calais’de Dessin Otel, Paris’te Hotel Modene, Versailles’de Hotel CordonBleu ve Nantes’de Hotel de Henri Quatre’nin açıldığı bilinmektedir. Otel yapıları, kısa süre sonra Fransa’dan bütün Avrupa ve Amerika kıtalarına yayılmıştır. Köln’deki Hôtel Der Heilige Geist Almanya’nın en tanınmış oteli olmakla birlikte, 1786 yılında Berlin’de 19 adet birinci sınıf, 3 adet ikinci sınıf, 14 adet de üçüncü sınıf otel sektördeki yerlerini almıştır. Ayrıca o dönemlerde sunulan hizmet kalitesi bakımından İngiliz otellerinin diğer Avrupa ülkeleri otellerinden daha iyi olduğunu da ifade etmiştir.¹¹²

On sekizinci yüzyılda tesis olunmaya başlayan modern anlamda otel yapıları, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa ve Amerika’da şehirlerin önemli unsurlarından bir olarak yerini alır.¹¹³ Demiryolu ulaşımında sağlanan teknolojik ilerleme ilk olarak demiryolu ağının geçtiği şehirlerin gelişip büyümesine ikinci olarak da on dokuzuncu yüzyılın ortalarında İngiltere’deki demiryolu gezilerinin patlamasına yol açtı. Bu yeni etkinlik tüm sınıfların mekânsal hareketliliğinde önemli bir rol oynadı; bu, insanların her zamanki mahallelerinden uzak mesafelere çıkmaları için yeni fırsatlar sağladı. O dönem yüzyılının en önemli etkinliği deniz ve nehir kıyılarında yapılan gezilerdi. Demiryolu gezilerinin ucuz olması orta gelirli işçi sınıfının ilk kez turizm ve eğlence faaliyetlerine katılabilmesine olanak tanımış; deniz ve nehir kıyılarında yapılan aktivitenin önüne

¹⁰⁹İçöz vd. 2007, **a.g.k.**, s. 42.

¹¹⁰Çelebi, 2011, **a.g.k.**, s. 11.

¹¹¹S. Durudoğan (1998), *XIX. yüzyılda Pera/Beyoğlu’nun ekonomik, kültürel ve politik yapısının mimariye etkileri*, İTÜ: İstanbul, s. 89.; Osman Özdoğan ise, İngiltere’de 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan hanların Avrupa Otelciliğinin öncüsü olduğunu belirtip “Otel” teriminin ilk kez İngiltere’de 1760 yılında kullanıldığını ifade eder. Ayrıntı için bkz.: O. Özdoğan, 2007, *turizmde konaklama ve yiyecek içecek endüstrisi*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, s. 40.

¹¹²Kayın, 2010, **a.g.k.**, s. 13.

¹¹³Durudoğan, 1998, **a.g.k.**, s. 81.

geçmişti.¹¹⁴ Demiryolu ulaşımında sağlanan bu ilerlemeler, Londra'daki 1839'da Euston İstasyonu'ndaki Euston Hotel, 1853'de Paddington İstasyonu'ndaki Great Western Hotel ve 1868'de St. Pancras İstasyonu'ndaki Midland Grand Hotel inşa edilerek demiryolu otellerinin ilk örneklerini oluşturmuşlardır.¹¹⁵

Otellerin Amerika'daki göstermiş olduğu gelişme Avrupa'dakiler ile paralellik göstermiştir. New York'ta 1794-1796 yılları arasında inşa edilen City Hotel modern anlamda kurulan ilk tesis olarak kabul edilir. 1827-1830 yılları arasında inşa edilen Tremont Hotel sağlamış olduğu olanaklar, sunulan hizmet kalitesi ve çeşitliliği, genel mekânların gaz ışığı ile aydınlatılması gibi özellikleri barındırmasından dolayı anıtsal boyutta hizmet veren Amerikan otellerinin ilki olarak kabul edilmektedir. Amerika'da yapılan 1897 tarihli Waldorf – Astoria Oteli 1500 odası ve 35 asansörü ile dönemin önde gelen yüksek kapasiteli otellerinden biridir.¹¹⁶

Otellerin yaygınlaşmasına etken olan bir diğer gelişme ise düzenlenen büyük çaplı sergiler ve fuarlardır. 1851'de düzenlenen Büyük Londra Fuarı'nı 6.039.195 kişi ziyaret etmişti. 1867 yılında düzenlenen Paris Sergisini ise on bir milyon. 1900'deki Paris Fuarı ise yaklaşık elli milyon kişiyi ağırlamıştı. 19. yüzyılın başlarında, İngilizlerin, tatil amaçlı Fransa'nın Akdeniz kıyılarını keşfetmesiyle birlikte plajların olduğu bölgeler ön plana çıktı. Nice şehri "kış başkenti" sayılmış; 1863'te de Monte Carlo'da kumarhanelerin açılmasıyla da bu bölgeler çok daha çekici hale gelmişti.¹¹⁷

Otel sayılarındaki artış, otellerin daha gösterişli ve daha konforlu birer yapı haline gelmesine yol açtı. Dönemsel teknoloji alanındaki gelişmeler, yapılan yeni otellerde donanımlarından sundukları hizmetlere, dekorasyonlarından odalarda kullanılan malzemelere kadar etki yarattı. 19. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde oteller de her 150 kişi için bir asansörün bulunması zorunlu hale gelmiştir. Otellerdeki teknolojik gelişmelerin yanında otel odaları daha fonksiyonel kullanımlı hale getirilerek standartları yükseltilmiştir. Değişikliklerin başında önceleri ortak kullanımlı olan banyo sayıları artırılması ve sonrasında her odaya özel banyo planlanması gelmektedir. Carlton Oteli ise her odasında banyosu olan ilk Londra oteli olarak tanımlanmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tek ve çift kişilik odaların yanı sıra lüks odalar yapılmıştır.

¹¹⁴S. Major (2012), *'The Million Go Forth': Early Railway Excursion Crowds, 1840-1860*, The University of York, s. 13-14.

¹¹⁵Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 14.

¹¹⁶Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 15.

¹¹⁷Löschburg, 1998, **a.g.k.**, s. 126-135.

Odaların içerisine lavabo konmuş ve sıcak-soğuk akan su sistemleri getirilerek modern hale getirilmiştir.¹¹⁸

19. yüzyılın ortalarından itibaren otelcilik faaliyetlerindeki bu gelişmeler otel endüstrisinin ulaştığı düzeyi göstermesi bakımından kayda değer gelişmelerdir.

¹¹⁸Çelebi, 2011, **a.g.k.**, s. 14-15.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI'DA 19. YÜZYILA KADAR KONAKLAMA YAPILARININ TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. Otel Öncesi Osmanlı'da Konaklama Yapıları

Anadolu, iki kıtanın birleşim noktasında köprü görevini gören, stratejik konumu ve bereketli toprakları ile tarih öncesi devirlerden beri pek çok uygarlığa ev sahipliği yaparak bu uygarlıkların insanlık tarihine katkılarına tanıklık etmiştir. Dünyanın en eski yerleşimlerinden olan Çatalhöyük, Çayönü, Hacılar, Göbekli Tepe gibi yerleşimler Neolitik Çağ'da Anadolu'da kurulmuşlardır; Asur, Hitit, Frig, Lidya, Urartu, Pers, Yunan, Roma, Doğu Roma (Bizans), Selçuklu, gibi tarihte önemli yeri olan uygarlıklar bu coğrafyada yer almışlardır. Bu büyük uygarlıkların birbirlerini takip ederek oluşturdukları Anadolu tarihi, köklü ve zengindir. Bu zenginliği sayesinde insanlığa dair pek çok olgunun ortaya çıkışına ve gelişimine ışık tutar.

Osmanlılar bu köklü ve zengin tarihi olan topraklarda tarih sahnesine, 13. yüzyılın son döneminde Anadolu Selçuklu Devleti'nin Danişmend Vilayeti'ne bağlı, Amasya-Tokat, Kastamonu-Bolu-Eskişehir yönünde Bizans'ın güney doğu sınır bölgesinde bir uç-beyliği olarak çıktı.¹¹⁹

İmparatorluklar tarihine bakıldığında Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'ndan sonra en uzun süre ayakta kalan Osmanlı İmparatorluğu'dur. Bir yarı göçebe tarım toplumu olarak kurulan ve kuruluşundan yaklaşık 150 yıllık zaman içerisinde kıta Avrupa'sının yaklaşık olarak %10'nuna tekabül eden bir milyon kilometrekarelik bir alana hâkim oldular. Hâkim oldukları bu topraklarda 400 yıl egemenlik sürdürdüler. O dönemde Avrupa, Osmanlı'dan, hem nüfus, üretim hacmi ve sermaye stoku hem de teknoloji ve enerji kapasitesi bakımından birçok bakımdan üstün durumdaydı.¹²⁰ Osmanlının sınırları, klasik çağı olarak adlandırılan (1453-1600) dönemde, Arap Yarımadası'ndan Kuzey Afrika kıyılarına kadar uzandı.

Osmanlının, Anadolu, Balkanlar, Mezopotamya ve Kuzey Afrika gibi eski çağlardan beri gelişmiş uygarlıkların yaşadıkları bölgelere hâkim olması, Osmanlı devlet teşkilat yapısının, kurumlarının ve şehirlerinin bir sentez noktasında

¹¹⁹Mustafa Akdağ (2010)*Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*, İstanbul: YKY, s.285.

¹²⁰Mehmet Genç (2013). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, s.35.

değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koyar.¹²¹ Osmanlı'da konaklama yapıları tarihi üzerinde çalışma yapılırken şehirleşmenin önemli bir sonucu olan konaklama olgusu ve yapıları bu sentez doğrultusunda ve Anadolu'nun sahip olduğu zengin geçmişine bakılarak değerlendirmek gerekmektedir.

Otel öncesi Osmanlı'da konaklama yapıları için yapılan literatür taramasında işlevleri bakımından kimi zaman aynı kimi zamanda farklı olan birçok konaklama yapıları farklı adlandırılmalarla karşımıza çıkmaktadır. Bunların başlıca olanları, imaretler, hanlar, kervansaraylar, misafirhaneler, kirahaneler, menzilhaneler, asithaneler, hanegâhlar, zaviyeler, tekkeler, kalenderhaneler, teşthaneler, tabhaneler, mihmanhaneler, miskinhaneler, ispatyalar, bekâr odaları, pansiyonlar ve darülhanelerdir. Osmanlı Devleti'nde genel olarak bu yapıların, Padişah ve yüksek rütbeli devlet adamları tarafından temel amacı hayırseverlik ve yardıma muhtaç kişilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik kurulan ve hayır kurumu olarak bilinen vakıf ve külliye etrafında şekillendiği görülür. Yazar, araştırma konusu bağlamında bu yapılardan, işlevleri bakımından otelcilikle ilgili olanları ele almıştır.

2.1.1. Kervansaraylar ve hanlar

Yol üzerinde veya kasabalarda yolcuların konaklama ihtiyacının giderilmesine yarayan hanlar ve kervansaraylar, ticari hayatın önemli merkezleri arasında bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde kervansaraylar ve hanlar, 19. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren önemli konaklama yapılarının başında gelmişlerdir.

Yüzyıllar boyunca ticaret ve seyahat olgusunun gelişiminde önemli bir yeri olan kervancılığın, ilk olarak kervan yollarının konumlarının belirlenmesine sonrasında ise bu gelişime paralel olarak bu yollar üzerinde kervansarayların ve hanların inşasını zorunlu kıldığı görülür.¹²²

2.1.1.1. Osmanlı öncesi kervansaraylar ve hanlar

Kervansaray ve han gibi mimari yapıların geçmişi incelendiğinde bu yapıların tanımlanmalarının ve ücretlendirilmelerinin kimi zaman bir iç içelik kimi zaman da inşa edildikleri konum ve üstlendikleri fonksiyonları açısından farklılıklar gösterdiği görülür.

¹²¹Yaylı ve Pustu, Osmanlı şehirlerinin, Bizans, Eski Türk şehir anlayışı, Selçuklular ve İslam kent anlayışının bir sentezi olduğunu ve Osmanlıların bu etkileşimi bünyesinde barındırarak kendine özgü bir şehir ortaya koyduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıntılar için bkz. H. Yaylı ve Y. Pustu (2010). "Klasik Dönemde Osmanlıda Kent Yönetimi ve Kentliler", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, ed. Naci Bostancı, Ankara: Kadim Yayınları, S.23, s. 139-162.

¹²²Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 4.

Akalın, kervansarayları, kervanların yol güvenliği ve konaklaması için anayol güzergâhlarında tesis olunan vakıf yapı olarak genel tanımlamasını yapar.¹²³ Ergin ise, develer, katırlar ve atlarla yük taşıyan, yolcuların konup göçtükleri ve belli bir süre konakladıkları büyük yapılar şeklinde de tanımlamıştır.¹²⁴ Selçuklu Türklerinin sosyal ve ekonomik hayatı üzerinde çalışma yapan Refik Turan ve Güray Kırpık ise, ana ticari yollarda deve yürüyüşüyle bir günlük mesafelerde kervanların, tüccarların, hayvanların, eşyaların ve yük arabalarının muhafaza edildiği, hayvanların ve insanların konakladıkları yerlerin birbirinden ayrı yerlerde olduğu korunaklı büyük yapılar olarak tarif etmişlerdir.¹²⁵

İlk yapıldıkları andan itibaren, insan-hayvan-yük üçlüsünün bir arada konakladığı bu tür yapıların, Osmanlı'da Fatih Sultan Mehmet döneminde kesin olarak, insan ve hayvan-yük ikilisi olacak şekilde ayrı işlevsel yapılar olarak inşa edilmişlerdir.¹²⁶

Hanlar klasik olarak, büyük yollarda kasabalar ve şehirlerde kesme taş, tuğla veya tahtadan inşa edilen yapılar şeklinde de tanımlanır.¹²⁷ Ayrıca kervansaray olarak adlandırılan yapıların daha küçük formunda inşa edilenler şeklinde de tanımlandığı yapılan araştırmalarda görülür.¹²⁸ Kervansaray ve han yapılarının tanımları ve adlandırmaları üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda ve araştırmalarda olduğu gibi bu yapıların tesis olundukları dönemlerdeki seyyahların eserlerinde de bu iç içelik ve küçük farklılıklar göze çarpar. Alman gezgin Dernschwam1553'te yapmış olduğu Osmanlı seyahatinde kervansarayları yabancılara ve yolculara hizmet etmek için ekseri paşa ve zengin kimseler tarafından ve ayrıca vakıf yapısı içerisinde olan bir yer olarak tanımlar.¹²⁹ 17. yüzyılın Marco Polo'su olarak kabul edilen Fransız tüccar J.B. Tavernier ise Osmanlı seyahatinde kervansarayları kimi zaman doğunun lokantalı otelleri olarak görür kimi zaman da yolculara yalnızca barınma hizmeti veren bir yer

¹²³Ş. Akalın (2002) "Kervansaraylar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 25, s.299.

¹²⁴O. N. Ergin (2013) *Türkiye'de hanlar, kervansaraylar, oteller ve çeşitli barınma yerleri*, İstanbul: T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, s. 81.

¹²⁵Refik Turan Ve Güray Kırpık (2007). Selçuklu Dönemi Türklerde sosyal ve ekonomik hayat, *'Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları'*, Ankara, s.41.

¹²⁶G. Çantay (1994). *'Hanlar'*, DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C: 3, s. 548.

¹²⁷Ergin, 2013, **a.g.k.**, s. 55.

¹²⁸Turan ve Kırpık, **a.g.k.**, s. 44.

¹²⁹H. Dernschwam (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü*, (Çev: Yaşar Önen), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 44-58.

olduğunu belirtir. Niş'ten İstanbul'a kalmış olduğu Osmanlı'ya ait kervansarayları çok bakımsız, temiz olmayan ve konforsuz olduklarını da diler getirir.¹³⁰

Kervansaray ve hanlarda belli bir ücret karşılığı konaklamanın daha çok şehir içi hanlar ve ticari hanlarda görüldüğü genel olarak kabul edilir. Dernschwam seyahatnamesinde;¹³¹

“İstanbul'da padişah tarafından çok büyük ve çok güzel bir kervansaray yaptırılmış. Burada üç gün hiçbir şey ödemedem kalınabiliyor.”

şeklinde ifade eder. Eserin bazı bölümlerinde kendisiyle birlikte kalan çoğu bekâr ve zanaatkârların oda için her gün ücret ödediklerini başka bölümlerde ise bir kişinin bir oda ve atı için bir akçe ödediğini belirtir.¹³²

Kervansaray ve Hanlar tesis olunurken kitabelerinde, vakfiyelerinde ve kaynaklarında ribât olarak da adlandırıldığı görülür ve bu adlandırmalar kervansarayların ve hanların gelişimine ve kaynağına ışık tutmaktadır.¹³³

Ribâtlar, İslam'ın yayılma sürecinde sınır boylarında ve stratejik yerlerde ordu birlikleriyle binek hayvanlarının konakladığı ileri harekâtlar için askeri amaçlı kurulan yapılardır. Bu yapılar, Kuzey Afrika'dan Türkistan'a kadar birçok yerde etrafı savunma duvarıyla çevrili, içeriye tek kapıdan girişin sağlandığı, ahır, ambar, askerlerin barındığı bölümler ve gözcü kulelerinden oluşmaktaydı.¹³⁴ Ribatlar, 9. yüzyıl itibariyle İslam'ın yayılma sürecinin tamamlanması ve askeri tehlikelerin azalması dolayısıyla işlevlerinde farklılıklar meydana gelir. O dönemde ticaret yollarında ve ticarete meydana gelen gelişmeler bu yapıların artık sınır boyları ve stratejik yerlerden ziyade önemli ticari yolların olduğu bölgelerde inşa edilerek, kervanların yol güvenliği ve tacirlerin konaklama ihtiyaçlarını gideren kervansaraylara ve hanlara dönüştükleri görülür.¹³⁵

Konaklama yapıları bağlamında en erken Türk kervansarayı, Gazneliler döneminde Sultan Mahmud'un Firdevsi'nin anısına bugünkü İran sınırları içerisinde bulunan Meşhed yakınlarındaki Serahs yolu üzerinde 1019/20 yıllarında yaptırdığı Ribât-ı Mâhi/ Ribât-ı Çâh'tır. Dörtgen planı, revaklı avluya açılan dört geniş eyvanları, kalın duvarları ve dışa bakan taç kapısıyla, kervansaray yapılarının bütün mimari

¹³⁰J.B. Tavernier (1980). 17. Asır ortalarında Osmanlı üzerinden İran'a seyahat, (Çev. Ertuğrul Gültekin), İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, s. 44-67.

¹³¹Dernschwam, 1992, **a.g.k.**, s.57.

¹³²Dernschwam, 1992, **a.g.k.**, s. 184.

¹³³Selami Sönmez (2007) “Ortaçağ Türk Ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar), *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Erzurum, s. 272.

¹³⁴Akalın, 2002, **a.g.m.** s. 300.

¹³⁵İ. Yiğit (2008) “Ribât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 35, s. 76-79.

özelliklerini bünyesinde barındırmıştır.¹³⁶ Gaznelilerden sonra, Karahanlılar ve Büyük Selçuklu dönemlerinde de kervansaray yapımı artarak devam etmiştir.

Anadolu'nun Selçuklu egemenliğine girmesiyle birlikte Selçuklu Sultanları ve devletin ileri gelenleri tarafından, 12. yüzyılın sonlarından itibaren kuzeyden güneye (Sinop-Alanya), doğudan batıya (Konya-Erzurum) ana yol güzergâhları kervansaray ve hanlarla donatıldı.¹³⁷ Sultanlar tarafından yaptırılanlar Sultan Hanı olarak adlandırılmaktaydı.

Sultan Hanlarının geneli çevresinde çeşitli mekânların yer aldığı açık bir avlu ve bu avluya bakan hol bölümünden oluşmaktadır. Bu bölüm yolculara ve hayvanlarına ayrılmıştır. Holün üzeri tonozlarla örtülmüş ve merkezi küçük bir kubbe ile yükseltilmiştir. Avlunun her iki tarafında açık ve kapalı mekânlar, mescit, hamam gibi özel bölümler bulunmaktadır.¹³⁸ Anadolu Selçuklu kervansarayları hakkında şu ana kadar yapılan araştırmalarda günümüze ulaşan biri kitabsiz olmakla birlikte dokuz Sultan Hanı olduğu bilinmektedir.¹³⁹

Sultan II. Kılıçarslan'ın 1190-1192 yılları arasında yaptırdığı Alay Han, sultan hanlarının ilk örneği olarak kabul edilir. Diğerleri ise 1. İzzeddin Keykavus'un Antalya'da inşa ettirdiği Evdir Han, 1. Alâeddin Keykubad'ın Aksaray ve Kayseri-Sivas yolu üzerinde yaptırdığı Sultan Hanlarıyla birlikte Antalya-Alanya arasında yaptırdığı Alara Han, Sultan 2. Gıyaseddin Keyhusrev'in Isparta'da tesis ettiği Evdir ve Eğirdir Hanları ve yine Antalya'da yaptırdığı Kırkgöz Han'dır.¹⁴⁰

Sultanlar ve ileri gelen devlet görevlileri tarafından inşa ettirilen bu yapılarda mimari şemanın ağırlıklı olarak üç tipte yoğunlaştığı görülür. Dört eyvanlı geniş bir avlunun çevresinde konumlanan mekânların oluşturduğu yapılar birinci tip; avlusuz ve kapalı bir mekândan yapılar iç mekân sayısı bir ila beş arasında değişkenlik gösteren türde olanlar ikinci tip ve son olarak, ana kapalı bölüme, geniş avlulu bir kısımdan geçilerek ulaşılan üçüncü tip şeklindedir. Ayrıca bu yapılar kervanların ve yolcuların güvenliği de düşünülerek kesme taş kaplı ve kalın destek kuleleriyle güçlendirilmiş olmakla birlikte oldukça yüksek duvarlarıyla bir kale görünümüne de sahiptirler. Bu yapılarda konaklayan yolcular üç gün boyunca kervansaray kurucusunun ve devletin misafiri olarak kabul edilir ve onlardan ücret alınmazdı. Selçuklu kervansaraylarının

¹³⁶Akalın, 2002, **a.g.m.**, s. 300.

¹³⁷Turan ve Kırpık, 2007, **a.g.k.**, s.43

¹³⁸Akalın, 2002, **a.g.m.**, s. 300.

¹³⁹Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 6.

¹⁴⁰Akalın, 2002, **a.g.m.** s. 301, Ergin, 2013, **a.g.k.** s. 61.

sefer sırasında ordunun konakladığı, ayrıca yabancı hükümdarların ağırlandığı ve bu yapıların gerektiğinde hapisane ve sığınak olarak da kullanıldığı bilinmektedir.¹⁴¹

İdari, askeri ve ticari zorunlulukların bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülen kervansaraylar ve hanlar; 13. yüzyılda başlayan Moğol istilasına değin Anadolu Selçuklu Dönemi'nde önemli bir gelişme göstermiştir. Moğol saldırıları sonrası Anadolu'da düzenin bozulması ve ticaretin gerilemesi gibi etkenler büyük boyutlarda kervansaray yapılmamasına yol açmıştır. Gerek Anadolu Selçuklu tarihinde gerekse de Ortaçağ döneminde konaklama yapıları açısından değerlendirildiğinde özel bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu eserlerin günümüzde tarihi ve kültürel bir miras olmalarının ötesinde, Anadolu Selçuklu Devleti'nin mimari, askeri, idari ve ticari yapılanmaları hakkında belli bir öngörüye sahip olunmasına da kaynaklık etmişlerdir.

2.1.1.2. Osmanlı dönemi kervansaraylar ve hanlar

Kervansaraylar ve hanlar Osmanlı'da da gelişimini sürdürerek 19. yüzyılın sonlarına değin konaklama hizmeti vermeye devam ettiler.

Osmanlının ilk olarak Rumeli'ye geçişiyle başlayan topraklarını genişletme hareketleri 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde; Batı-Doğu ekseninde tüm Balkanlardan İran sınırına, Kuzey-Güney ekseninde ise Karadeniz'in kuzeyinden Hicaz ve Yemen'e oradan da Kuzey Afrika sahil bandına kadar sınırlarını genişletir.

Osmanlı, izlemiş olduğu devlet politikasıyla özellikle Balkanlarda uyguladığı ve "İstimâlet" olarak adlandırılan yaklaşımla bu coğrafyalarda uzun süre hükümlanlık sürer. Osmanlıya özgü bu devlet politikası; menzillerin iskân edilmesi, bataklık, ormanlık gibi alanların tarıma açılması, harap ve boş yerlerin bayındır hale getirilmesi, diğer taraftan özellikle Balkanlarda, Ortodoks kilisesini ve bu kiliselere bağlı manastırların himaye edilmesi ve yüksek vergilerle boğulan köylülere vergi muafiyetinin sağlanması gibi uygulamaları içermekteydi.¹⁴²

Sınırların üç kıta üzerine yayılmasıyla önemli ticari yollar Osmanlı denetimi altına girer. Bu ticari yolları Atalan ve Arel;¹⁴³

"Osmanlı döneminde kullanılan bu 3 önemli yol ve ticaret aksından bir tanesi, Üsküdar'dan başlayıp Eskişehir, Konya, Adana, Antakya üzerinden Halep ve Şam'a ulaşan

¹⁴¹Akalın, a.y.

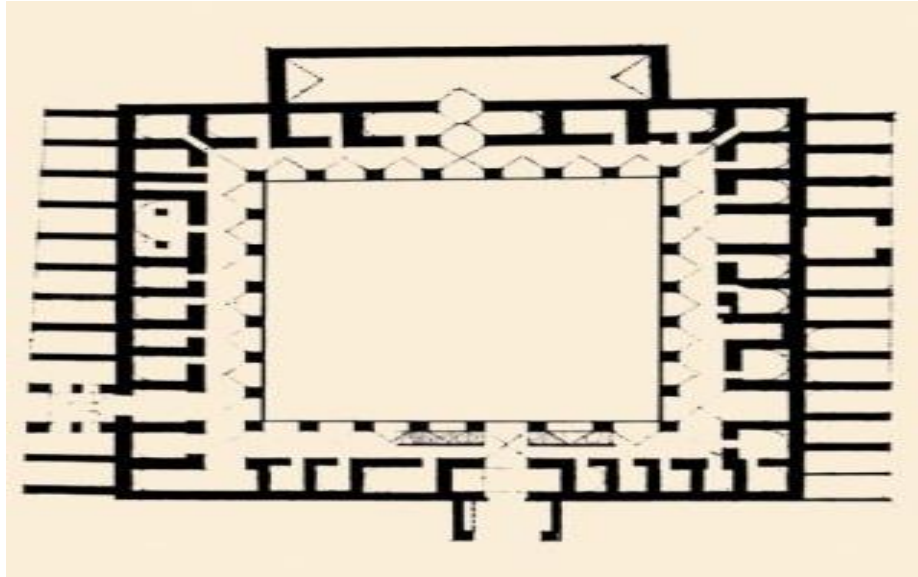
¹⁴²S. Savaş (2015). "İstimâlet-Bir Osmanlı Yönetim Klasığı", (Ed. A. Koçal ve Z. Berktaş Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan), İstanbul: Timaş Yayınları, s. 453.

¹⁴³Ö. Atalan ve H. Arel (2016). 15. ve 16. yüzyıllara ait Osmanlı han yapılarının mekânsal analizi, *Turkish Studies International Periodical for the languages, literature, and history of Turkish or Turkic*, V: 11/2, p. 217-228.

“Hac Yolu”dur. İkinci aks, Üsküdar’dan itibaren İznik, Bolu, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Kerkük yolu ile Bağdat ve Basra’ya uzanan “Basra Bağdat Yolu”dur. Üçüncü aks ise, Merzifon’dan başlayarak Ladik, Niksar, Karahisar, Aşkale, Erzurum’a uzanan hem Kars’a hem de Tebriz’e ulaşan yoldur.”

şeklinde ifade ederler. İzlenilen menzil politikasıyla birlikte ele geçirilen yeni yerler ve ana ticari yol üzerinde menzil külliyesi yapılır ve bu külliye dâhilinde menzil kervansarayları inşa edilir. Osmanlı’da konaklama işlevinde kullanılan bu yapılar menzil külliyelerinin yanı sıra hayır kurumları olan vakıf yapıları içerisinde de yer alırlar. Geniş bir yüzölçümüne sahip olan Osmanlı, şehirlerarası yollarda ve şehir merkezlerinde, 19. yüzyıla kadar birçok nitelikte menzil hanları ve şehir içi hanlar yaptılar. Osmanlı öncesi genel olarak şehir dışı yollar üzerinde ağırlığını hissettiren kervansaray ve hanlar, şehirlerin gelişmesi ve belli bölgelerin merkez haline gelmesinden ötürü şehir merkezinde yapılan şehir içi hanlar ön plana çıkar.¹⁴⁴

Şehir içi ilk kervansaray örneğinin 1339-1340’ta inşa edilen Orhan Gazi Külliyesi’nin ticarî yapısı olan Emir Hanı kabul edilir. Emir Hanı, kare planlı, iki katlı ve ortasında üstü açık bir avlu bulunmaktadır. Avlu etrafında revaklar gerisinde yer alan ocaklı odaları ve develiğiyle, erken dönemde gelişmiş bir uygulama gösterir. Zemin katta kervanlardaki malların depolanması için otuz altı oda, üst kat ise tüccarların işlerini görmeleri ve gerektiğinde barınmaları için tasarlanmıştır (Bkz. Görsel 2.1.)¹⁴⁵

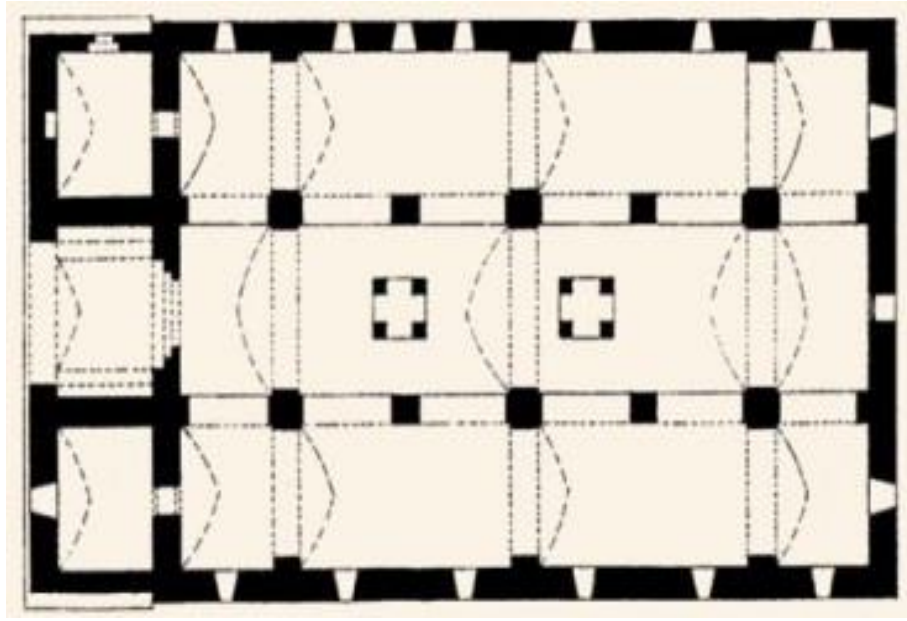

Görsel 2.1. *Emir Hanı*, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 11, s. 133-134.

¹⁴⁴C. Güran (1978). *Türk hanlarının gelişimi ve İstanbul hanları mimarisi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 12.

¹⁴⁵M. B. Tanıman (1995). “Emir Hanı”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 11, s. 133-134.

Ulubat Gölü kenarında 1394-95 yıllarında yapılan Issız Han ve Bilecik Gölü'nde 1418'de inşa edilen Mihal Bey Hanı, inşa edilen şehirlerarası kervansarayın ilk örnekleri olarak kabul edilir. Ayrıca Issız Han Selçuklu kervansaraylarının mimari özelliklerini taşıyan ilk erken Osmanlı dönemi eseri olarak da görülür. Dikdörtgen planlı ve avlusuz kapalı kervansaray olan Issız Han, giriş kapısı üzerindeki Arapça yazılmış kitabeye göre Celâleddin Eyne Bey b. Felek Maliküddin'e yaptırılmıştır (Bkz. Görsel 2.2.)¹⁴⁶

Görsel 2.2. *Issız Han*, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 19, s. 201-202.

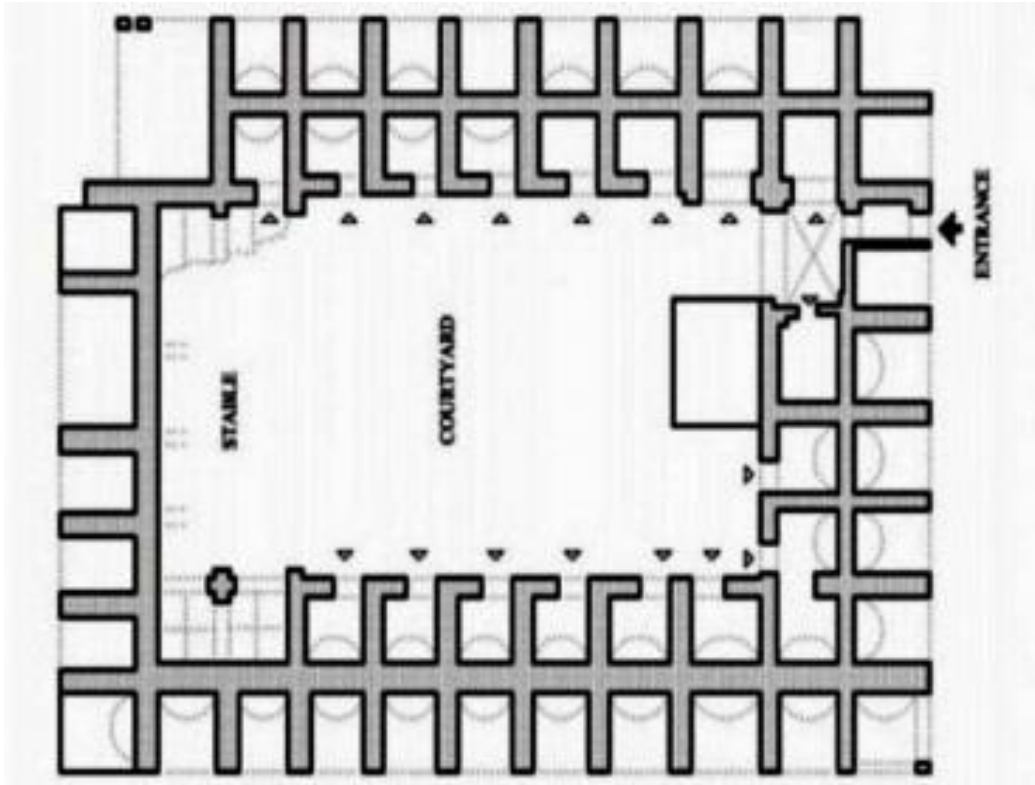
Emir Hanı ve Issız Han gibi ilk örneklerde görülen Osmanlı kervansaray ve hanlarının plan şeması ve mekân anlayışı, kare veya kareye yakın yahut da dikdörtgen planlı olup, açık avlulu ya da sadece kapalı mekânlardan oluşup öncülleri olan Selçuklu yapı geleneğinin izlerini taşıdığı görülür.

15. yüzyıl 17. yüzyıl ortaları arasında merkezi otoritenin sağlanması, yerel ticaretin gelişmesi, nüfusun artması gibi etkenler şehirlerin hem kentsel hem de ticari yapılarında önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu dönemlerde Osmanlı'da başta İstanbul ve İzmir'le birlikte Edirne, Bursa, Ankara ve diğer bazı şehirler ekonomik bakımdan gelişerek birer ticari merkez haline geldiler. Bu gelişme şehirlerde birçok çarşı, han ve bedesten gibi ticari yapıların inşa edilmesini sağlayarak Ticari Hanları ortaya çıkardı. Osmanlı kent içi hanların içerisinde olan bu tür yapılar, inşa olduğu parsellere göre şekillenmiş ve kısmen düzgün formlarını yitirmişlerdir.

¹⁴⁶E. Karakaya (1999). "İssız Han", TDV İslam Ansiklopedisi, C: 19, s. 201-202.

Sağlanan güvenlik ve şehirlerdeki ticari hareketliliğin yoğunluğuna bağlı olarak, Selçuklu mimarisinde ki yüksek kale görüntüsü kaybolmuştur. Bunun yerine daha sade ve daha dışa dönük bir formda yapılmışlardır. Hatta bu yapıların cephelerinde dükkânlar yapılarak Osmanlı'ya özgü bir şekle bürünmüşlerdir.¹⁴⁷

İstanbul'un fethiyle birlikte sayıları hızla artan bu yapıları birkaç örnekle irdelemek gerekir. Osmanlının önemli liman kentlerinden İzmir Tire'de 1429 yılında Halil Yahşi Bey tarafından yaptırılan tek katlı Çöplüce Hanı, geniş avlusu, dikdörtgen planı ve cephesinde üç adet dış dükkânı ile İzmir bölgesinde inşa edilen Osmanlı hanlarından (Bkz. Görsel 2.3.).Yine Halil Yahşi Bey tarafından yaptırılan bir diğer dikdörtgen planlı han ise Kutu Han'dır.¹⁴⁸

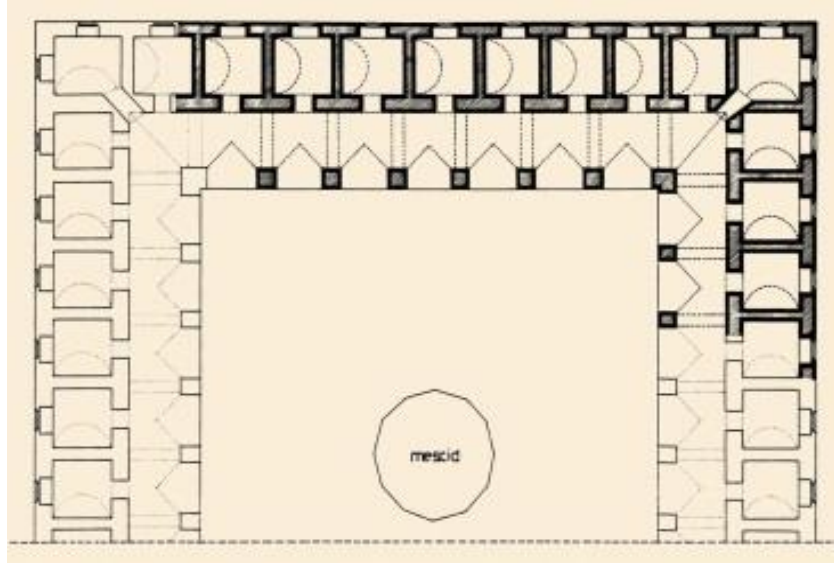
Görsel 2.3. Çöplüce Hanı, <https://www.erolsasmaz.com/?oku=1046>

Bursa'da, Çelebi Mehmet tarafından 1415'te Bursa Çarşısı'nın en büyük hanı olarak kabul edilen İpek Han yaptırılmıştır (Bkz. Görsel 2.4.) İki katlı olup, birinci katı

¹⁴⁷Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 9.; Güran, 1978, **a.g.k.**, s. 9-10.

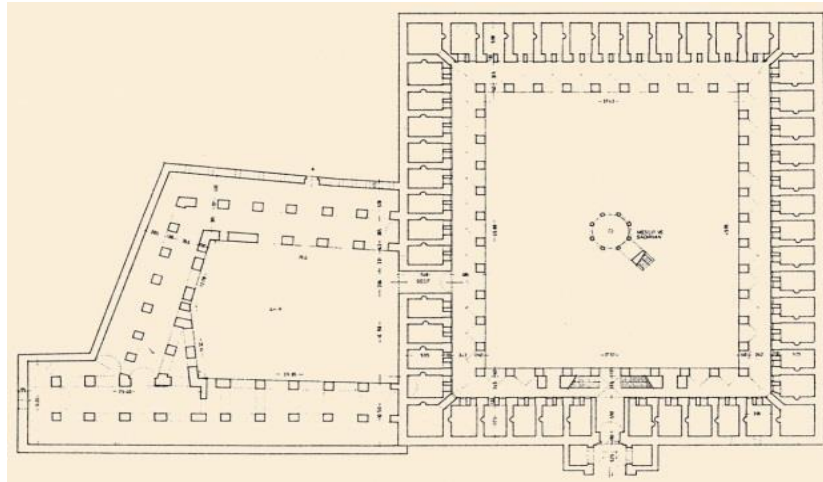
¹⁴⁸H. Uçar ve A. Uçar (2018), "Tire Kutu Han kazısı beylikler ve Osmanlı dönemi seramikleri", *STD*, XXVII/1 Nisan, s. 1-33(3); Atalan ve Arel, 2016, **a.g.m.** s. 217-228 (224)

otuz dokuz ikinci katı ise kırk iki odadan mevcut idi. Açık avlulu ve kare planında olan İpek Hanın avlusunda günümüze ulaşmayan bir mescit bulunmaktaydı.¹⁴⁹

Görsel 2.4. İpek Hanı, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 22, s.368-369.

Sultan II. Bayezid'in 15. yüzyıl sonlarına doğru yaptırdığı Koza Han, Bursa'da yapılan bir diğer handır. Koza Han, klasik plana uygun olarak bir avlu etrafında çevrelenmiş iki katlı ve bir ahır depodan teşekkül etmiştir. Gösterişli bir giriş kapısına sahip ve giriş kapısının alınlığı geometrik desenle işlenmiş renkli taşlar kaplamaktaydı (Bkz. Görsel 2.5.)¹⁵⁰

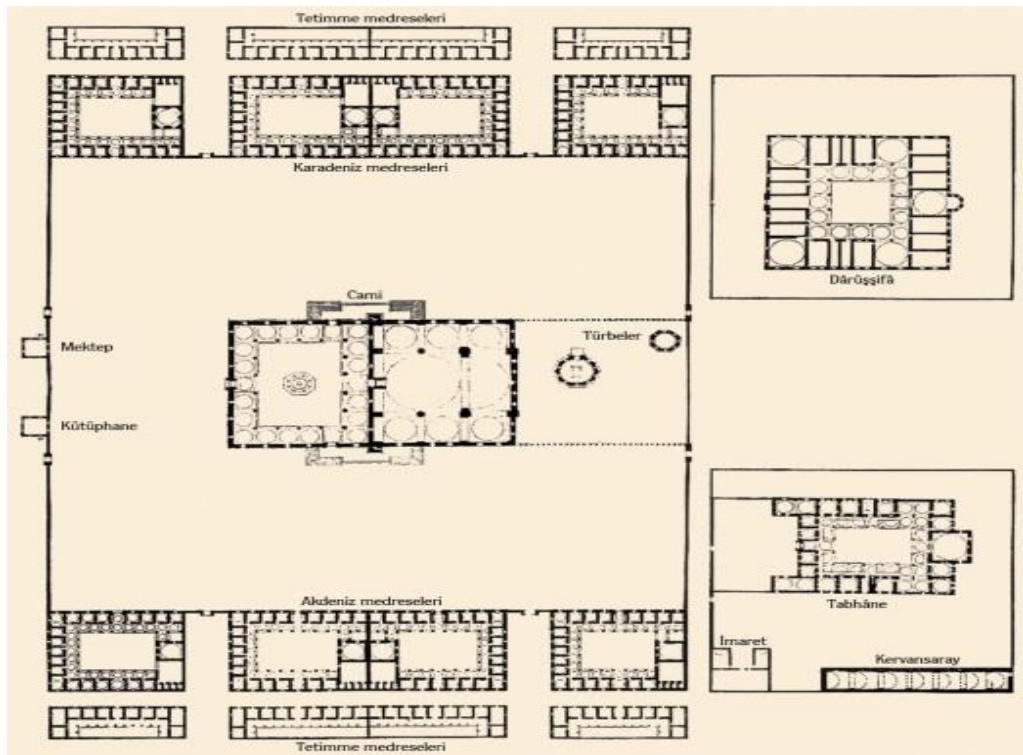

Görsel 2.5. Koza Han, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 26, s.231-232.

¹⁴⁹E. Karakaya (2000). "İpek Hanı", TDV İslam Ansiklopedisi, C: 22, s. 368-369.

¹⁵⁰S. Eyice (2002). "Koza Han", TDV İslam Ansiklopedisi, C: 26, s. 231-232.

İstanbul’da kervansaray ve hanlar, külliyelerin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Fatih Külliyesi ile başlayan han inşası 19. yüzyıl başlarına kadar sürmüştür. Fatih Külliyesi merkezinde Fatih Camii ve hemen yanında türbeler, caminin her iki tarafında medreseler, giriş kısmında mektep ve kütüphane, türbelerin arka kısmında tabhane, tabhahenin altı kısmında ise kervansaray ve imaretin bulunduğu devasa nitelikte bir yapıdır (Bkz. Görsel 2.6.).¹⁵¹ Konaklama yapıları bağlamında bakıldığında İstanbul’da Osmanlı döneminde yapılan ilk yapılar Fatih Külliyesi içerisindeki tabhane ve kervansaray olduğu söylenebilir. Tabhaneleri Osman Nuri Ergin; “parasız otel ve misafirhane demektir” diyerek tanımlar.¹⁵²

Görsel 2.6. Fatih Külliyesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 12, s.244-249.

Bayezid, Atık Valide ve Süleymaniye Külliyesi gibi diğer sultani külliyelerde Fatih Külliyesi formunda yapılmıştır. Konaklama hizmeti bağlamında değerlendirildiğinde tabhanelerin ve külliye içi kervansarayların bu hizmeti yerine getirdikleri görülür. Konaklamanın ücretsiz olması, gerektiğinde medrese ve darüşşifa hizmetlerinde kullanılması, bu yapıların bir kamu hizmeti gören kuruluş olduklarının da düşünülmesini gerektirir. İstanbul’da yapılan hanlardan işlevleri bakımından külliye ve

¹⁵¹S. Eyice (1995). “Fâtih Camii ve Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 12, s. 244-249.; Cantay, 1994, **a.g.k.**, s. 548.

¹⁵²Ergin, 2013, **a.g.k.**,s. 130.

vakıf bünyesinde bulunsa da farklılık arz eden hanların olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri, Çemberlitaş'taki Elçi Han'dır. Osman Nuri Ergin'in inşaat, bölümlendirme ve hizmet itibarıyla diğer hanlardan pek farklı görmediği Elçi Han, Atik Ali Külliyesi'nin bir parçası olarak 1510-1511 yıllarında 2. Bayezid döneminde inşa edilmiştir.¹⁵³ Bu han Osmanlı'ya gelen elçilerin konaklamalarına ayrılmıştır. 17. yüzyıla kadar elçilere hizmet eden han, 1646'da elçilerin Galata'da kalmalarına izin verilmesiyle bu özelliğini kaybetmeye başlar. İstanbul'da meydana gelen deprem ve yangınlar sonrası 2. Abdülhamit döneminde 1880 veya 1883 yılında hanın kalıntıları yıkılır ve yerine Matbaa-i Osmaniye inşa edilir.¹⁵⁴

Elçi Hanı hakkında, o dönemlerde Osmanlı'ya seyahat eden seyyahların ve Osmanlı'ya görevlendirilen elçilerin anılarında ve seyahatnamelerinde oldukça ayrıntılı bilgilere ulaşılır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde, 1551-1562 yıllarında Avusturya elçisi olarak İstanbul'a gelen Busbecq, Elçi Hanı hakkında şunları kaydeder,¹⁵⁵

“Bina tam murabba teşkil ediyor. Ortada büyük bir avlu vardır. Avluya bir kuyu kazılmıştır. Yalnız üst katta oturulur. Önünde bir veranda(revak) vardır ki firdolayı devam ediyor. Arkada odalar yapılmıştır. Veranda dâhili kısmi teşkil ediyor ve avluya bakıyor. Odalar harici kısmı vücuda getiriliyor. Hepsinin kapıları verandaya açılmıştır. Odaların sayısı çok ise de kendileri küçüktür. Hepsinin büyüklükleri birdir. Tıpkı manastır hücreleri gibi. Binanın cephesi sokağıdır. Sokak saraya gider. Her Cuma günü sultan camiye giderken buradan geçer. O gün sefirlerin kendisinin pencereden sık sık görmeleri kabildir.”

Alman gezgin Hans Dernschwam 1553 yılında Osmanlı Devleti'ne gelir ve Elçi Han'da kalır. Dernschwam hanın mimarisi ile ilgili şu bilgileri aktarır,¹⁵⁶

“Önce 1'e 1/2 arşın eninde ve 6 kulaç yüksekliğinde dörtgen şeklinde sağlam bir çevre duvar örülmüştür, ortada dörtgen biçiminde bir avlu meydana gelmiştir. Kaldırım döşeli bu avlunun her bir yanı 50 adımdır... Avludan içeriye 3 büyük kapıdan giriliyor. Kapılardan saman yüklü arabalar rahatlıkla geçebilir. İki duvar arasında bir de küçük kapı var. Dörtgen şeklinde bir ahır mevcuttur. Dört tarafı serbest bu ahıra rahatlıkla arabalar konabiliyor.”

Dernschwam hanı en ince ayrıntılarına kadar inceler. Hanın üst kata çıkan sağlı sollu merdivenlerinin olduğunu ve her merdiven basamağının sekiz ayak genişliğinde olduğunu belirtir. Hanın ana koridorunun tüm çevresi 192 adımdır. Hücre olarak adlandırdığı han odalarının toplam sayısının 42 ve her bir odanın eşit, 16 ayak

¹⁵³Ergin, 2013, **a.g.k.**, s. 63.

¹⁵⁴S. Eyice (1994). “*Elçi Hanı*”, DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C: 3, s. 148-149.

¹⁵⁵Ergin, 2013, **a.g.k.**, s. 64.

¹⁵⁶H. Dernschwam, 1992, **a.g.k.**, s. 59.

uzunluğunda ve 16 ayak genişliğinde olup içlerinde birer ocağın bulunduğunu belirtir. Zeminlerinin tuğlalı ve iki pencereleli olan odaların bakımsız ve kirli olmasından da yakınmaktadır.¹⁵⁷

17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlının her bakımdan bir durgunluk dönemine girdiği bilinmektedir. Anadolu’da toplumsal ve ekonomik yapının bozulmasından kaynaklanan ayaklanmalar, uzun süren savaşlar, bu savaşların mali yükünün ağırlığı gibi iç nedenler; Avrupa’da Rönesans ve reform hareketleri sonrası teknolojik ilerlemeler sonucunda Avrupa devletlerinin zenginleşmeleri ve Osmanlı’yla eşit düzeye gelmesi gibi dış etkenler, Osmanlı’da büyük boyutlu kervansarayların yapımlarının azalmasına yol açar. Şehir hanlarında durum ise kervansaraylarındakinden farklılık arz edip gelişme göstermiştir. 1651’de Kösem Sultan’ın desteği altında yapılan Valide Han, 1663’te yapımı tamamlanan Valide Çarşısı (bugünkü Mısır Çarşısı) ve Köprülü Fazıl Ahmet Paşa’nın Çemberlitaş’ta yaptırdığı Vezir Han, İstanbul’un ticari bölgesini genişletir. Bu gelişmeler 18. yüzyılda İstanbul’un ticari hayatına ve şehirleşme faaliyetine de yoğunluk katar.¹⁵⁸ Şehirdeki bu gelişmeler yeni yapılan hanların mimarisini etkiler. Geneli iki katlı olan hanlarda kat sayısı üçe çıkar. Bunlardan biri Sultan 3. Mustafa’nın vakıflara gelir getirmek amacıyla yaptırdığı Büyük Yeni Han’dır. Taş Han, Sümbüllü Han ve Hasanpaşa Hanı da üç katlı olarak tesis olunmuştur.¹⁵⁹

19. yüzyılda yapılan hanlar genelde 18. yüzyıl hanlarının özellikleri taşırlar. Bu yüzyılın başında inşa edilen Yıldız Hanı önemli bir örnek olarak kabul edilir.¹⁶⁰

Kervansaraylar ve hanlar yerlerini; 19. yüzyılın ikinci yarısında dünyadaki sosyo-ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte, Osmanlı’da yaşanan modernleşme süreci ekseninde, devlet ve toplum yapısında meydana gelen köklü değişimlerin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan otellere bırakır. Bu gelişmeler sonucunda atıl kalan kervansarayları, Osmanlı, genelde maarif teşkilatı bünyesinde değerlendirme yoluna gitmiştir. Osmanlı arşivi kayıtları incelendiğinde bu durum daha net anlaşılır. Örneğin, Çerkeş kasabasında viran olmuş kervansarayın ilgili mevzuat gereğince Maarif İdaresi’ne devrine karar verilir.¹⁶¹ Yine Akşehir’de yolcular için vakfedilen bir

¹⁵⁷Dernschwam, 1992, **a.g.k.**, s. 60-61.

¹⁵⁸A. Yaşar (2013), İstanbul Hanları: 18. Yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı, *Osmanlı İstanbul’u 1*, Ed. F. M. Emecan ve S. Gürkan, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 511. Ayrıca 18. yüzyıl İstanbul Hanları için ayrıntılı bilgiler için bkz.; Güran, 1978, s. 44-46.

¹⁵⁹Ergin, 2013, **a.g.k.**, s. 55.; Yaşar, 2013, **a.g.m.**, s. 513.

¹⁶⁰Güran, 1978, **a.g.k.**, s. 47.

¹⁶¹Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. (1905). Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF. MKT.] Dosya No: 827, Gömlek No: 35.

kervansaray, gerekli işlemler yapıldıktan sonra maarif idaresi adına zapt edilir.¹⁶² Isparta’da yine bir kervansaray, han ve bunlara ait altı dükkân, evkaf-ı münderiseden yani artık herhangi bir geliri olmayan yok olmaya yüz tutmuş olmalarından dolayı maarif idaresine terkine karar kılınır.¹⁶³ Dördüncü Sultan Murat Vakfı’na ait olan Çerkeş’te bir diğer kervansaray da yine harap olmasından dolayı Evkaf Nezaretine başvurularak okul yapılması için dilekçe gönderilir.¹⁶⁴

2.1.2. Bekâr odaları

Osmanlı konaklama yapıları içerisinde ‘‘Bekâr Odaları’’ birçok yönüyle özellikli bir konumda değerlendirilmesi gerekir. Bekârların barındığı mekânlar olan bu yapıların geçmişi çok eskiye dayanır ve bugünde farklı formlarda varlığını sürdürmektedirler. İstanbul tarihi boyunca önemli bir kültür ve ekonomik merkez olma özelliğine sahip bir şehir olmuştur. Dolayısıyla İstanbul, Bizans’tan Osmanlı’ya, Osmanlı’dan günümüze çeşitli etnik köken ve farklı niteliklere sahip kişilere ev sahipliği yapmıştır. Tüm bu İstanbul’un sahip olduğu özellikler, tarihi boyunca kentte, kontrol dışı bir kalabalığın oluşmasına ve yöneticileri de bu kalabalığı kontrol altında tutma arayışlarına yöneltmiştir.¹⁶⁵

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı’da Celâli İsyanları çıkar.¹⁶⁶ İsyanlar sonrası kırsaldan büyük kentlere göç dalgası başlar. On altıncı yüzyılın sonundan on dokuzuncu yüzyılın ortalarına değin İstanbul kitleler halinde göç alır.¹⁶⁷ Bu uzun süreçte meydana gelen göç dalgasında bekârlar, İstanbul nüfusunu besleyen önemli dinamiklerden birini oluştur. Osmanlı dönemi bekârları ve kaldıkları yerler hakkında söz eden en eski kaynak Evliya Çelebi’nin, *Seyahatnamesi*’dir. Çelebi’nin aktardığına göre; her odada bir odabaşı ve odaların disiplininin sorumlu biri vardır. Odaların her birinde bir veya birden çok kişi kalırdı. Odaların aynı büyüklüktedir. Buralarda

¹⁶²BOA, (1905). MF. MKT. D. No: 832, G. No: 21.

¹⁶³BOA, (1909). [Bab-ı Ali Evrak Odası] D. No: 3601, G. No: 270018.

¹⁶⁴BOA, (1910). [Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi] (H 19 B 1328) (1910). D. No: 116, G. No: 26.

¹⁶⁵Osmanlının kontrol dışı ortaya çıkan kalabalıklaşmaya karşı aldığı önlemlerin başında Men’i mürur yani geçişin engellemesi gelir, bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz.; Turna, 2013, **a.g.k.**, s. 42-53.

¹⁶⁶Osmanlı tarihinde çok önemli sonuçlar doğuran Celâli İsyanları hakkındaki ayrıntılar için bkz.; M. Akdağ (1999). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası: Celâli İsyanları*, Ankara: Barış Yayıncılık, s. 350-365.

¹⁶⁷H. Arslan (2001). *16. yüzyıl Osmanlı toplumunda yönetim, nüfus, iskân, göç ve sürgün*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, s. 202-204.

banyonun ve ısınma imkânlarının bulunmadığını, kenif denilen ortak bir tuvalet ve mutfaktan ibaret, avlusunda ise bir su kuyusunun bulunduğunu belirtir.¹⁶⁸

On sekizinci yüzyıl Osmanlı açısından sıkıntılı bir dönemdir. Bu yüzyılda yapılan savaşlar genel olarak kaybedilmiştir. Bu durum ülkeyi hem ekonomik olarak yıpratmış hem de Osmanlı askeri sisteminin önemli bir unsuru olan Yeniçeriler Ocağı'nda disiplinin bozulmasına yol açmıştır. Disiplinden kopan yeniçeriler, 18 ve 19. yüzyıllarda bu bekâr odalarında kalan kitle ile temasa geçmiş ve bu kişiler İstanbul için büyük bir tehdit olarak algılanmışlardır. Ayrıca bekârlar özellikle 19. yüzyılda içki, fuhuş ve kumarla ilişkilendirilmişlerdir. Bu gelişmeler geleneksel mahalle düzeni bağlamında aile yapısına dayalı ve daha çok etnik-dinsel anlayışında şekillenen Osmanlı toplumunda, bekârlara ve barındıkları yerlere karşı tedirginlik; Osmanlı yönetim katında ise bu kişi ve yerlere karşı sürekli bir denetimin sağlanması gerekliliği düşüncesini doğurdu.¹⁶⁹

Devletin almış olduğu güvenlik önlemleri arasında, göçle şehre gelen bekârlara kefil gösterme zorunluğu ve vakti geldiğinde dönüş yapma şartı, işi olmayanların veya İstanbul'da herhangi bir işi olmayanların şehre girmesinin yasaklanması gibi kararlar aldı.¹⁷⁰ Osmanlının almış olduğu bu önlemler Osmanlı arşiv kayıtlarında açıkça görülmektedir.

1788 tarihli 1. Abdülhamid dönemine ait bir belgede, Kaymakam paşa tarafından 1. Abdülhamid'e gönderilen telhiste; Üsküdar'da Balaban İskeleyi civarında bulunan bekâr odalarında fuhuş yapıldığına dair tahkikat yapılması gerekliliği arz edilir.¹⁷¹ Akabinde Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın Balaban İskeleyi'ndeki bu bekâr odalarında bazı kalyoncuların fahişelerle birlikte olduğu haberi üzerine yaptığı teftişte bir kalyoncunun fahişe ile birlikte görüldüğünü ve gereğinin yapılarak Sadaret'e bildirildiği ve sadrazamın da durumu padişaha arz ettiği ifade edilir.¹⁷² Bir başka belgede Kasımpaşa'da bulunan boş dükkânlarda ve bekâr odalarında kalan kişilerden bir kefil bulunanlar ya da sonradan birinin kefaletine bağlı olanların sayımları yapılmış ve tahrir defterlerine kaydedilmişlerdir.¹⁷³

¹⁶⁸N. Sakaoğlu (1994b). '*Bekâr Odaları*', DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C: 2, s. 123-124.

¹⁶⁹I. Çokuğraş (2013). *Osmanlı İstanbul'unda bekâr odaları*, İstanbul: Mimar.ist Dergisi, S. 47, s. 29.

¹⁷⁰Turna, 2013, **a.g.k.**, s.38-39.

¹⁷¹BOA (H 29 S 1202) (1787). HAT. D. No: 11, G. No: 431.

¹⁷²BOA (29 Z 1202) (1788). HAT. D. No: 11, G. No: 433.

¹⁷³BOA, D. BŞM. TRE. d... D. No: 15257

Arşiv kayıtlarında bekâr odalarının yalnızca içki, kumar ve fuhuş gibi sorunların yanında çok ciddi bir temizlik ve sıhhi sorunla da karşı karşıya kaldığı görülür. Bundan dolayı resmi kurumlar tarafından sıklıkla teftiş edilmişlerdir.¹⁷⁴

¹⁷⁴19. yüzyıl sonlarına doğru İstanbul'da kolera vakası görülür ve yayıldığı tespit edilir. Yetkililer hastalığın yayılmaması için bekâr odalarında kalan işsizlerin memleketlerine ücretsiz olarak gönderilmeleri kararı alır. Ayrıntılı bilgiler için bkz. BOA (H 13 C 1311) (1893). İ. HUS. D. No:19, B. No: 31.; İ. HUS. (H 21 Ca. 1311) (1893), D. No: 18, B. No: 54. İ. DH. (H 16 C 1311) (1893), D. No: 1310, B. No: 9.; İ. ŞE. (1894), D. No: 4, B. No: 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI'DA OTELCİLİK VE OTELCİLİK FAALİYETLERİ

3.1. Osmanlı'da Otel Kurumunun Ortaya Çıkmasına Yol Açan Etkenler

Oteller, Avrupa'da on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında konaklama sektöründe ortaya çıkan gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise on sekizinci yüzyılda başlayan, iç ve dış gelişmeler sonrası on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru yansımaları oldu. Aynı yüzyıllar içerisinde Osmanlı, "Batılılaşma" ya da "Modernleşme" olarak adlandırılan, askeri, idari, ekonomik, sosyal, mekânsal, kentsel gibi birçok alanda etkileri günümüze kadar sürecektir olan keskin dönüşümleri yaşadı. Bu süreç Osmanlı'nın toplumsal yapısında, gündelik yaşamında, alışkanlıklarında, mekân yapıları ve anlayışında büyük değişiklikler meydana getirdi.

1683-1697 yılları arasında Avusturya ile yapılan savaşların kaybedilmesi, kuvvetler dengesi açısından, Batı'nın Osmanlı'dan her alanda üstün bir durumda olduğu gerçeği, Osmanlı'yı, bu durumun nasıl düzeltileceği hususunda çareler aramaya yöneltti. Batı'nın sürekli artan idari ve askeri gücünün aksine Osmanlı'da ordunun en önemli bileşenlerinden olan Yeniçeriler Ocağı'nda disiplin bozulmuş, Yeniçeriler hem devlet hem de padişahın bizzat kendisi için tehdit unsuru olmuşlardı. Oluşan bu koşullar Osmanlı'yı, ateşli silah teknolojisi ve ordu düzenindeki sürekli gelişmelerin yaşandığı Batı'ya yöneltti.¹⁷⁵ Bu yönelim Osmanlı reformlarının başlangıcını oluşturdu.

Batılılaşma siyasetine dönük ilk bilinçli girişim on sekizinci yüzyılda III. Ahmet dönemiyle başladı. Dönemin önemli devlet adamlarından olan Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 1721'de 28 Çelebi Mehmed Efendi'yi Paris'e elçi olarak gönderdi. 28 Çelebi Mehmed Efendi'nin gönderilmesindeki amaç; Batı'nın gelişmesine neden olan uygulamaların neler olduğunun öğrenilmesi ve içlerinden Osmanlı'da uygulanabilecek olanların rapor edilmesiydi.¹⁷⁶

28 Çelebi Mehmed, görevde kaldığı süre içerisinde yapmış olduğu gözlemlerini, görüp duyduklarını tek tek not etmiş sonrasında ise bu notları "Sefaretname" adı altında toplamıştır. Çelebi, sefaretnamesinde Fransa'da gördükleri karşısında hayranlığını ve şaşkınlığını gizlemeden olanca açıklığıyla anlatmıştı. Fransa'nın

¹⁷⁵K.H. Karpat (2016), *Türk demokrasi tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik temeller*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 92.

¹⁷⁶B. Lewis (2015), *modern Türkiye'nin doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, s. 64.; Karpat, 2016, **a.g.k.**, s. 93.

mimarisinden sosyal yaşama, hastanelerinden askeri yerleşim merkezlerine, limanlarından tiyatro ve operaya kadar Fransa'ya ait ne varsa hepsini dile getirmiştir.¹⁷⁷ Kısa süre sonra İstanbul'da bazı üst düzey devlet adamlarının evlerinde ve hatta bizzat sarayın kendi içerisinde, Fransız mobilyaları, dekorasyonları, kapı süsleri gibi Avrupalı yaşam tarzı ve modası Osmanlı'da görülmeye başlandı.¹⁷⁸ 28 Çelebi Mehmed'in, Paris'e beraberinde götürdüğü oğlu Said Mehmet Efendi ise basımevlerini gezerek gerekli bilgileri topladı. Akabinde İstanbul'a döndüklerinde 1727 yılında İbrahim Müteferrika ile ilk Türkçe matbaayı kurdular.¹⁷⁹ Artık Osmanlı toplum yaşamında ve mekânlarında, Batı tarzı hayat ve bu hayatın gereklerinin tamamlayıcısı olan pratikler yer edinmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda asıl reformların ve Batılılaşmanın, I. Mahmud (1730-1754), I. Abdülhamid (1774-1789) ve özellikle III. Selim (1789-1807) dönemlerinde, Batı'nın askeri kurumlarının ve askeri düzenlerinin örnek alınarak açılan, askeri okullarla başladığı düşüncesi genel olarak kabul edilir.¹⁸⁰ 1730'da Patrona Halil İsyanı'nın patlak vermesinden sonra, 1734 yılında Üsküdar'da bir mühendislik okulu olan "Hendesehane" açıldı. Hendesehane'nin başına Fransız asilzadelerinden biri olan Kont De Bonneval getirildi. 18 Kasım 1773 tarihinde Kasımpaşa'da Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun açılır. Osmanlı deniz kuvvetleri için açılan bu okulda, matematik, tahkimat dersleri, doğrusal trigonometri dersleri verilip yurt dışından hocalar getirildi. 1793 yılında ise Osmanlı kara kuvvetleri için Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn açıldı. Açılan yeni okullarda (III. Selim Döneminde) topçuluk, istihkâm ve gemiciliğe önem

¹⁷⁷A.H. Tanpınar (2012), *on dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 52-54.

¹⁷⁸Lewis, 2015, **a.g.k.**, s. 66.; Lale Devri dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, Batı uygarlığının kişilerin refahına yönelik bu uygulamaları Osmanlı idareci sınıfı tarafından kabul gördü. İstanbul'un alt ve orta sınıfı ise bu yaşayış tarzını, üst kesimin bir ayrıcalığı ve kendi yerel kültürlerinin kösteklenmesi şeklinde algılamıştır. Devlette bu sırada ortaya çıkan karışıklıkta, yeniçeriler ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın düşmanlarıyla birleşip ayaklanma çıkarmışlardır. Bu konuyla ilgili ayrıntılar için bkz.; Ş. Mardin (2015), *Türk modernleşmesi, makaleler 4*, (Der. M. Türköne – T. Önder), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 10-11.; Halil İncelik ise bu dönemi, Avrupa hümanizmiyle Osmanlıların ilk teması olarak değerlendirir. Gerek 18. yüzyıl şiiri ve minyatür çalışmaları gerekse de mimarideki rokoko etkisini Batı'yla kültürel bir temas olarak değerlendirir. Ayrıntılar için bkz.; H. İncelik (2016), *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-iv ayanlar, tanzimat, meşrutiyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 108.

¹⁷⁹İbrahim Müteferrika, Türkçe matbaanın kurucusu olmanın yanı sıra yazmış olduğu "Usûlü'l –Hikem Fi Nizâmi'lÜmem" adlı eserinde Avrupa devletlerinin güçlenmelerine yol açan sebepleri araştırmış ve Osmanlı'da kurumların bozulmasına hangi sebeplerin yol açtığı konularında görüş bildirmiştir. Eserinde ayrıca Avrupa devletlerinin yönetim biçimlerini "monarkiya, aristokrasiya, demokrasiya" diye ayırdıklarını belirtir; Avrupa'da ki askerlik kuruluşlarını ayrıntılarıyla anlatmıştı. Yetkililere, "Nizam-ı Cedit" adıyla yeni bir ordu kurulmasını önermiştir. Ayrıntılı bilgiler için bkz.; N. Berkes (2016), *Türkiye'de çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY Yayınları, s. 50-63.

¹⁸⁰Karpat, 2016, **a.g.k.**, s. 94.

verilmiş ayrıca bu okullarda Fransızca mecburi kılınmıştı¹⁸¹ III. Selim askeri, sivil ve dini alanda devletin önde gelenlerini katıldığı bir meşveret düzenledi. Toplantıda devletin zayıf noktalarının neler olduğu ve bu zayıflığa nelerin sebep oldukları hakkında toplantıya katılanlardan görüş bildirmelerini istedi. Yapılan toplantıda, katılanlardan tamamının ortak düşüncesi askeri reformun gerekliliği hususu başta olmak üzere; eyaletlerin yönetimi, vergilendirilmesi, tahıl ticaretinin kontrolü gibi konuları içeren görüşlerdi. Bütün bu gelişmeler Nizam-ı Cedit olarak adlandırılacak yeni bir düzenin oluşmasıyla sonuçlandı.¹⁸² III. Selim dönemindeki bir başka önemli gelişme ise, 1793 yılında Londra’da ilk daimi elçiliğin açılmasıydı. Sonrasında sırasıyla, 1797’da Paris, Viyana ve Berlin’de daimi elçilikler açıldı. Bu gelişme, Osmanlı Devleti’nin bu ülkelere atadığı diplomatları aracılığıyla, Avrupa’yla başlayan kültürel etkileşimi hızlandırdı.¹⁸³

II. Mahmut (1808-1839) idari, askeri, adli, hukuki ve kültürel köklü değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdi.¹⁸⁴ Sultan Mahmut, kendisinden önce gelen yenilikçilerin yaşamış oldukları talihsiz deneyimleri göz önüne alan bir padişahı. Bundan dolayı saltanatının devamlılığı için, Yeniçerilerin lağvedilmesi, yeniliklere karşı koymada Yeniçerilerle hareket eden ulemanın sindirilmesi ve uzak eyaletlerdeki yöneticilerin merkeze bağlanması gerekliliğinin farkındaydı.¹⁸⁵ Balkanlarda ortaya çıkan bir isyanı bastıramayan Yeniçerileri 1826’da ortadan kaldırıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye’yi kuran Sultan Mahmut, sahip olduğu bu yeni orduyla o dönemde büyük sıkıntılara yol açan ayanları tasfiye edip tımar sistemini ve zeameti ortadan kaldırdı. Sultan Mahmut, kendine sadık yeni bir ordu kurması ve askerlerin kıyafet düzeninden saç sakal tıraşlarına değin yapmış olduğu yeniliklerden dolayı aydınlar arasında “Türklerin Deli Petrosu” halk arasında ise “Gâvur Sultan” olarak anıldı.¹⁸⁶

II. Mahmut eğitim alanına da birçok yenilik getirdi. Onun zamanında 1827’de ilk kez yurt dışına öğrenci gönderildi. Paris’e gönderilen bu ilk dört öğrenci sonradan Avrupa’ya gidecek olan Türk öğrencilerin öncüleri olmuşlar, geri döndüklerinde ise devlet için çok önemli mevkilerde önemli görev üstleneceklerdi. Aynı yıl Mekteb-i

¹⁸¹A. Budak (2012), *Münif Paşa, batılılaşma sürecinde çok yönlü bir Osmanlı aydını*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Merkezi, s. 26-28.

¹⁸²Lewis, 2015, **a.g.k.**, s. 82.

¹⁸³E.J. Zürcher (2018), *modernleşen Türkiye’nin tarihi*. (Çev. Yasemin Gönen), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 43.

¹⁸⁴2. Mahmut döneminde yapılan yenilikler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Lewis, 2015, s. 107-142.

¹⁸⁵Karpat, 2016, **a.g.k.**, s. 95.

¹⁸⁶Karpat, 2016, **a.g.k.**, s. 96.

Tıbbiye kuruldu. Bir başka önemli yenilik ise 1 Kasım 1831’de ilk resmi gazete Takvim-i Vekayı’nın yayın hayatına başlamasıdır. Osmanlı modernleşmesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Dünyaya ayak uydurmanın bir gereği dışında kamuoyunun bilgilendirilmesi ve kamuoyunu Tanzimat’a götüren bir görevi de üstlenmiş olacaktı.

1834 yılında ise yeni kurmuş olduğu orduya subay ihtiyacını karşılamak için Mekteb-i Harbiye açıldı. Tıbbiye, ulemanın da karşı gelmemesiyle hekimliğin ve özgür düşüncenin merkezi haline gelmiş ve Tanzimat sonrasında, Batı aydınlanma dönemi felsefesinin biyolojik materyalizm şeklindeki yansımaları ilk kez bu okulda görülmüştü.¹⁸⁷ Mekteb-i Harbiye’nin kurulmasıyla da Osmanlı’da ki çağdaşlaşma süreci artık bu okul etrafında şekillenecekti. Berkes,¹⁸⁸

“Harbiye’nin kuruluşu çağdaşlaşma tarihinin belki en önemli olayı oldu diyebiliriz.

Bundan sonraki dönemin belli başlı olayları, bu kurumun eğitiminin sağladığı askeri ve düşünsel etkiler, bu kurumun siyasi gücü elinde tutanlara karşı tutumu, mezunlarının askeri, siyasi ve kültürel hayatta aldıkları yerler göz önünde tutulmadan anlaşılamaz.”

diyerek bu okulun önemini belirtmekteydi.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da adlandırılan Tanzimat Fermanı, Abdülmecid (1839-1861) döneminde 3 Kasım 1839’da ilan edildi. Fermanın ana hatlarını, herkesin hiçbir teminat gösterilmeksizin can ve mal güvenliğiyle birlikte, bir takım mali, idari ve askeri alanlarda yapılacak reformlar oluşturmaktaydı. Ferman ayrıca gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle birlikte, özellikle kanun ve devlet anlayışıyla yönetim ilkelerine modern kavramlar getirmiştir.¹⁸⁹ Tanzimat’la birlikte Batı’nın siyasi edebi, felsefi birikimi Fransız kültürü aracılığıyla ikinci kez etkin bir biçimde Osmanlı Devleti’nde yer edinerek, ev eşyalarından evlerin stiline, giyim kuşamdan insanlar arası ilişkilere kadar birçok şey Avrupai olmuştu.¹⁹⁰

Tanzimat’tan sonra din, dil, ırk ayrımı gözetilmeksizin bütün Osmanlı tebaasının tam eşitliğinin sağlanması temelinde düzenlenen Islahat Fermanı 1856 yılında imzalanır. Sağlanması düşünülen bu eşitlik, başta Müslüman tebaa ve Fatih’ten beri ayrıcalıklı konumda olan Rumlar tarafından tepkiyle karşılandı. 23 Aralık 1876’da ilan edilen Osmanlı Devleti’nin ilk anayasasında, imparatorluğu oluşturan tüm yurttaşların eşitliği yasal güvence altına alınır ve 1918’e kadar yürürlükte kalır.¹⁹¹

¹⁸⁷Berkes, 2016, **a.g.k.**, s. 185-189.

¹⁸⁸Berkes, 2016, **a.g.k.**, s. 194.

¹⁸⁹İnalcık, 2016, **a.g.k.**, s. 142-146.

¹⁹⁰Budak, 2012, **a.g.k.**, s.37.; Mardin, 2015, **a.g.k.**, s. 13.

¹⁹¹Karpat, 2016, **a.g.k.**, s. 98.

Osmanlı Devleti'nde iki asır süren modernleşme sürecinde başta Padişahlar ve ileri gelen devlet adamları Batılılaşmaya öncülük ettiler. Batı'yla kurulan yakın temas sonrası özellikle daimi elçiliklerin kurulmasıyla birlikte Avrupalı diplomatların, diplomat ailelerinin, tüccarların, sanatçıların, mimarların, Sanayi Devrimi sonrası ekonomik gelişmeye paralel ortaya çıkan zengin zümrenin doğuya olan merakı, turizm algısında meydana gelen gelişmeler gibi tüm bu etkenler, birçok Avrupalının Osmanlı'ya olan ilgisini arttırdı. Bundan dolayı her konumdan insan Avrupa'dan Osmanlı'ya akın etti. Gelen Batılılar doğal olarak kendi kültürlerini, yaşam tarzlarını, alışkanlıklarını beraberinde getirdiler.

19. yüzyılın ortalarına doğru ortaya çıkan bu fiziki ve sosyo-ekonomik yapının etkisiyle oluşan yeni şehir düzeni ve onunla bütünlüğü sağlayan yeni konutlar ki bunlar; apartmanlar, pasajlar ve büro hanlarıyla birlikte oteller, 19. yüzyıldaki Osmanlı gündelik yaşamının önemli birer sosyal yaşam mekânları olarak yerlerini aldılar.¹⁹²

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk oteller, başta İstanbul ve İzmir gibi demografik yapıları farklı ve Batı ile ilişkilerin yoğun olduğu bölgelerde hizmete girdiler. Ekonomik olarak gelişmiş Bursa gibi diğer Anadolu kentlerinde ise oteller 19. yüzyıl sonlarına doğru toplum hayatındaki yerlerini aldılar.

3.2. Osmanlı Dönemi İstanbul'da Otelcilik ve Otelcilik Faaliyetleri

Batı kanalıyla 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı'ya taşınan oteller ilk olarak İstanbul'da açıldı.¹⁹³ Bizans ve Osmanlı dönemlerinde İstanbul'a gelen yerli ve yabancı kişiler daha önceleri kilise ve manastırların misafirhanelerinde, külliye etrafında şekillenen kervansaraylarda, elçiliklerin konukevlerinde, imarethanelerde, tabhanelerde veya belli bir ücret karşılığında bekâr odalarında ve ticari hanlarda kalırlardı.¹⁹⁴

İstanbul'un, başkent olması, sahip olduğu zengin tarihi geçmişle birlikte; Batılılaşma hareketinin de burada başlayıp gelişmesi kaçınılmaz olarak otellerin burada yapılmasını gerekli kıldı. İstanbul'da ilk oteller 1838'de İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Anlaşması ve Tanzimat'ın ilanından sonra açılmaya başlar.¹⁹⁵ Merkez ise

¹⁹²A.H. Dursun (2007), *"Osmanlı Devleti'nde turizmin gelişimine dair bazı gözlemler"*, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, XVI s. 68.

¹⁹³Kayın, **a.g.k.**, s. 15.

¹⁹⁴İstanbul (1994), *"Oteller"*, DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C: 6, s. 178.

¹⁹⁵16 Ağustos 1838 Tarihinde İngilizlere serbest ticaret hakkı tanıyan Balta Limanı Anlaşması imzalanır ve ardından diğer Avrupa ülkeleri ile de benzer anlaşmalar yapılır. Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan zengin Avrupalıların Osmanlı topraklarında yatırımlar yapmasına ve kendi mallarını yoğun bir şekilde pazarlamalarına olanak sağlayan bu anlaşmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: B. Ali Eşiyok (2010),

Beyoğlu'nda o dönem Grand Rue de Pera olarak anılan şimdiki İstiklal Caddesi'dir. Pera olarak anılan bölge 16. yüzyıla kadar Galata'nın bir parçasıydı. Pera, Rumca "öte" anlamına gelmekteydi. 16. yüzyıl itibariyle Beyoğlu olarak anılan bölge, Bab-ı Ali'nin yönlendirmesiyle 1535 yılında Fransız ve 1596'da İngiliz elçiliğinin Pera'ya taşınmasıyla canlanır.¹⁹⁶ Zamanla bölge elçiliklerin açılması ve yapılan ticari anlaşmalarla, yabancı tüccarlar, Levantenler ve Gayrimüslim azınlıklar açısından çekici hale gelerek çok kültürlü ve kozmopolit bir yapıya bürünür.¹⁹⁷ Galata ve Pera bölgesindeki mevcut olan elçiliklere yenilerin katılmıştır. 1853 Kırım Harbi dolayısıyla çok sayıda Fransız ve İngiliz subayları ve eşlerinin gelmesi, 1856 Islahat Fermanı ile Tanzimat sürecinin tamamlanarak yabancı yatırımcılar için mal alım-satımında kolaylığın tamamlanması, sergilerin ve fuarların düzenlenmesi, tren ve deniz yolu ulaşımındaki gelişmelere paralel olarak farklı kültürlerin karşılaşması ve birbirlerine entegre olması gibi birçok etken, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle bu bölgelerin farklılığını daha da arttırdı.¹⁹⁸ Bu farklılığın yaratılmasında on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Avrupa'da yayınlanan gezi rehberlerinin de oldukça katkısı vardı. 1839'da Frederic Lacroix tarafından yayımlanan Guide du Voyageur a Constantinople et dans ses environs, ve 1840'da John Murray'in A Hand book for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople adlı eserler İstanbul hakkında sistematik bilgi sunan ilk rehber kitaplardır.¹⁹⁹ Bu yayınlar Avrupalıların hali hazırda var olan Osmanlı'ya ilgilerini daha da arttırdı. Julie Pardoe'in 1838 yılında kaleme aldığı *The Beauties of the Bosphorus* adlı günlüğünün bölüm başlıkları;²⁰⁰

"Asya Tatlı Suları, Eyüp, Hamamlar, Beşiktaş Sarayı, Rumeli ve Anadolu Hisarı, Küçüksu Çeşmesi, Valens Su Kemeri, Sultan Süleyman Türbesi, Yeni Cami, İstanbul'un Çarşıları, Galata'daki Çeşme, Bulgurlu Dağı'ndan Manzara, Boğaziçi'nde Türk Evleri, Limandan Valide Cami, Sultan Ahmet Cami, Markianos Sütunu (Kıztaşı), Üsküdar (mezarlık)..."

İstanbul'un görülmesi gereken yerlerin adlarından oluşmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklemlenmesinde bir dönüm noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması, Mülkiye: Ankara, C: XXXIV, S: 266, s. 79-82.

¹⁹⁶K. Yakut ve Ö. Obuz (2017), *Osmanlı'dan Cumhuriyete efsanevi bir otel: Pera Palas*, IWACT, Van, s. 232.

¹⁹⁷İlber Ortaylı'ya göre Levanten kelimesi (Doğulu) ile Doğu Akdeniz Limanları ve bütün Doğu Akdenizliler kastedilmektedir. Ayrıca Doğu Akdeniz Limanlarının, bir anlamda da hem Bizans, hem Osmanlı döneminde yerli halktan ziyade İtalyan, Katalan, Fransız gibi Batı Akdenizlilerin kastedildiğini de ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İ. Ortaylı (1994), "Levanten", DBİA, C: 5, s. 204-207.

¹⁹⁸N. Akın (2011), *19. yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera*, İstanbul: Literatür Yayınları, s. 7-8-40.

¹⁹⁹S. Acar (2017), "Konstantinopolis nasıl görülür?" *on dokuzuncu yüzyıl seyahatnamelerinde ve rehber kitaplarında İstanbul*, İdeal Kent, Kent Araştırmaları Dergisi, İstanbul, C: 8, S: 22, s. 670.

²⁰⁰Acar, (2017), *a.g.m.*, s. 671.

Bu dönemde 1863 yılında düzenlenen ilk uluslararası Osmanlı sergisi olan Sergi-i Umumi-i Osmani de Avrupa’da büyük bir yankı uyandırmıştı. Düzenlenme amacı başta Osmanlının ekonomik sorununun tespiti ve bu sorunlara çözüm yolu bulmaktı. Sonradan Avrupa’da yeni icat edilen makineler ve aletlerinde sergilenmesinin faydalı olacağı düşünüldü. 1863 Temmuz’una kadar beş ay açık kalan sergiyi yerli yabancı yaklaşık 100-150 bin kişi ziyaret etti. Sergi süresince yerli yabancı kalabalık İstanbul’u gezmiş ve İstanbul büyük bir ticari ve turistik faaliyete tanık olmuştu.²⁰¹ En başta Viyana olmak üzere Avrupa şehirlerinden aralarında gazeteci, işadamı ve sanayicilerin de bulunduğu gruplar sergiyi gezmek için İstanbul’a gelmişlerdir. Bunlar aynı zamanda imparatorluğa toplu halde gelen ilk turist kabileleri idi. İstanbul’a 1863 Nisanı başlarında gelen 142 kişilik grubu 450 kişilik bir diğer grup izlemiştir. Sonradan gelenler İstanbul’da beş gün kaldıktan sonra İzmir’e geçerek, oradan da ülkelerine dönmüşlerdir. Aynı tarihlerde Trieste üzerinden gelen Viyanalı bir grup ise, ilk gün sergiyi gezdikten sonra İstanbul ve Boğazları görmek maksadıyla daha bir süre İstanbul’da kalmıştır. Yine 25 kişilik bir İngiliz kafilesi ise Nisan sonlarında İstanbul’a gelmiştir.²⁰²

Tüm bu etkenler ve gelişmeler sonucu ortaya çıkan kozmopolit yapı, sanattan kültürel etkinliklere, gündelik yaşamdan tüketim alışkanlıklarına, eğlence anlayışından caddelerin sokakların düzenlenmesine ve yeni yapıların mimarisine değin hemen hemen her alanda bu bölgenin tipik bir Avrupa kenti görüntüsüne bürünmesine yol açtı.²⁰³

Artık başkentte 19. yüzyıl ortaları itibariyle şunlarla karşılaşmak olağan bir durumdu: Ünlü piyano yapımcısı M. Alexandre Commendinger’in daveti üzerine Avusturyalı ünlü piyanist ve kompizitör Franz Liszt gelmiş ve 1847’de Büyükdere’de bulunan Franchini Köşkü’nde konser vermişti (F.Liszt’in konser programına ilişkin görsel 3.1.e bakınız). Otellerin balo salonlarında; J. Strauss’un, “Viens Poupoule”, Polka des Anglais”, “Marchedes Petits Pierrots”, Amour Boiteux”, “Indiana”, “Quand l’Amourmeurt” ve Amoureuse’si ezgileri eşliğinde vals yapıldı.²⁰⁴

²⁰¹R. Önsoy (1983), “Osmanlı İmparatorluğu’nun katıldığı uluslararası sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi), Belleten, C: XLVII, S: 185, s. 208-234.

²⁰²M. Özdemir (2011), *Türkiye’de turizmin başlaması: Osmanlı’da sanayileşme çabaları: Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Uluslararası Sergisi)*, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, C: 22, S: 1, s. 90.

²⁰³E. Işın (2014), *İstanbul’da gündelik hayat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 98-99.

²⁰⁴S.N. Duhanî (2017), *eski insanlar eski evler, 19. yüzyılda Beyoğlu’nun topoğrafyası*, (Çev. Cemal Süreya), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, s. 38-112.

Görsel 3.1. F. Lizst İstanbul Konseri Programı, eski insanlar eski evler 19. yüzyılda Beyoğlu'nun sosyal topoğrafyası, s. 113. (Duhani, 2017)

Bu tür sanatsal etkinliklerin dışında, moda evleri, sinemalar, tiyatrolar, fotoğrafçılar, eğlence yerleri, birahaneler, kafeler, eğlence kulüpleri, restoranlar, pastaneler, özel modern terzihaneler gibi Batılı yaşam tarzını sunan unsurlar İstanbul'un doğal bir parçası olmuşlardı.²⁰⁵ Son bağlamda tüm bu gelişmeler İstanbul'da otellerin ortaya çıkmasına neden olan temel etkenler olmuştur.

İstanbul'da hizmete açılan ilk otelin ne zaman açıldığı hakkında kesin bir bilgiye sahip olunamadığı bilinmekle birlikte, İstanbul'da ilk otellerin 1830'lu yıllarda hizmet vermeye başladığı belirtilir. F. Lacroix adlı yazar, 1839 tarihinde yazdığı Guide du Voyageur en Orient adlı gezi kitabında İstanbul'da bazı iyi yerlerde uygun fiyatlı birkaç otel bulunduğunu ve Pera otelleri fiyatlarının normal olduğunu ve yeterli hizmet verdiklerini belirtmiştir. Ancak bu kitapta otellerin isimleri, adresleri, sahipleri hakkında kesin bilgilere yer verilmemiştir. Fransız yazar Isambert ise fiyatların pek makul olmadığı gibi çok pahalı olduğunu dile getirerek otel sahiplerinin fırsatçılığından şikâyet etmektedir.²⁰⁶ Tepebaşı'nda 1841'de James Misseri tarafından hizmete açılan

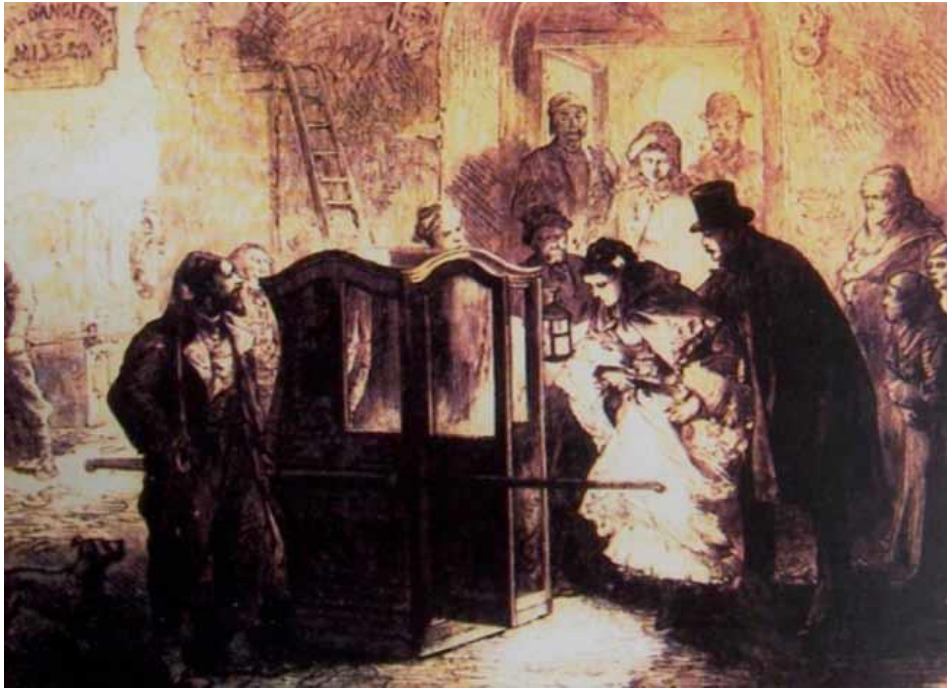
²⁰⁵Duhani, 2017, **a.g.k.**, s. 58-61-66-68-76-77-83-89-90-95-122-123.

²⁰⁶A.E. Göksel ve S. Kuneralp (1981), *establishment and development of hotels in nineteenth century İstanbul*, 1.st International Congress on the History of Turkish-Islamic Science and Technology, İstanbul: İTÜ, s. 4.

‘‘Hotel d’Angleterre’’ İstanbul’un ilk oteli olduğu belirtilir. Bahse konu otel ile ilgili günümüze ulaşan tek resim Görsel 3.2.de sunulmuştur. Sonradan adı sırasıyla ‘‘Hotel Logotheti’’, ‘‘Hotel Royal’’ ve 2. Dünya Savaşı öncesi de Alp Otelı olarak değiştiği ifade edilmektedir.²⁰⁷ Fakat Behzat Üsdiken bunu doğrulamamakla,²⁰⁸

‘‘Sayın Gülersoy sözünü ettiği, ‘‘Hotel d’Angleterre’’le ilgili daha önceki iki broşür- kitap (1.si 1979 yılında, ‘‘İstanbul’un ilk oteli Hotel d’Angleterre’’, 2.si 1985 yılında, ‘‘Hotel d’Angleterre’’ başlığıyla), yayımlamıştı. Bu kitap-broşürlerde (ki yorumları aynıdır.) ‘‘Hotel d’Angleterre’in 1841 yılında, Tepebaşında açıldığından söz eder, ancak bu husus kesinlikle yanlıştır. ‘‘Hotel d’Angleterre’’, 1841 yılında, Jacques Missirie tarafından, Tepebaşı’nda (Hotel Royal’in bulunduğu yerde) değil Tünel Meydanı’nın ilerisinde, Kumbaracı yokuşunun köşesinde açılmıştı. (Eski adıyla Grand Rue de Pera veya Cadde-i Kebir 463 numarada). ‘‘Hotel d’Angleterre’’ adıyla da hiçbir dönemde, Tepebaşı’na gitmemişti.

şeklinde ifade eder. Ayrıca kaynak belirtmemekle birlikte 1840 yılında Galata Kulesi civarında 1840 yılında Hotel des Quatre Nations adlı bir otelinde varlığından söz eder.

Görsel 3.2. <https://docplayer.biz.tr/767182-Istanbul-un-modernlesme-donemi-otelleri-1840-1914.html>

²⁰⁷Gülersoy, o dönem Osmanlı’da yayınlanan Journal de Constantinople gazetesinin 29.10.1864 tarihli nüshasına ve LevantHerald gazetesinin 06.01.1875 tarihli nüshasına dayanarak bu bilgileri aktarmıştır. Hotel de Angleterre için ilgili bilgiler için bkz.: Ç. Güleysoy (1985), *Hotel d’Angleterre*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, s. 5-8. Ayrıca oteli yaptıran James Missirie ve Hotel d’Angleterre için ayrıntılı bilgiler için bkz.: Özgü Çilli Kutan (2017), ‘‘D’Angleterre Oteli ve Kral Missirie’’ *Kebikeç Dergisi*, S: 43, s. 369-396.

²⁰⁸B. Üsdiken (1992), ‘‘Beyoğlu’nun eski ve ünlü otelleri’’, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S: 17, s. 34-37. Bu konuyla ilgili Behzat Üsdiken, 12 Ocak 1999 tarihli Hürriyet Gazetesi’nde Serhat Öztürk ile yaptığı röportajda da otellerin İstanbul’da 1840 yılında açılmaya başladığını belirtmiştir.

Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra açılan her iki otel, Batı'yla olan ticari ilişkiler ve Batı'ya yönelimin Osmanlı konaklama kültüründe ve mekânsal yapısında meydana gelen keskin değişimleri göstermeleri bakımından ilk örnekleri olarak kabul edilebilir.

1849 yılı itibariyle yine İstiklal Caddesi üzerinde Grand Hôteld'Orient, aynı yılbaşında Tepebaşı'nda Hôtél de Bysance, ve Hôtél de Pera hizmete girmiştir. Ertesi yıl itibariyle yine Beyoğlu ve Tepebaşı'nda, Petits Champsdes Morts olarak bilinen mezarlık civarında yeni yapılan oteller birbirini takip eder. 1851'de Hôtél de France, Asmanlımescit'te 1860 yılında Hôtél Restaurant des Colonies, Tepebaşı'nda 1862'de Londra Otel, 1870'lere doğru Hôtél Saint-Petersbourg ve Hôtél de Grand Bretagne gibi birçok otel açılmıştır.²⁰⁹ Otelcilikteki bu hızlı ilerleme 5 Haziran 1870'te meydana gelen ve Beyoğlu bölgesinin dörtte birinin yok olmasına, üç bin evin yanmasına, yaklaşık yirmi bin insanın evsiz barksız kalmasına yol açan büyük yangınla birlikte yavaşlar.²¹⁰

19. yüzyılın sonlarına doğru otellerde ve otel işletmeciliğinde belli bir düzeyin yakalandığı görülür. Yeni hizmete giren oteller gerek mimarileri gerekse de odaların donanımı, dekorasyonu, geniş balo salonları vb. gibi özelliklere sahip olmalarıyla Avrupa'daki otellerle aynı hizmet kalitesine ulaşılar. Özellikle bu dönemde ulaşım sistemlerinin gelişmesiyle ortaya çıkan turizm acentelerinden biri olan Belçika menşeli Wagon Lits Şirketi'nin etkisi büyüktür.²¹¹ Şirketin düzenlemiş olduğu Orient Ekspres tren seferlerine Paris-İstanbul hattı da ilave edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun oteller tarihinden en seçkin bir yerde olduğu kabul edilen 1892'de açılan Pera Palas Otel bu şirket tarafından yaptırılmıştı.²¹² Bazı kaynaklar ise; otelin 1895 yılında açıldığını belirtir.²¹³ Pera Palas sahip olduğu konforun dışında, Avrupa'dan ve Avrupa dışından birçok önemli konuğa ev sahipliği yapmış ve önemli tarihi olaylara tanık olmuştur. (Pera Palas görsel 3.3)²¹⁴

²⁰⁹DBİA, 1994f, **a.g.k.**, s. 179.

²¹⁰Duhani, 2017, **a.g.k.**, s. 135.

²¹¹WagonsLits Şirketi, Georges Nagelmackers tarafından 12.09.1872'de Liege şehrinde "CompagnieInternationale desWagons-Lits et des Grand Express Europeens" adıyla kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Çelebi, 2011, **a.g.k.**, s. 20-22-469.

²¹²Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 17.; Duhani, 2017, **a.g.k.**, s. 35.

²¹³Ç. Gülersoy (1994), '*Pera Palas*', DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını. C: 6, s. 239.

²¹⁴1. Dünya Savaşı'na kadar, Osmanlı devlet adamları ve yabancı koloninin rağbet gösterdiği Pera Palas, 1917'de Mustafa Kemali ağırlamıştır. Nisan 1919'da da Yunan General Paraschevopulo'nun İstanbul'a gelişiyle otel, Yunan bayrağıyla süslenir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gülersoy, 1994, **a.g.k.**, s: 239.240.

Görsel 3.3. http://www.degisti.com/index.php/archives/7739/pera_palas1

1890'lı yıllarda Beyoğlu'nda inşa edilen oteller, namı günümüze kadar gelen büyük otellerin kuruluş dönemi olarak görülür. Bunlardan birkaçı şunlardır: 1891'de yeni yerinde açılan Grand Hôtel de Londres (Büyük Londra Oteli, Londra Oteli ve Grand Hotel De Londres olarak da adlandırılmıştır), 1893 yılında Tarabya'da Summer Palas, 1895'te yukarıda sözü edilen Pera Palas, 1896'da Hôtel Bristol, 1897'de ise Tokatlıyan Otel hizmete açıldı. 20. yüzyıla girerken bu ünlü otellerin dışında Beyoğlu'nda pek çok irili ufaklı otel ve pansiyonlarda vardı.²¹⁵ Büyük Londra Oteli adını Avrupa'da 18. yüzyılda başlayan turizm modasına borçludur. 1700'li yıllardan itibaren Batı'nın ilk turistleri olan İngilizlerin İsviçre'yi görmek üzere gezilere başlamaları, bu ülkelerde açılan ilk modern otellere de İngiliz isimlerinin verilmesine yol açmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru meşhur "Orient Express" İstanbul'a kadar uzanınca, bu şehir Doğu'yu merak eden turistlerin gözde yerlerinden Beyoğlu'nun en gözde yerlerinden Tepebaşı'nda ilk oteller dizilmeye başlar ve bunlardan biri de "Londra Oteli" veya "Grand Hotel De Londres" adını alır.²¹⁶ Grand Hôtel de Londres, Beyoğlu Tepebaşı'nda geniş bir alana yayılı ve beş katlı olarak inşa edildi. Zamanın bütün konforunu taşıyan ve kâgir olarak inşa edilen Londres'in sahipleri L. Adamopoulos ve N. Apergis adlı

²¹⁵DBİA, 1994, **a.g.k.**, s. 179-180. Ayrıca Galata ve Pera'da açılan otellerin listesi için Çelebi'nin 1868 yılı itibarıyla basılmaya başlanan "AnnuaireOriental" adı verilen ticaret yıllıklarında yayınlanan verilere dayanarak hazırladığı tablolara bkz.: Çelebi, 2011, **a.g.k.**, s. 167-207.

²¹⁶<http://www.londrahotel.net/tr/history.html> erişim tarihi: 24.06.2019.

Rum ortaklardır. Otel cephe düzenlemeleri ile ön plana çıkmıştır. Katlar arasında farklı düzenlemeler ve kemerli pencereler dönemin modern mimari çizgilerini göstermektedir. Önceleri Londra Otelı'nin adının altında güzel görünümüne gönderme olarak yazılan “Belle Vue” kelimesi bir dönem Londra adını kaldırmış ve yerine “Hotel Belle Vue” kullanılmıştır. Bu süreç içerisinde otelin hem mülkiyetinin hem işletmecisinin birkaç kez daha el değiştirdiği bilinmektedir.²¹⁷

Görsel 3.4. Londra Hotel http://www.londrahotel.net/tr/grand_hotel_de_londres_gallery.html

19. yüzyıl sonlarında Batılı yaşamın en önemli merkezlerinden biri haline gelen Boğaziçi'nde açılan ilk otellerden biri de Summer Palas Otelı'dir. Otel, 2. Abdülhamid döneminde büyük şölen salonları, plajı ve tenis kortlarıyla, İstanbul'un sosyal yaşamına farklılık kazandırdığı bilinmektedir.²¹⁸ Summer Palas Otelı, İstanbul'un ilk elektrikle aydınlatılan otellerinden biridir aynı zamanda. İşletme sahipleri aydınlatma ve gerekli alet-edevatın temini için 1899 yılında gerekli teşebbüslerde bulunarak yetkili kurumlarla yazışmalar yapmış ve gereken izinleri almıştır.²¹⁹ Balkan Savaşları sonrası yaralılar ve göçlerden dolayı hastanelerin yetersiz kalmasından dolayı Tokatlıyan Otelı ile birlikte hastaneye çevrilmiştir.²²⁰

²¹⁷P. Aykut (1994b). “Londra Otelı”, DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C: 5, s. 227.

²¹⁸P. Aykut (1994c). “Summer Palace”, DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C: 7, s. 71.

²¹⁹BOA (1317) (1899). DH. MKT. D. No: 2212, B. No: 87.

²²⁰BOA (1330) (1912). BEO. D. No: 4107, B. No: 307964.

Tepebaşı'nda Temmuz 1896 tarihinde mimar Manoussos tarafından beş kat olarak yaptırılmıştır. Bristol Oteli, Londra Oteli gibi dış cephe düzenlemeleri ve pencereleri ile diğer otellerden farklı bir mimariye sahiptir. Beşinci katın küçük pencereleri hariç diğer tüm pencereler dikdörtgen formunda yapılmıştır.²²¹

Tokatlıyan Oteli, sahibi aslen Tokatlı olan Mıgırdıç Tokatlıyan tarafından Kasım 1897'de Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde hizmete açılmıştır. Otelin arsası Üç Horan Ermeni Kilisesi Vakfı'na ait ve bu arsada daha önce kiliseye gelir getirmesi amacıyla tiyatro yapılmıştır. Kilisenin yanması sonucu arsa Mıgırdıç Tokatlıyan tarafından 60 yıllığına kiralanmıştır. Otelde kullanılan tüm servis ekipmanları çataldan bıçağa ve beyaz eşyasına kadar Avrupa'dan getirilmiştir.²²² Tokatlıyan Oteli, üç katlı ve 160 odalı olup odalar da dönemine göre her türlü ihtiyaca cevap verecek şekilde hazırlanmıştır. Otele ana salondaki kapıdan girildiğine iki salon göze çarpar ve sağ tarafında balo, kokteyl, nişan ve ziyafet gibi toplantıların yapıldığı bölümler mevcuttu. Diğer salon ise caddeye bakan yemek ve kahve salonu ile lobiyi oluşturmaktaydı. Otel açıldıktan sonra hem lokantası hem de konaklama imkânıyla ayakta kaldığı süre boyunca birçok önemli misafiri konuk etmiş; aralarında devlet ricali başta olmak üzere romancı, şair, edebiyatçı birçok seçkin yüzler Tokatlıyan Otelin konukları olmuştur. Bunlardan birkaçı; dönemin dâhiliye nazırı Talat Paşa, padişah teşrifatçısı Cenani Bey, Fransız elçi Bompard, Yakup Kadri, Süleyman Nazif'tir.²²³ 1897 yılı itibarıyla iyice tanınan bir otel oldu. Bunda en önemli etken bulunmuş olduğu merkezi konumdu. O dönemde tüm alış veriş merkezlerinin İstiklal Caddesi üzerinde bulunması otelin en çok tercih edilme sebebinin başında geliyordu. Ayrıca salon ve lokâlinin doğrudan caddeye bakması da bir diğer önemli etkendi.²²⁴ Otel sahibi Mıgırdıç Tokatlıyan 1906'da Tarabya'daki Hotel d'Angleterre'i satın almış ve bu oteli 12 Mayıs 1906'da Tokatlıyan Otelinin yazlık şubesi olarak hizmete sokmuştur. İşlerini daha da genişleten Mıgırdıç Tokatlıyan, bir süre sonra Tarabya'daki Summer Palace'ı da bünyesine katarak daha da büyümüştü.²²⁵

²²¹P. Aykut (1994a) "*Bristol Hotel*", DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C: 2, s. 324.

²²²P. Aykut (1994c). "*Tokatlıyan Oteli*", DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C: 7, s. 272.

²²³Ü.B. Erdem ve M. Hanılçe (2019). "Mıgırdıç Tokatlıyan, Tokatlıyan Otelleri, Gazinosu ve Lokantası - Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre-", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 8, (Ek Sayı 1): s. 1367-1390.

²²⁴Aykut, 1994c, **a.g.k.**, s. 272.

²²⁵Erdem ve Hanılçe, **a.g.m.**, s. 1372.

Görsel 3.5. Pera-Tokatlıyan Oteli <https://www.flickr.com/photos/saltonline/14056940468>

Görsel 3.6. Tarabya Tokatlıyan Oteli <http://www.eskiistanbul.net/4884/tokatliyan-oteli-tarabya>

İstanbul'da yerleşim alanlarının genişlemesi ve 1880'lerde ortaya çıkan yaz tatili anlayışı, İstanbul'un adalarında da otellerin açılmasına yol açtı. O dönemde önemli bir İngiliz kolonisinin yaşadığı Adalar bölgesinde de artık oteller önemli bir kurum olarak yerlerini aldılar.²²⁶ Adalar'da Osmanlı döneminde Büyükkada'da ki Yalı, Meşrutiyet ve Maden mahallerinde oteller açıldığı bilinmektedir. Yalı Mahallesi'nde 1860' da Giacomo Hotel, 1870'de De La Plage, 1881'de Calypso Hotel, 1885'de Des Etrangers

²²⁶Göksel ve Kuneralp, 1981, **a.g.m.**, s. 4.

Hôtel, 1910'da Debarcadereve Splendid (1911); Meşrutiyet Mahallesi'nde 1887'de Venezia Hotel, 1904'te Savoy Otel hizmet vermeye başladılar. Maden Mahallesi'nde ise Prinkipo Palas Oteli'nin binası inşa edilmiştir.²²⁷

1898 - 1899'da Kont Maurice de Bochart başkanlığındaki bir Fransız şirketi tarafından 200 yataklı otel olarak inşa edilen Prinko Palas, 1025 metre uzunluğunda, 25 - 30 metre genişliğindeydi. Padişah İkinci Abdülhamid, görkemli ahşap binanın "Prinko Palas" adıyla otel olarak kullanılmasına izin vermedi. Bu arada Balıklı Rum Hastanesi'nde barınmakta olan çocukların kaldıkları binanın, 1894 depreminde büyük hasar görmesi üzerine Rum Yetimhanesi için bir yer aranması istendi. Rum Ortodoks Patriği Üçüncü loakim, zengin ve hatırı sayılır bir kişi olan Bayan Eleni Zarifi'yi ikna ederek binayı Fransız şirketinden 3 bin 700 Osmanlı altınına satın aldırdı. Zarifi, binayı yalnızca yetimhane olarak kullanılmak şartıyla Patrikhane'ye bağışladı. Devir işlemlerinin tamamlanmasının ardından 1902'de Rum Yetimhanesi faaliyete geçti. Geçirdiği yangından sonra bakımsızlıktan zamanla harap olup bir daha onarılamayacak duruma gelen bina, Birinci Dünya Savaşı'nda Kuleli Askeri Mektebi olarak kullanıldı.²²⁸

Bununla birlikte tarihi yarımada olarak bilinen bölgede yer alan Sirkeci'de tren garının açılmasıyla bu bölgede Eminönü, Sirkeci ve Cankurtan'da oteller inşa edilmeye başlandı.²²⁹

Açıldıkları andan itibaren Avrupalılara hitap eden ve Avrupalılar tarafından sahiplenilen bu kuruluşlara zamanla Müslüman Osmanlılar da ilgi gösterdi. 1880'de bir Rumeli göçmeni olduğu varsayılan Hacı Ahmed Nuri Efendi, Sirkeci tren garı civarında Hotel-Restaurant de Roumelie adında bir otel açmıştır.²³⁰ Osmanlı arşiv kayıtlarına bakıldığında genelde 20. yüzyıl başı itibariyle sahipleri ya da müstecirleri-kiracıları Türk olanlara rastlanılmaktadır. Bunlardan biri, Mahmutpaşa'da bulunan Bursa Oteli'nin müsteciri olan Süleyman Sami, oteli işletebilmek için mühür talebiyle yetkili kurumlara başvuruda bulunur.²³¹ Bulgar hacıların gümrükten rahat geçmeleri için onları dolandırdıkları ihbarıyla aranan Varnalı Kara İsmail'in Sirkeci'deki Adapazarı ve Varna Oteli'nin kiracısı olduğu görülür.²³² Bir diğer kişi ise, eski Zaptiye Caddesi'ndeki

²²⁷Çelebi, **a.g.k.**, s. 194.

²²⁸<https://core.ac.uk/download/pdf/38301975.pdf> Milliyet, 07.09.1995.

²²⁹Tarihi yarım adada açılan otellerle ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz.: Çelebi, 2011, **a.g.k.**, s.48.

²³⁰Göksel ve Kunalalp, 1981, **a.g.m.**, s. 3.

²³¹BOA (R- 24.04.1322), ZB. D. No: 55, B. No: 40.

²³²BOA (1910), HR. SFR.04, D. No: 276, B. No: 56.

Adapazarı Oteli müsteciri Rıza Efendi'dir. Daha önce başvurmuş olduğu işletme ruhsat talebi incelenmiş ve yetkili makamlarca onaylanmıştır.²³³

İstanbul otelleri genellikle elçilikler civarında ve gayrimüslimlerin olduğu bölgelerde bulunurdu. Daha önceleri belirtilen nedenlerden dolayı sermaye sahibi ve ticaret burjuvazisi de bu gayrimüslimlerden ve Levantenlerden oluşmaktaydı. Bu durum otellere verilen adların şekillenmesine de yol açtı. Genellikle geldikleri ülkelerin adlarını, doğdukları şehirleri veyahut ailelerini çağrıştıran isimleri kullanmışlardır. Grand Hotel Français, Galler Prensi, Hotel de Breslau, Hotel d 'Angleterre, Hôtelde Roma, Hôtel d' Athènes, Hôtel Lüksembourg, Hotel Du Terminus, Hotel de la Gare, Hotel d'Europe, de Sofia, d'Andrinople, Hotel Bristol, Hotel Saint-Peterbourg vb.²³⁴

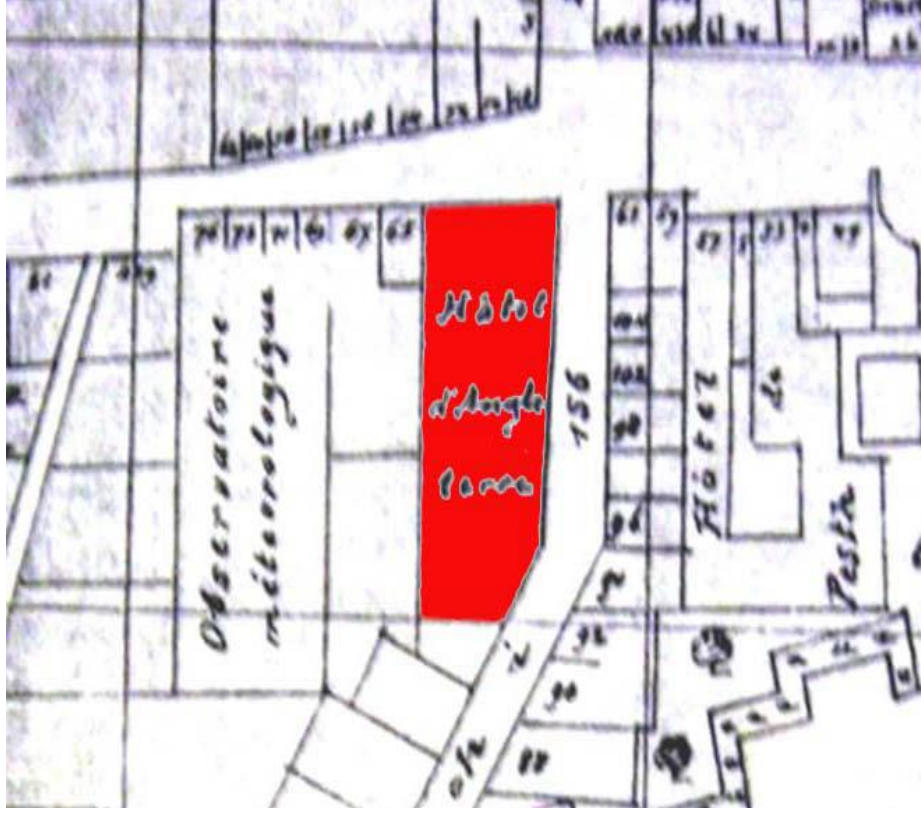
İstanbul'daki 19. Yüzyıl otelleri bulundukları yerleşim yerlerinin ve inşa edildikleri parsellerin koşulları, sundukları hizmetler, hitap ettikleri müşteri kitlesi gibi verilere göre değişen farklı mimari özelliklere ve plan şemalarına sahiptirler. Otel öncesi konaklama işlevi gören, kervansaray ve han yapıları daha önce değinildiği gibi birbirinden ne kadar uzakta da olsalar benzer plan şemaları özellikleri taşırdı. Bu yapıların organize edilme sürecinde devletin önemli bir rol üstlendiği görülürdü.²³⁵ Fakat otel yapılarında özel girişimcilerin daha etkin olması tesislerin plan şemalarında ve tipolojilerinde farklılıkların ortaya çıkmasını sağladı (Farklılığın görsel açıdan görülmesi için Görsel 3.7. ve 3.8.e bakınız).²³⁶

²³³BOA (R- 01.03.1323), ZB. D. No: 55, B. No: 97.

²³⁴Göksel ve Kunalalp, 1981, **a.g.m.**, s. 4-5.

²³⁵Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 18.

²³⁶Çelebi, 2011, **a.g.k.**, s. 87.

Görsel 3.7. Hotel d'Angleterre Parsel Düzeni Düzeni E. Çelebi (2010) İstanbul'un tarihi otelleri (1840-1914) ve koruma kapsamında Galata ve Pera otellerinin değerlendirilmesi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi (Yayınlanmış doktora tezi), s. 87.

Görsel 3.8. Sirkeci Hotel Smyrna Parsel Düzeni Düzeni E. Çelebi (2010) İstanbul'un tarihi otelleri (1840-1914) ve koruma kapsamında Galata ve Pera otellerinin değerlendirilmesi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi (Yayınlanmış doktora tezi), s. 87.

Otellerin yer aldığı semtler, yoğun yapılaşmanın olduğu bir kent merkezinde ya da daha geniş ve boş alanların bulunduğu yazlık bölgelerde olmaları da otelin genel yerleşimini ve yapının dış mekânla bağlantısını doğrudan etkilemiştir. Bundan dolayı şehir merkezindeki oteller genelde komşu parseller ve yollarla çevrilmiş sınırlı alanlarda inşa edilmişlerdir. Bu nedenle kendi içine kapanık plan şemaları vardır ve dış mekânla bağlantıları azdır. Konaklama ve diğer bütün fonksiyonlara ait mekânlar otel binasının içinde çözülmeye çalışılmıştır. Yazlık bölgelerde tesis olunan oteller ise genelde yeni yerleşime açılmış, geniş ve boş araziler üzerine inşa edilmişlerdir. Arazilerinin büyüklüğü dâhilinde yakın çevrelerindeki deniz ve orman gibi dış etkenlere bağlantı kurabilmek amacıyla, genelde dış mekânlara açılım göstermişlerdir.²³⁷

19. yüzyıldaki iç ve dış gelişmeler, İstanbul'un geleneksel konaklama anlayışının ve mimarisinin değişmesine yol açmış ve sonrasında ortaya çıkan oteller geleneksel konaklama yapılarının yerini alarak şehrin var olan çekiciliğine ayrı bir renk katmışlardır.

3.3. Osmanlı Dönemi İzmir'de Otelcilik ve Otelcilik Faaliyetleri

İzmir, 1424'te Sultan II. Murad tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. 1919 Yunan işgaline kadar da mutlak olarak Osmanlı egemenliğinde kaldı. Osmanlı dönemi İzmir'i hakkında ilk bilgiler 1528 yılı tahrir sayımlarıyla başlamıştır. O yıllarda şehrin toplam nüfusu yaklaşık 1300 kişi civarındadır. Hinterlandı bereketli topraklardan oluşan İzmir ilk çağlardan beri ekonomik bakımdan iyi durumda olmuştur. Coğrafi konumunun sağladığı avantajlarla bereketli topraklarda üretilen ürünler dış pazarlara rahatlıkla ulaştırılabilmekte; şehir, iç kesimlere kolaylıkla bağlanabilmekteydi.²³⁸

1566'da Osmanlıların Sakız Adası'nı ele geçirmesi ve aynı yüzyıl sonlarında Osmanlı-İran Savaşları dolayısıyla İran ipeklerinin ana dağıtım yeri olan Halep ticaret yolunun güvenirliliğini yitirmesi İzmir açısından önemli iki sonuç doğurdu. Birincisi: Sakız Adası'nın ele geçirilmesi sonucu Osmanlı'nın deniz ticaretini sıkı tutmasıyla bu ada üzerinde yapılan ticareti zorlaştırdı. Bundan dolayı Sakız Adası'nda bulunan yabancı konsolosluklar İzmir'e taşındı.²³⁹ İkincisi: Halep'te meydana gelen güvensizlik ortamı, 17. yüzyıla kadar Halep- İskenderun yoluyla Avrupa'ya giden İran ipeği, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticaret kervanlarının yön değiştirmesiyle Erzurum-

²³⁷Çelebi, 2010, **a.g.k.**, s. 89-90.

²³⁸M. Kütükoğlu (2001), "İzmir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 23, s. 520.

²³⁹Ü. Çiçek (2006), *İzmir konaklama yapıları ve tarihsel gelişimi*, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, s. 1.

Tokat yoluyla İzmir' e gelerek limandan Avrupa'ya sevk edilmeye başlandı.²⁴⁰ Bu iki olay, Türkler ve Rumlardan oluşan İzmir'in toplum katmanını, Ermeniler, Yahudiler ve diğer milletlerden gelenlerle çeşitlendirmiş; İzmir'i on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda önemli bir ticari liman kentine dönüştürmüştür.

18. yüzyıla gelindiğinde İzmir'in nüfusu 100 binleri geçmiş ve Doğu Akdeniz'in önemli liman kentlerinden biri haline gelmiştir.²⁴¹ Son iki asırda yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler, İzmir'in kültürel hayatında ve kent içi konaklama yapıları anlayışında belirgin yenilikler getirmiştir.

İzmir, yaşanan bu hızlı gelişme sonrası Osmanlı'nın, İstanbul'dan sonra ikinci büyük liman kenti oldu. Bu niteliğinden dolayı canlı bir ticaret hayatına sahip olmuş ve bu yoğun ticaret potansiyeliyle bağlantılı olarak ticaretin odaklandığı birçok sayıda han inşa edilmiştir. Kaynaklardan, on yedinci yüzyılın ortalarından yirminci yüzyılın başlarına kadar 103 adet şehir içi hanı yaptırıldığı anlaşılmakla birlikte, günümüze yalnızca 18 tanesi kısmen ya da tamamen ulaşabilmiştir. Osmanlı kent hayatında önemli rol oynayan hanlar, İzmir'de bir yandan konaklama işlevine hizmet ederken, diğer yandan da deve kervanlarıyla gelen malların sergilenmesi, depolanması ve satışlarının gerçekleştirilmesi sağlanırdı.²⁴² Bunların büyük çoğunluğunu avlulu hanlar teşkil ederdi. Bu hanların içerisinde Kemeraltı'nda 1744 yılında yapımına başlanan Kızlar Ağası Hanı en önemlilerinden biridir. Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırılmıştır. Diğer uzun mesafe hanlarında olduğu gibi bu han da kare formunda yapılmış ve limana yakın olmasıyla da her zaman canlı kalmıştır.²⁴³

Tesis olunan diğer bazı önemli hanlarsa şunlardır. 1717 tarihli bir vakfiyede adı geçen Fazlıoğlu Hanı, dikdörtgene yakın asimetrik planıyla diğer hanlardan farklılık arz eden Mirkelamoğlu Hanı, Büyük Karaosmanoğlu Hanı, Kadioğlu Hanı, Büyük Vezir Han, Abacıoğlu Hanı, Girid Hanı, Esir Hanı, Arab Hanı, Çakaloğlu Hanı, Abdurrahman Hanı, Musevit Han, Manisalıoğlu Hanı, Yeni Han, Demir Hanı ve Cambaz Hanı'dır.²⁴⁴

Hanlar, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda kozmopolit toplum yapısının oluştuğu İzmir'de, dili, dini, etnik kökeni farklı olan dışarıdan gelen insanlarla yerli

²⁴⁰Kütükoğlu, 2001, **a.g.m.**, s. 521.

²⁴¹İzmir'in 1653-1890 yılları arasındaki nüfus hareketleri için bkz.: Kütükoğlu, 2001, s. 520.

²⁴²İ. Kuyulu (1999). İzmir'de Osmanlı dönemi yapıları, *XIII. Türk Tarih Kongresi kongreye sunulan bildiriler*, C: 3, K: 2, s. 1-26. (6)

²⁴³M. Tuncel (2001). İzmir, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 23, s. 528.

²⁴⁴Çiçek, 2006, **a.g.k.**, s. 2-3.; Kuyulu, 1999, **a.g.m.**, s. 4-9.

halkın kaynaşmasında önemli katkıları olmuş ve sosyal ilişkilerin kurulup geliştirilmesinde önemli rolleri üstlenmişlerdir.²⁴⁵

İzmir’de ticaret on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı itibariyle en parlak dönemini yaşar. Bunda temel etken, 1838’de İngilizlerle yapılan Balta Limanı Anlaşması ve diğer ülkelerle yapılan benzer anlaşmalardır. Yapılan bu anlaşmalar Osmanlı Devleti’ni Batı’da daha önce sözü edilen sermaye sahibi tüccarlar ve yatırımcılar açısından cazip hale getirmiştir. Son iki asırdır Batı’yla yoğun bir ticari ilişki ağı olan İzmir’de, ortaya çıkan bu durum neticesinde yabancı sermayedarların önem verdiği bir şehir olmuştur. İzmir’i her açıdan etkileyen yatırımlardan biri Pasaport İskeleyi’nin inşasıdır.²⁴⁶ Pasaport İskeleyi, 1867-1886 yılları arasında, rıhtım inşasının tamamlandığı dönemde, şehirde yaşanan güvenlik problemlerini engellemek ve pasaport kontrollerini gerçekleştirmek için Fransızlar tarafından inşa edilmiştir.²⁴⁷ Rıhtımın hizmete girmesiyle, Fransa, İngiltere, Avusturya, İspanya, İtalya, Hollanda ve diğer Avrupalı ülkelerle ticaret artmış, İzmir’in ekonomik yaşamı oldukça zenginleşmişti. Batılıların ekonomik yaşama hâkim olmaları sonucunda ticari ortam, ticari mekân ve ticari ilişkiler farklı bir niteliğe bürünmüştür. Ekonomik yaşantının yapıları değişmiş; ticaret hanları, depo hanları gibi farklı tipte binalar ortaya çıkmıştır.²⁴⁸ Artık konaklama yapılarının içerisinde kervanların getirdikleri mallar ve kervan hayvanlarının barındırılması ortadan kalkmış, konaklama fonksiyonunu yeni yeni açılmaya başlayan oteller yerine getirmeye başlamışlardı.

Batılı ülkelerle yapılan serbest ticaret anlaşmalarıyla birlikte Tanzimat ve Islahat Fermanlarının sağladığı olanaklar ve fırsatlar, farklı konumda birçok Avrupalının Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük kentlerine yerleşmesine zemin hazırladı. İzmir on dokuzuncu yüzyıla kadar Türk, Rum, Musevi, Ermeni ve Levantenlerden oluşan kozmopolit yapısını koruyordu. Fakat on dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra İzmir’in demografik yapısında başkent İstanbul gibi belirgin değişiklikler meydana geldi. Emel Kayın’ın on dokuzuncu yüzyıl sonlarında İzmir’i gezen Batılı seyyahların

²⁴⁵Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 32.

²⁴⁶Çiçek, 2006, **a.g.k.**, s. 4.

²⁴⁷A. Güngördü ve H.E. Güner (2019). 1922 büyük İzmir yangını sonrası İzmir Cumhuriyet Meydanının oluşumu ve mekânsal gelişiminin incelenmesi, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, C: 11, S: 2, s. (111-130).111.

²⁴⁸Kayın, 2000, **a.g.k.**, s.31.

gözlemleri ve kimi yazarların yapmış olduğu araştırmalara dayanarak vermiş olduğu veriler, İzmir'deki demografik değişimleri açıklar niteliktedir;²⁴⁹

“1872’de yapılan bir araştırmaya göre, 18.750 ev ve 6.250 işyeri bulunmakta, 75.000 Rum, 45.000 Türk, 15.000 Musevi, 10.000 Katolik, 6.000 Ermeni ve 4.000 yabancı yaşamaktadır. Georgiadis ise, daha geç tarihli araştırmalarında kentte 25.000 ev ve 8.000 işyerinin bulunduğunu, 100.000 Rum, 50.000 Türk, 15.000 Musevi, 10.000 Katolik ve Frenk ile, 5.000 yabancıyı yaşadığını açıklar. Cuinet’de, yüzyıl sonlarında İzmir’de 96.250 Türk, 57.000 Rum-Ortodoks, 7.628 Ermeni, 1.063 Osmanlı tebaasından Katolik-Latin, 415 Bulgar, 50.809 yabancı ve 16.450 Musevi olmak üzere 229.615 kişinin yaşadığını belirtir.”

İzmir’in kozmopolit yapısında yer alan Batılılar, kendi yaşam biçimlerini, kültürlerini, alışkanlıklarını da beraberinde getirmişlerdir. On dokuzuncu yüzyıl ortaları Batı’nın Osmanlı üzerindeki etkisinin en yoğun olarak yaşandığı bir süreçti. Bu süreç aynı zamanda kültürler arası etkileşimin de en yoğun yaşandığı bir zamandı. İzmir’de bu etkileşimden payını almış; İzmir’in sosyal hayatında yeni mekânlar, yeni alışkanlıklar ve eğlence anlayışları gibi bir takım farklılıklar ve sosyal etkinlikler ortaya çıkmıştı.

İzmir’de artık balolara ve davetlere katılmak, tiyatro gösterileri izlemek, gazino, kafe, bar ve restoranlara gitmek, Marina’da Batı tarzı bir alışveriş imkânı sunan Frenk Sokağı’nda gezintiye çıkmak, Kervan Köprüsü veya Bornova, Buca gibi yerlere geziler düzenlemek, 19. yüzyılın yaygın aktivitelerinden sadece birkaçını oluşturmaktaydı.²⁵⁰

Georgeon ve Dumont’un 19. Yüzyıl Frenk Sokağı’na ilişkin gözlemleri şu şekildeydi;²⁵¹

“Frenkler Sokağı’ndaki kahvelerle meyhaneler, kentin Avrupalılarını, Rumlarını Türklerini kendine çeker, Günün her saatinde buralarda bir şeyler atıştırılabilir ya da sadece bir kahve içilebilir, ancak gündüz, herkese açık olan eğlence yeri, geceleyin yalnızca erkeklerin gidebildiği ve şarabın su gibi aktığı mekânlar haline gelir.”

19. yüzyılda İzmir’i gezen seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler, küçük broşürler gibi eserlerden yapmış olduğu aktarımlarda İlhan Pınar ise yeni mekânları şöyle anlatmıştı;²⁵²

“Frenklerin kendi ülkelerinde alıştıkları eğlence türleri de çeşitli etkinliklerle giderilmeye çalışılıyordu. İzmir’de birkaç yıldır vasatın üzerine çıkmayan bir İtalyan Operası bulunuyor. Fakat “Casino Europeo”, “Casino Greco” ve “Cercolo Levantino” adları altında

²⁴⁹Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 33.

²⁵⁰Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 34.

²⁵¹F. Georgeon ve P. Dumont (2018), *Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşamak*, (Çev: Maide Selen), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 220.

²⁵²İ. Pınar (1994), *gezinlerin gözüyle İzmir XIX. yüzyıl-1* İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, s. 95.

kurulan üç dernek ve bu eğlenceler için çok daha iyi hizmetler veriyor. Bu gazinoların her birinde çeşitli gazetelerin yer aldığı okuma salonları, düzenli balo salonları ve kâğıt oyunları var.”

Batı kültürünün İzmir sosyal yaşamına on dokuzuncu yüzyılda tam olarak damga vurduğu, gezginlerin kaleme aldıkları eserlerden de görülmektedir. İzmir’in kozmopolit ve dinamik yapısıyla birlikte kente gelen Batılıların kendi ülkelerindeki standartlarda konaklama olanağı sağlayan tesisler talep etmeleri, İzmir’de konaklama yapılarının dönüşümündeki önemli sosyo-kültürel faktörlerden biri olmuştur. Bu faktörler otellerin İzmir toplum hayatına girmesine neden olan sosyal, kültürel gerekçeler olmuşlardı.

İzmir’de Osmanlı’nın son iki asrında tanık olduğu ekonomik ve sosyo-kültürel gerekçelerle ortaya çıkan oteller ilk olarak, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Levantenlerin, gayrimüslimlerin, Avrupalı tüccarların, konsoloslukların yoğun olarak yaşadığı bölge olan Frenk Mahallesi’nde Marina dolayında açıldılar.²⁵³ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı itibariyle ise büyük rıhtımın yapılmasından sonra Birinci Kordon Caddesi’nde hizmet vermeye başladılar. 1867’de yapımına başlanan rıhtımın bölgeye katkılarını o dönem Aydın Valisi olan Osmanlı’nın önemli devlet adamlarından biri olan Midhat Paşa şöyle ifade etmişti,²⁵⁴

“İzmir Rıhtımı’nın inşasından sonra memleketin deniz tarafı öyle bir görünüme büründü ki, ticaret ve tüm refah tamamıyla bu tarafa doğru yer değiştirmiştir. Rıhtımın yapılmasından sonra Frenk Mahallesi denilen tarafla ona komşu olan mahalleler bir kat daha gelişmiş, güzelleşmiştir. Buna karşılık şehrin diğer tarafında (...) bulunan İslam ve Yahudi mahalleleri (...) günden güne çökmeye yüz tutmuşlardır.”

Marina bölgesinde açılan otellerin ilk olarak hangi tarihte açıldıklarına dair bir bilgi bulunmadığı bilinmektedir. Emel Kayın, Fransız edebiyatında Romantizm’in kurucusu olarak kabul edilen yazar François- Rene de Chateaubriand’ın 1806 İzmir ziyaretinde kaldığı süre zarfında konaklama açısından herhangi bir sorunla karşı karşıya kalmadığını belirtir. Liman civarında kalan yazarın bir kadın tarafından işletilen tesiste kaldığını ifade eder.²⁵⁵

²⁵³Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 43.

²⁵⁴C.İ. Gençer (2017), 19. yüzyılda İzmir ve Selanik’te kentsel dönüşüm: rıhtım ve limanların inşası, *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, No: 1, s. 33-52. (44).

²⁵⁵Chateaubriand, 1806-1807 yılları arasında, Paris’ten Kudüs’e, Mora, Yunanistan, Ege Adaları, İzmir, İstanbul ve son olarak Doğu’yu (Jerusalem) kapsayan uzun bir seyahate çıkar. 13 Temmuz 1806’da Paris’ten başlayan yolculuk, yazarın 3 Mayıs 1807’de Fransa’ya dönüşüyle son bulmuştur. 1 Eylül 1806’da İzmir’e ulaşan yazar, İzmir’i, bir mahallesinde şarklılar oturan bir İtalyan limanı diye tanımlar. Ayrıntılı bilgiler için bkz.: T Gözütok (2010), 19. yüzyıl Batı seyahatnamelerinde Ortadoğu ve İstanbul imgesi: François Rene de Chateaubriand örneği, *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S. 44, s. 97-117, (99).

Marina civarında hizmet veren otellerden bazıları; Royal Navy Hotel, Locanda di Nuova Europa ve Great Smyrna'dır. Birinci Kordon Caddesinde ise; Anatolie, Hotel de la Commune, Ioannina, Lespos et Kidonie, Hôtel de Londres, Alexandrie, Macedoine, Roumelie, IleMetelin, Ville, Grand Huck ve Kraemer Palace otelleridir. Bunların arasında, Grand Hotel Huck, Grand Hotel des Londres ve Grand Hotel Kraemer Palace sundukları hizmet kalitesi bakımından diğer tesislerden daha iyi konumdaydı.²⁵⁶

Görsel 3.9. Grand Hotel Huck <http://www.levantineheritage.com/note130.htm>

Görsel 3.10. Hotel Londres <http://www.levantineheritage.com/note130.htm>

²⁵⁶Kayın, 2000, a.g.k., s. 45.

Görsel 3.11. *Grand Hotel Kramer* <http://www.levantineheritage.com/note130.htm>

İzmir ticaretinin kalbi olarak bilinen Kemeraltı bölgesinde 18.ve 19. yüzyıllarda modern anlamda otel yapıları görülmemekle birlikte burada konaklama işlevini yerine getiren hanları Emel Kayın;²⁵⁷

“Kemeraltı’nda ‘otel’ kavramının tam olarak kabul görmediği on dokuzuncu yüzyılda, hanla otel arasındaki geçiş dönemi yapıları konaklamaya hizmet vermişlerdir. Bu yapılar ‘han’ olarak anılmalarına rağmen, geçmişin uzun mesafe hanlarından ve dönemin ticaret ve depo hanlarından farklı bir niteliğe sahiptiler. Plan şemaları sonraki otellerle hemen hemen aynı olan bu yapılar ‘Erken Kemeraltı Otelleri’ olarak nitelendirilebilir.”

şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca bu dönemlerde hizmete giren otelleri; geçitli, yan girişli, avlulu, konuttan otele dönüştürülen, değişik plan şemalarına sahip ve tipolojisi bilinmeyen oteller olarak altı grup içerisinde sınıflandırarak incelemiştir.

İzmir kent hayatının önemli bir parçası haline gelen otellerle ilgili resmi belge ve bilgiler kısıtlı da olsa mevcuttur.

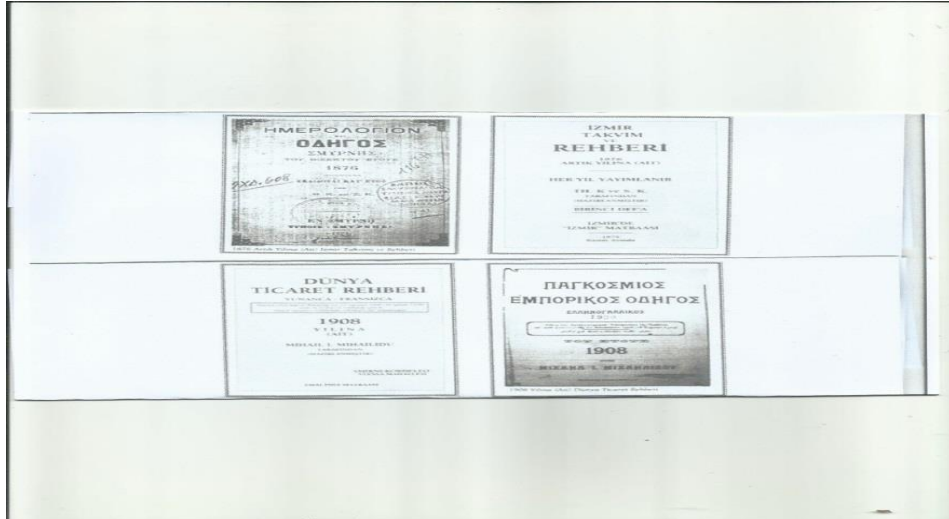
Bunlardan bir tanesi 1313/1895-96 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi’dir. İlgili yılda İzmir’de mevcut olan mimari yapılar belirtilmiştir. Salname’de belirtilen yapılar şunlardır: Cami, mescit, havra, kilise, medrese, tekke, türbe, kütüphane, sanayi mektebi, mektep, hamam, çeşme ve sebil, fabrika, tiyatro binası, hükümet konağı, kışla, hastane ve hapishanenin yanı sıra 150 han ve 25 otelin mevcut olduğu bilgisi vardır. 1326/1908 tarihli yine Aydın Vilayeti Salnamesi’nde ise 168 han ve 38 otelin bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁸

²⁵⁷Kayın, 2000, **a.g.k.**, s. 47-59.

²⁵⁸Kuyulu, 1999,**a.g.k.**, s. 1.

Osmanlı arşiv kayıtlarında ise İzmir otelleri ile ilgili şu bilgilere ulaşılmıştır. Eğitim kurumları üzerine kayıtlı fakat harap veya metruk durumda bulunan binaların yerine otellerin yapılmasına dair talepler ve dilekçeler mevcuttur.²⁵⁹ 1910'da dönemin ünlü otellerinden Grand Huck Hotel'in satın alınarak yerine muntazam bir posta, telgraf ve telefon idarehanesi haline getirilmesi istenilmektedir. 1910'da başlayan satın alma süreci 1914'e kadar sürdüğü görülmekte fakat Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle sonuç alınamadığı anlaşılmaktadır.²⁶⁰

İzmir otelleri ile ilgili yapılan literatür taramasında, 1876 ve 1908 tarihlerinde İzmir hakkında yazılmış iki tane Yunanca Rehber'e rastlanıldı (Bkz. Görsel 3.12.). Bu rehberlerden ilki, Th. K. ve S. K. tarafından hazırlanarak 1875 yılında İzmir'de basılan "1876 Artık Yılına (Ait) İzmir Takvimi ve Rehberi" isimli çalışmadır. Bu rehberde o tarihte İzmir'de yer alan meslek dalları ve meslek grupları hakkında bilgiler mevcut olup; İzmir'in ticari hayatında 8 otelin hizmet verdiği bilgisi vardır. İkinci rehber kitap ise Mihal İ. Mihalidis'in kaleme aldığı İzmir'deki Amalthia Matbaası'nda bastırıldığı "1908 Yılına (Ait) Dünya Ticaret Rehberi" isimli eserdir. Fransızca da basıldığı belirtilen 556 sayfalık rehberin 28 sayfası İzmir'i içermektedir. Yine bu rehberde İzmir'de otel faaliyetinden söz edilmekte fakat kaç tane otelin hizmet verdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.²⁶¹

Görsel 3.12. İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere göre Meşrutiyette İzmir). (Bulut, 2008)

²⁵⁹BOA (H 10 C. 1324) 1906, MF. MKT. D. No: 938, B. No: 31.; BOA (H 29 Z. 1324) 1907, İ. MF. D. No:12, B. No: 62.

²⁶⁰BOA (H 05 Ş. 1328) 1910, BEO. D. No: 3810, B. No: 285695.; BOA (H 14 M. 1329) 1911, DH. İD. B. No: 83, D. No: 9.; BOA (H 09 ZC. 1332) 1914, DH. KMS. B. No: 19 D. No: 39.

²⁶¹T. Bulut (2008). İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere göre Meşrutiyette İzmir), ÇTTAD, S.VII/16-17, s.441-449 (445-447)

Osmanlı modernleşme sürecinde on dokuzuncu yüzyılda İzmir'in kent, toplum ve sosyal hayatına girerek farklı bir renklilik katan oteller, 1922'de meydana gelen büyük yangın sonrası çok büyük tahribata uğradılar. Bu yangından dolayı konaklama anlayışı ve mimari açıdan önemli bir role sahip olan ilk otellerden günümüze ulaşan çok az iz kalmıştır.

3.4. Osmanlı Dönemi Bursa'da Otelcilik ve Otelcilik Faaliyetleri

Modernleşme sürecinde Osmanlı şehirlerinde yaşanan keskin dönüşümlerin somut göstergelerinden olan Batılı hayat tarzı, eğlence anlayışı ve konaklama bağlamında otel yapılarının Bursa'da gelişim süreci, şehrin başkent İstanbul'a yakınlığı ve Bursa'nın kendine özgü dinamikleri çerçevesinde şekillenmiştir.

Bursa'da konaklama fonksiyonunu, şehrin 1326 yılında Orhan Gazi tarafından Osmanlı'ya katılmasının ardından hanlar, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle de hanlarla birlikte kiralık evler ve kiralık odalar, oteller inşa edilmeden önce konaklama ihtiyacını gideren yapılar olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi Orhan Gazi Külliyesi'nin bir parçası olarak inşa edilen Emir Hanı, hem Bursa'nın hem de Osmanlı'nın ilk şehir içi hanı olarak kabul edilmektedir. 19. yüzyıl sonlarına değin hanlar konaklama fonksiyonlarını yerine getirmişlerdir. Aynı yüzyılın ortaları itibariyle ise oteller şehrin yeni konaklama pratikleri arasındaki yerlerini almaya başlamışlardır. Bursa'da, hanlardan otellere dönüşüm süreci; bulunmuş olduğu coğrafya, sahip olduğu doğal kaynaklar, ulaşım ağında yaşanan gelişmeler, sanayileşmeyle birlikte yaşanan ekonomik canlanma, Osmanlı modernleşme süreci ekseninde meydana gelen sosyal-kültürel değişimler gibi önemli faktörler sonucunda gerçekleşmiştir.

Bursa'nın suyu ile ünlü bir kent olduğu bilinmekle birlikte özel anlamda sahip olduğu termal suları ve termal suları çevresinde konumlanan kaplıcaları bu ünün kaynağını oluşturmaktadır.²⁶² Termal suların içerdiği minerallerin çeşitli hastalıkların tedavilerine iyi gelmesi, insanları rehabilite etmesi, dinlendirmesi, zindeleştirmesi gibi yararları bu suların yer aldığı merkezleri cazip hale getirmiştir. Bursa'nın sahip olduğu bu kaynaklar dolayısıyla ortaya çıkan kaplıcaları, Yunan, Roma, Bizans ve Selçuklular tarafından önemle kullanıldığı bilinmektedir. Bursa kaplıcaları Osmanlılar döneminde de bu özelliğini korumuş ve Bursa, Osmanlı döneminde bir kaplıca merkezi haline gelmiştir. Özellikle Çekirge ve Kükürtlü bölgeleri ön plana çıkmıştır. Çekirge'de Orhan Gazi döneminde inşa edilen Eski Kaplıca (Armutlu Hamamı) Bursa'nın ve Osmanlı

²⁶²İsmail Yaşayanlar (2013). *Osmanlı Dönemi Bursa Otelleri*, Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları, s. 26.

kaplıca mimarisinin de ilk örneğini teşkil etmektedir.²⁶³ Osmanlı hamam ve kaplıca geleneğinin en gözde olduğu dönemlerde; Kükürtlü Kaplıcası, Çekirge Kaplıcası, Keçeli Kaplıcası, Servinaz Kaplıcası, Yeni Kaplıca, Karamustafa Kaplıcası, Hüsnügüzel Kaplıcası, Boyugüzel Kaplıcası, Kaynarca Kaplıcası, Batık Hamam'ı (Kaplıcası) başta olmak üzere Bursa'da elliden fazla tesis yapılmıştır.²⁶⁴

Kaplıcalardan on dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar yalnızca Bursa ve yakın çevresinde yaşayanlar yararlanabiliyordu. Fakat yüzyılın ortalarından sonra 20-25 günlük kaplıca kür tedavisi için İstanbul'dan gelen hastalar, ulaşımında sağlanan kolaylıklar ve yabancı seyyahların gelmesiyle durum değişti. Çekirge ve Kükürtlü bölgesindeki mevcut hanlar yetersiz kaldı. Bu nedenle evlerinin birçoğunun termal su bağlantılı olduğu Çekirge ve Kükürtlü bölgesinde, evlerin ve odaların kiralanması yoluna gidildi. Fakat evler yalnızca konaklama hizmeti vermiş, bunun yanında konfor yönünden eksik kalmış, yeme-içme ve temizlik gibi hizmetleri yeterince verememişlerdir.²⁶⁵

Sanayi Devrimi'nin önemli sonuçlarından birisi kuşkusuz denizyolu ve demiryolu ulaşım ağında yarattığı ilerlemelerdir. Bursa'da gerek deniz yolu ve gerekse de demiryolu ulaşımında aşama kaydedilmiş, şehir canlanmıştır.

Bursa'da deniz yolu ulaşımının başlamasında o dönem, Bursa Anadolu Sağ Kol Müfettişi görevi ile kentte bulunan Ahmed Vefik Paşa'nın çabaları sayesinde gerçekleşti.²⁶⁶

Ahmed Vefik Paşa kentin ticareti açısından can damarı olan ipek üretiminden yeterince gelir sağlanamadığının farkındaydı. 1864 yılında İstanbul'a gönderdiği tezkirede, kentte çok sayıda ipek fabrikası olmasına karşın bu malın ticaretinin istenilen düzeyde gerçekleşmediğini belirtmekteydi. Paşa bu durumun en önemli sebebi olarak ipeğin taşınabilmesi için kentin iskelelerinden gerekli vapur seferlerinin halen yapılamamasını göstermekteydi. Ayrıca, Bursa'daki Müslüman ve gayri Müslim tüccarların bu konuda istekli olduğunu hatta kendi aralarında uygun iskelelerden vapur

²⁶³Eski bir Bizans kaplıcasından Türk hamamına çevrildiği düşünülen Eski Kaplıca ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. E. Karakaya (2001). Kaplıca, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 24, s. 351-353.

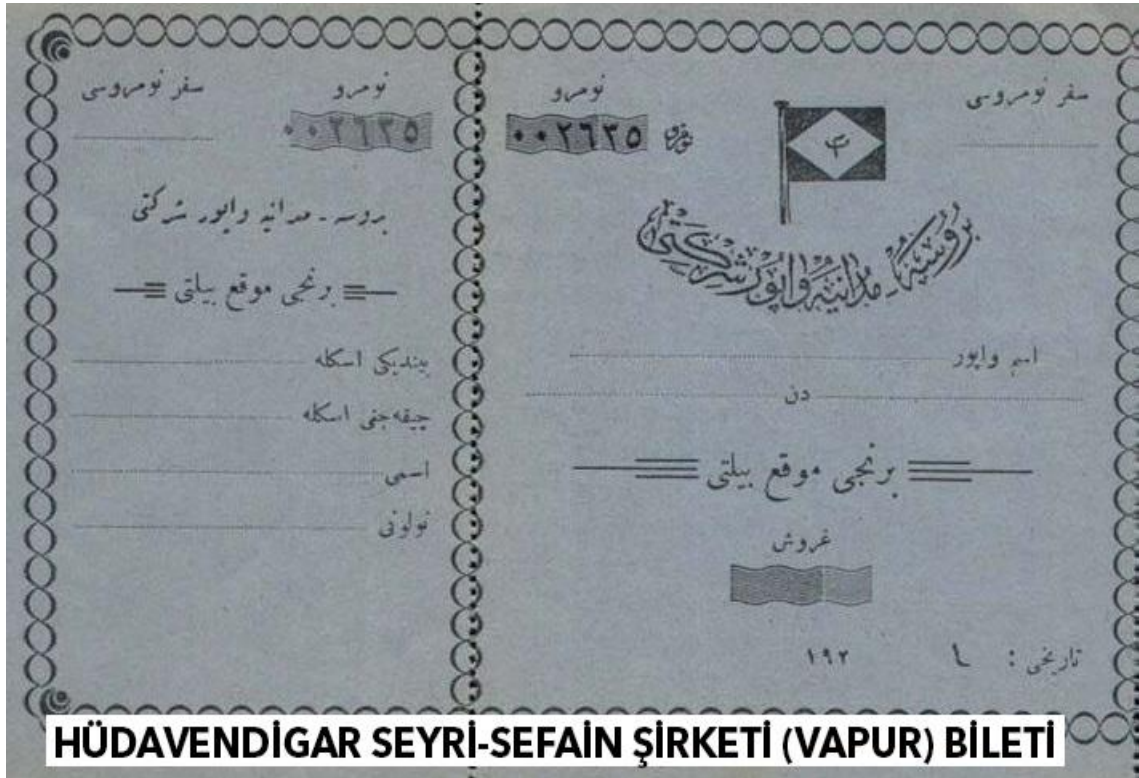
²⁶⁴E. Şehitoğlu (2008). *Bursa hamamları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 110-128.

²⁶⁵Yaşayanlar, 2013, **a.g.k.**, s. 31.

²⁶⁶Osmanlı Devleti'nde elçilik, parlamento başkanlığı, müfettişlik, Bursa valiliği ve başvekillik gibi yüksek hizmetlerde bulunan AhmedVefik Paşa, 46 yıllık görev süresince çok büyük hizmetlere imza atmıştır. AhmedVefik Paşa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: M.Z. Pakalın, *AhmedVefik Paşa*, İstanbul: Divan Kitap.; N. Sakaoğlu (2013). Osmanlı'nın Çılgın Bürokrati, *Bursa'da Zaman Dergisi*, Kasım.; Ö.F. Akün (1989). AhmedVefik Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 2, s. 143-157.

seferlerinin başlatılabilmesi için 7000 altın topladıklarını eklemekteydi. Ahmed Vefik Paşa'nın göndermiş olduğu tezkireden 1 yıl sonra Gemlik'ten İstanbul'a vapur seferlerinin yapılmaya başlanması, onun bu konudaki ikna ediciliği sonucu gerçekleşebilmiştir. Ayrıca, Gemlik Körfezi Vapur Şirketi vapurlarının Gemlik'ten hemen sonra Bursa'nın diğer limanı Mudanya'dan da taşımacılık yapmasının öngörülmesi ipek ticareti için deniz yolu ulaşımının gerekliliğinin Osmanlı idarecileri tarafından anlaşıldığını göstermektedir. Gecikmelide olsa Mudanya-İstanbul arasında vapur seferleri ancak 1871 yılında başlamıştı.²⁶⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda imtiyazlar ekseninde gittikçe yayılmaya başlayan demiryolu ağı içerisinde Bursa-Mudanya demiryolu yapımına 1872-73 yıllarında başlanmış ve 18 yıl gecikmeyle 22 Şubat 1891 tarihinde bizzat 2. Abdülhamid tarafından açılışı yapılmıştır. Bursa-Mudanya hattı, 30.000 Osmanlı altını karşılığı demiryolunun işletme hakkının 99 yıllığına Mösyö Jorj (George) Nagelmakers'ın şirketine verilmiştir.²⁶⁸

Görsel 3.13. http://www.bursa.com/wiki/Bursa_Mudanya_Demiryolu

²⁶⁷Z.D. Abacı (2005). *Modernleşme sürecinde Bursa Kenti'nin mekânsal ve sosyal değişimi (1860-1910)*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, s. 124.

²⁶⁸Abacı, 2005, **a.g.k.**, s. 125.

Ulaşım ağında yaşanan bu gelişmeler, Bursa'ya yönelik seyahatleri arttırmıştır. Tarihi dokusu ve ünlü kaplıcalarıyla Bursa daha fazla ziyaretçinin uğrak yeri olmuştur.

Osmanlı modernleşme sürecinde Bursa kentinde yaşanan değişimin temel dinamiklerini, ipek ticareti ağırlıklı kentin Avrupa pazarları ile kurduğu ticari ilişkiler ve Ahmed Vefik Paşa gibi yenilikçi yöneticilerin çalışmaları oluşturmuştur. Paşa'nın valiliği döneminde kentsel alanda yaptırdığı, hükümet konağı, belediye binası, postane, telgrafhane ve yeni caddelerle kenti yeniden biçimlendirmişti. Ahmed Vefik Paşa'nın kültürel anlamda Bursa'ya en önemli katkısı ise 1879 yılında tiyatro binasını yaptırmasıydı.²⁶⁹ Ulaşımında sağlanan kolaylıklar, şehirde yaşayan gayrimüslimler ve Ahmed Vefik Paşa gibi yenilikçi idarecilerin uygulamaları Bursa'nın sosyal hayatında, Batı tarzı alışkanlıkların ve mekânların girmesini hızlandıran önemli etkenler olmuştur.

Sahip olduğu termal kaynaklar, ulaşımında sağlanan gelişmeler, modernleşme sürecinde yenilikçi devlet adamlarının katkıları Bursa'ya olan ilgiyi ve dışarıdan gelen ziyaretçi sayısını arttırmıştır. Bursa'da konaklama işlevini yerine getiren hanlar, kiralık evler ve odalar yetersiz kalmış, on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla özellikle kaplıcalar etrafında konumlanmaya başlayan oteller birbiri ardınca açılmaya başlamıştır.

Bursa'da hizmete açılan otellerin birçoğunun kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ahmed Vefik Paşa tarafından cadde düzenlemeleri yapılmadan önce Eski Çekirge Yolu üzerinde 1843-46 yılları arasında inşa edildiği düşünülen Hotel Olympos, 19. yüzyıl ortalarında şehri ziyaret eden yabancıların seyahatnamelerinden yola çıkılarak, Batılı anlamda Bursa'da açılan ilk otel olarak kabul edilir.²⁷⁰ Hotel Olympos'tan sonra daha büyük bir alanda ve geniş bir bahçesi olan Hotel Bellevue hizmete açılmıştır. Kesin açılış tarihi bilinmemektedir. Kaynaklarda ve seyyahların aktarımlarında 1883-1884 yıllarında günlük konaklama ücretinin yarım lira tutarında olduğu ifade edilmektedir. Çekirge'de hizmete açılan bir diğer otelde, İsplendid Oteli'dir (Görsel 3.14.'e bakınız). İsplendid Hotel, dört katlı, seksen odalı, geniş bahçesiyle ferah bir oteldi. Birkaç kez el değiştirdiği bilinen otel, Agop Dernikogosyan'ın işletmeciliği döneminde dönemin önemli şahsiyetlerini ağırlamıştır. Bunlardan biri, o zaman İran'da hüküm süren Kaçar Hanedanı'ndan devrik şah Mehmed Ali'nin kardeşi Salârüddeve'dir.²⁷¹

²⁶⁹Yaşayan, 2013, **a.g.k.**, s. 36.

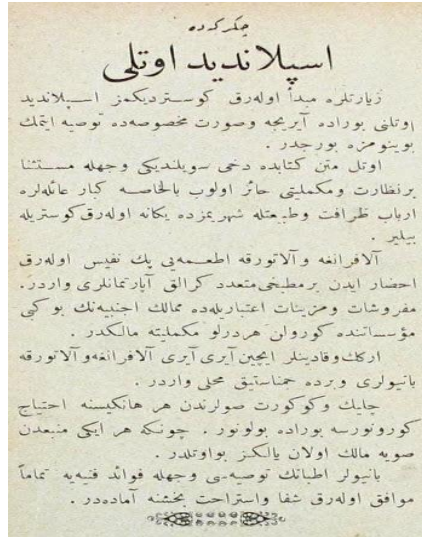
²⁷⁰Yaşayan, 2013, **a.g.k.**, s. 45.

²⁷¹Yaşayan, 2013, **a.g.k.**, s. 56-60.

Görsel 3.14. *İsplendid Hotel* <https://team-aow.discuforum.info/t720-Bursa-Kazasi.htm?start=15>

İsplendid Otel, zengin mutfağı, donanımı, çelik ve kükürtlü suların her ikisinin de mevcut olduğu tek otel olması sebebiyle 19. yüzyılda Bursa'nın çok tercih edilen otellerinden biri olmuştur.²⁷² Sahip olduğu bu özellikler dolayısıyla dönemin dergilerinde ve kendi yapmış oldukları ilan çalışmalarında otelle ilgili bilgiler yer almıştır. İsplendid Otel hakkında ilan için bakınız Görsel 3.15.²⁷³

Görsel 3.15. <http://www.ottomanhistorypodcast.com/2013/08/bursa-hotels-otelleri.html>

²⁷²F. Erkoçoğlu (2003). Kitap tanıtımı, *AÜİFD*, C: XLIV, S. 2, s. 383-388.(388)

İlanda otel hakkında şunlar ifade edilmiştir. İsplendid Hotel, ziyarete mebde' olarak gösterdiğimiz İsplendid Otel'i'ni burada ayrıca ve sureti mahsusa da tavsiye etmek boynumuza borçtur. Otel metin kitapta dahi söylendiği veçhile müstesna bir nazâret ve mükemmeliyeti haiz olup bilhassa kibar ailelere erbabı zarafet ve tabiiyetle şehrimizde yegâne olarak gösterilebilir. Alafranga ve alaturka odalı pek nefis olarak ihzar eden bir matbahı müteaddit kiralık apartmanları vardır. Mefruşat ve müzeyyanatit ibariyle Memalik-i Ecnebiye'nin bu gibi müessesesinde görülen her türlü mükemmeliyete maliktir. Erkek ve kadınlar için ayrı ayrı alafranga ve alaturka banyoları ve birde jimnastik mahalli vardır. Çelik ve kükürt sularından her hangisine ihtiyaç görünürse burada bulunur. Çünkü her iki menbadan suya malik olan yalnız bu oteldir. Banyolar ettıbanın tavsiyesi veçhile fevaiddi fenniyyeye tamamen muvafık olarak şifa ve istirahat bahşına amadedir.

Bursa'da Çekirge civarında yoğunlaşan dönemin diğer ünlü otelleri ise şunlardır: Aynı zamanda ipek fabrikası olan Fransız Madam Brotte'nin sahibi olduğu Hotel D'Anatolie (gecelik fiyatı 15 franktır, uzun süre kalınırsa fiyatta indirim yapılmaktadır), I.Murad Külliyesi yakınlarındaki Ada Palas, Şifa Otel, Atlas Otel, Demirci Otel, Özhayat Otel, Servinaz Hamamı civarındaki Hotel Continental, ve Setbaşı'ndaki Nuriye otelleridir.²⁷⁴

3.5. Osmanlı Dönemi Diğer Anadolu Şehirlerinde Otelcilik ve Otelcilik Faaliyetleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda başkent İstanbul, İzmir ve Bursa'nın dışında kalan bölgelerde oteller on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde şehir hayatındaki yerlerini almışlardır. Konuyla ilgili yapılan literatür taramalarında çok fazla şehir olmamakla birlikte Osmanlı döneminde birkaç Anadolu şehrinde otellerin açıldığı gözlemlenmiştir.

Osmanlı döneminde Eskişehir, 1860 yılından itibaren, görünümü yavaş yavaş değişmeye başlayan ve gelişme gösteren şehirlerden birisi olmuştur. Bu değişimdeki temel etkenlerden ilki buraya yerleştirilen göçmenlerdendir. 1860-1864 yılları Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı en büyük göç hadisesinin yaşandığı dönemdir. 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında da Osmanlı Devleti, milyonlarca göç eden insan yığınlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu göç

²⁷⁴Abacı, 2005, a.g.k., s. 108-109.

dalgasından Eskişehir’de etkilenmiştir. Kafkas, Kırım ve Balkan kökenli göçmenlerin Eskişehir’e yerleştirilmesiyle şehrin nüfusu artmıştır.²⁷⁵

Şehrin görünümün değişimine neden olan ikinci etken ise, 19 Haziran 1893’te Eskişehir-İstanbul tren seferlerinin başlamasıdır. Eskişehir’in İstanbul’a bağlanmasıyla şehrin tarihsel gelişimi açısından önemli sonuçlar ortaya çıkmış ve şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı canlanmıştır.²⁷⁶ Ticari yönden yetenekli olan göçmenler, Eskişehir’in tarım ve sanayisinin belli bir aşamaya ulaşmasında etkili oldukları gibi; beslenme alışkanlıkları, giyim kuşamları, dansları, adetleri ve töreleriyle şehri kültürel ve folklorik açıdan zenginleştirmişlerdir.²⁷⁷ Ticari, sosyal ve kültürel alandaki bu renklilik sonucunda Eskişehir’de kayıtlara göre 1894’te 25 han ve ikisi istasyon civarında olmak üzere dört adet otel ve beş adet gazino olduğu tespit edilmiştir.²⁷⁸

Eskişehir’in Osmanlı Dönemi’ndeki son 30 yılına dair yaptıkları çalışmalarda Aysel Yılmaz ve Duygu Yetgin, Mehmed Ziya’dan yaptıkları aktarımlarda 1898-99 yıllarında şehirde bulunan farklı tipte yapıların yanı sıra 17 tane de otelin hizmet verdiğini belirtmişlerdir. Bu otellerin arasında hizmet anlayışı ile diğer otellerden farklı olan ise Madam Tadia Oteli’dir.²⁷⁹ Eskişehir’e gelen seyyahlardan yaptıkları aktarımlara göre bu Madam Tadia Oteli’nden başka diğerleri şunlardı;²⁸⁰

“...Ziya’nın kaldığı Osmaniye Oteli ve Köprübaşı’ndaki Hüsmen Ağa’nın Oteli, Dernburg’un kaldığı Hotel International ve Meyer’in (1902) seyahat kitaplarında bahsedilen ve sahibi İsviçreli Hafner olan Hotel Suisse. Von der Goltz ise Küçük Han denilen yerin daha sonra seyahatnamelerde sıkça bahsedilen Hotel Stamboul olduğunu yazmıştır... Katzika (yatak ücreti 10 para) ve AthanasKutsani adlı otelcilerin varlığından bahsetmiştir.”

Osmanlı arşiv kayıtlarında, Eskişehir’de yukarıda adı geçen otellerin dışında başka otellerinde var olduğu tespit edilmiştir. Otel ismi belirtilmemekle birlikte Avusturya vatandaşı Fraş’a ait olan otelde, polis memuru Tevfik Efendi otelde silahıyla sorun çıkarmış ve otelde kalan çalgıcı kızlar yaralanmıştır. Dolayısıyla otel kapatılmış

²⁷⁵S. Önder ve E. Kırılı (2005). Osmanlı döneminde Eskişehir’e göçler, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 6, S. 1, s. 131-144.(131-137)

²⁷⁶A. Efe (1998). Eskişehir Demiryolu, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 53.

²⁷⁷Önder ve Kırılı, 2005, **a.g.m.**, s. 142-143.

²⁷⁸Efe, 1998, **a.g.k.**, s. 90-91.

²⁷⁹A. Yılmaz ve D. Yetgin (2018). Seyyahların anlatımı ile Osmanlı’nın son 30 yılındaki Eskişehir (1892-1922), *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13/2, s. 159-182. (165)

²⁸⁰Yılmaz ve Yetgin, 2018, **a.g.m.**, s. 172.

ve tekrar açılıp açılmayacağı yapılacak tetkike göre karar verileceği belirtilmiştir.²⁸¹ Rumi 02 Mart 1331-Miladi 15 Mart 1915 tarihli belgede ise Madam Tadia Otelı Avusturya Elçılığı'ne, Hasan Bey Otelı Alman Elçılığı'ne tahsis edilmiştir.²⁸² Birinci Dünya Savaşı nedeniyle böyle bir karar alınmış olmalı.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Eskişehir Mutasarrıflığına çekilen bir telgraf, Eskişehir'de Sinasyon Otel adında bir tesisin de olduğunu açıklamaktadır. Çekilen telgrafta otelde kalan Bursa Karacabey'den Salman oğlu Hacı Agop ve ailesi İstanbul'a gitmek istemektedirler ve bunun için gerekli makamlardan izin almaları gerekmektedir.²⁸³ Geç tarihli bir başka belgede ismi belirtilmeyen ve Konyalı Madam Mari'nin sahibi olduğu bir tesis bulunmaktadır. Otelde kalan Karamürselli Karaarslanoglu Artin ve kızı Virjin'in durumlarında ve davranışlarında iyileşme varsa şayet İstanbul'a gitmelerinde bir sakıncanın olup olmadığına dair emniyet mutasarrıflığa telgraf çekmiştir.²⁸⁴ Eskişehir'deki otellerin sahiplerinin de genelde yabancı olduğu görülmektedir.

Karadeniz'in önemli bir liman ve ticari kenti olan Samsun'da Osmanlı döneminde on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru az sayıda otelin olduğu bilinmektedir. İlk otellere Samsun'da çıkan ilk Türkçe gazete olan Aks-ı Sadâ'da ve o dönem yayınlanan ticaret yıllıklarında rastlanmaktadır. 1880 yılında Hotel Concordia ve Hotel Oriental, 1909'da Nemlizada Biraderlerin sahibi olduğu Muhterik Otel'i Samsun'un ilk otelleri olarak kabul edilir. 1909 yılından adı geçen diğer oteller ise Batum, Minaoğlu, İzmir, Osmanlı ve Mantika Otelleridir. Mantika Otelı deniz manzaralı ve lokantası olması nedeniyle o dönem Samsun'un en temiz ve en güzel oteli durumundaydı.²⁸⁵

Karadeniz'in bir diğer önemli liman ve ticari şehri olan Trabzon'da Osmanlı döneminde otelcilik faaliyetleri olmakla birlikte, sınırlı bilgi bulunmaktadır. Osmanlı arşiv kayıtları kısmen de olsa veri sunmaktadır. Samsun'dan Gürcülere ait bir şirketin vapuruyla Trabzon'a gelen altı kişinin kaldığı otel, güvenlik sebebiyle kordon altına alınmıştır. Çünkü ilgili vapurun Samsun'da ortaya çıkan salgın hastalık nedeniyle karantinaya alınmadan Samsun'dan hareket ettiği belirlenmiş ve bu altı kişinin de hasta olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁶ Bir diğer belgede Trabzon İskelesi'nde görevli memur olan

²⁸¹BOA (H 02-R- 1312) 27 Şubat 1895, DH. MKT. D. No: 349, B. No: 74.

²⁸²BOA (R 02 Mart 1331) 15 Mart 1915, DH. ŞFR. D. No: 465, B. No: 37.

²⁸³BOA(H 24 ZC. 1333) 02 Kasım 1915, DH. ŞFR. D. No: 57, B. No: 248.

²⁸⁴BOA (H 25 R 1338) (14 Nisan 1920), DH. ŞFR. D. No: 87, D. No: 49.

²⁸⁵<http://www.bakisarisakal.com/SAMSUN%20OTEL.pdf>, erişim tarihi, 14.06.2019. s: 21:08.

²⁸⁶BOA (H 20 CA 1319) (4 Ekim 1901) DH. MKT. D. No: 2539, B. No: 68.

Necib Efendi'den Şafak Otel sahibi Emirullah ve Şefik Otel sahibi Abdullah'ın şikâyet dilekçeleri bulunmaktadır. Memur Necib Efendi yapılan soruşturma sonucunda Şafak Otel sahibi Emirullah'ı darp etmesinden dolayı bir ay hapis cezası almıştır.²⁸⁷ Yeterli veri olmasa da Trabzon'da otelcilik faaliyetlerinde Türklerin aktif olduğu söylenebilir.

Arşivde Erzurum'da bir otel kaydına rastlanılmıştır. Kayıtta otel ismi, sahibi veya kiracısı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Belgede Erzurum Valiliği'ne bir dilekçe gönderilmiştir. Dilekçede müskirat mağazalarıyla, (alkollü içecek satan yerler), otel ve kiraathanelerin saat bire kadar açık kalması talebini içermektedir. Belgenin içeriğine bakıldığında saat on bir veya en geç on ikide bu mekânların kapatıldıkları bundan dolayı da zarar gördüklerini hiç olmazsa saat bire kadar müsaade edilmesi istenilmektedir.²⁸⁸

Arşiv kayıtlarına bakıldığında on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında Anadolu'nun farklı yerlerinden otel inşa izin talepleri ve daha önceden açılmış otellerin var olduğu görülmektedir. Bunlardan biri Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) kasabasından Ak Osman Zade Hacı Hüseyin Efendi'dir. Abdurrahman Mısri Sultan Vakfı'ndan tapu ile kendilerine ait arazide Hacı Hüseyin Efendi arazinin dönümüne yüz kuruş bedel-i öşr karşılığı otel, dükkân ve ambar yapılmasına dair Hüdavendigâr Vilayetine dilekçe göndermiştir.²⁸⁹ Kastamonu valiliğine gönderilen bir dilekçede ise; Zonguldak'ta babası vefat eden Hadice Afife Hanım, babasından miras kalan otel ve diğer mirasıyla ilgili bilgi istemektedir.²⁹⁰ Hicri 1316-1899 tarihli bir başka belgede, Kal'a -i Sultaniye'de bir otelde kalan tüfekçi Yüzbaşı Tahsin ve Celal parasızlık yüzünden sıkıntıda oldukları için otel ücretini ve diğer giderlerini karşılayamadıklarını dile getirmişlerdir.²⁹¹ Hicri 1318-1900 tarihli bir diğer belgede Mihaliççik kazasında maarif adına inşa edilen ve resmi açılışı yapılan otelin fotoğraflarının çekilerek sadarete takdim edildiği bilgisi verilmektedir.²⁹² Sadaretin tahrirat dairesi kaleminden maarif nezaretine gönderilen Hicri 1329-1911 tarihli belgede Kastamonu İnebolu arasında bir otelin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ecvidoğlu mevkii

²⁸⁷BOA (H 29 M 1324) (25 Mart 1906) DH. MKT. D. No: 1061 G. NO:62.; BOA (H 01 S 1324) (27 Mart 1906), DH. TMIK. M. D. No: 219, G. No: 6.

²⁸⁸BOA (H 26 Z 1303) (25 Eylül 1886). DH. MKT. D. No: 1367, G. No: 106. Belgenin tamamı için EK-1'e bkz.

²⁸⁹BOA (28 Z 1314) (30 Mayıs 1897). İ. DFE. D. No: 5, G. No: 60. Belgenin tamamı için EK-2'ye bkz.

²⁹⁰BOA (02 Ş 1317) (6 Aralık 1899). DH. MKT. D. No: 2280, G. No: 113. EK-3'e bakınız

²⁹¹BOA (26 L 1316) (9 Mart 1899). Y.PRK. ASK. D. No: 147, G. No: 88. Belgenin bütün için EK-4'e bkz.

²⁹²BOA (02 CE 1318) (28 Ağustos 1900). DH. MKT. D. No: 2397, G. No: 35.

diye anılan yerde bulunan otelin müsteciri-kiracısı olan Hacıoğlu İsmail Ağa, üçüncü rütbeden Maarif Nişanı ile ödüllendirilmektedir.²⁹³ Pozantı tren istasyonunda yolcuların zor şartlarda oldukları, soğuk havalarda açıkta ya da çadırda kalmak zorunda oldukları için istasyon civarına bir otelin yapılması gerekliliği Adana Valiliğine bildirilmiştir.²⁹⁴

Anadolu Selçuklulara uzun yıllar başkentlik yapmış Konya’da ve tarihi boyunca önemli bir ticari merkez olan Kayseri’de arşiv kayıtlarında az sayıda olsa bile Osmanlı döneminde hizmete açılana otellere rastlanılmıştır. Rumi 1332 tarihli bir belgede, Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlılar tarafından esir alınan İngiliz subaylar için Konya’da üç otel hazır hale getirilmiş ve sekiz ay sonraki bir diğer belgede bu otellerde kalan İngiliz subayların durumları hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır.²⁹⁵ Yine geç tarihli bir belgede Konya’da Ertuğrul Otel isimli bir otelinde varlığı söz konusudur. Şark Demiryolları Kumpanyası’ndan çalınan eşyalar yapılan bir araştırma sonucu bu otelde bulunmuştur. Eşyaların bulunduğu odada kalan iki asker ve Ahmed adında polisinde bu olayla ilişkisi tespit edilmiş fakat polis Ahmed’in yakalanmadan kaçtığı anlaşılmıştır.²⁹⁶

Kayseri’de asırlardan beridir süre gelen ticari yoğunluğa rağmen otel kurumunun 19. yüzyılda dahi herhangi bir gelişme göstermediği görülmüştür. 1907 tarihli bir belgede Kayseri’de hükümet avlusu yakınında Belediye Oteli’nin bulunduğu ve bu otelde Alman uyruklu fen öğretmeni Andon Kuzma’nın İstanbul’a gitmeden önce 15 gün bu otelde kaldığı bildirilmiştir. 1. Dünya Savaşı döneminde de şehirde Şafak Otel’in varlığı tespit edilmiştir.²⁹⁷ Bir diğer Anadolu şehri Niğde’de, adı, konumu, ne zaman kurulduğu ve saire herhangi bir bilginin olmadığı Kigorg adlı bir gayrimüslimin sahip olduğu otel kayıtlarda karşımıza çıkmıştır. Kigorg, oteli inşa ederken birkaç şahıs tarafından oteli kundaklanmış, zanlılar yakalanmış fakat müddei umumi muavini yani günümüzün başsavcı yardımcısı tarafından zanlılar serbest bırakılmıştır. Kigorg’da

²⁹³BOA (19 S 1329) (19 Şubat 1911). BEO. D. No: 3858, G. No: 289346. Belge için EK-5’e bkz.

²⁹⁴BOA (17 M 1334) (25 Kasım 1915) DH. UMVM. D. No: 97, G. No: 1. Belgenin tümü için EK-6 e bkz.

²⁹⁵BOA (R 12 Mayıs 1332) (25 Mayıs 1916). DH. ŞFR. D. No:521, G. No: 9.; BOA (28 Kanunusani 1332) (10 Şubat 1917). DH. ŞFR. D. No: 545, G. No: 45.

²⁹⁶BOA (22 Ra 1336) (1918). [Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Seyrüsefer Kalemi] D No: 16, B. No: 20.

²⁹⁷BOA (H 30 N 1325) (1907). [Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, Muamelat], D. No: 256, G. No: 71.; BOA (H 26 Ca 1334) (1916). [Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye İkinci Şube], D. No: 20, G. No: 46.

zanlıların ne suretle serbest bırakıldığına dair gerekli tahkikatların yapılması babında imzalı şikâyet dilekçesini adliye nezaretine göndermiştir.²⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti olan Edirne'de oteller, 19.yüzyıl ortaları itibariyle hanlarla birlikte konaklama birimi olarak hizmet vermeye başladılar. Şemseddin Sami'nin, *Kamus'ul Alam*'ın 2.cildinde, 1889 tarihindeki Edirne vilayeti hakkında şu bilgileri vermektedir;²⁹⁹

“Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Rumeli kıtasındaki vilayetlerin en büyüklerinden olup, doğudan şehir-i emanetine mülhak kaza-i erbaa (dört kaza) ile, batıdan Selanik vilayeti ile, kuzeydoğu cihetinden Karadeniz ile, güneyden dahi Marmara ve Adalar denizi ile sınırlı ve çevrilidir.”

Edirne Vilayeti, on dokuzuncu yüzyıl sonunda altı sancak ve kazadan oluşuyordu. Edirne, Osmanlı döneminin çöküş dönemine denk geldiği bu yüzyılda Balkanlarda yaşanan savaşlar ve göçler dolayısıyla en fazla etkilenmiş Osmanlı şehirlerinden biridir. Bundan dolayı geçiş bölgesi konumunda olan şehirde insani hareketlilik artmıştır. 1895 tarihli *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı* adlı 4 ciltli eserde Edirne Vilayeti'ne bağlı Tekfurdağı'nda 53 otel ve han, Gümülcine Livası'nda 146 han ve otel, Gelibolu Livası'nda ise 3 otelin bulunduğu ifade edilmiştir.³⁰⁰ Eserde Vilayetin merkezini oluşturan Edirne Sancağı'ndaki konaklama yapıları hakkında bilgilere yer verilmemiştir. Ayrıca Tekfurdağı, Gümülcine ve Gelibolu'da hizmet veren otellerle ilgili ayrıntılı olarak herhangi bir bilgide yer almamaktadır. Osmanlı arşiv kayıtları tarandığından Edirne'de yeterince otelin olmadığı görülmektedir. Hicri 1323 miladi 1905 tarihli belgede, Edirne'de düzenlenecek olunan sergi için Bulgaristan ve Şarki Rumeli'den gelecek olan ziyaretçiler için yeterli sayıda otelin olmaması nedeniyle züvvarın yani ziyaretçilerin belli sayılar ile sınırlandırılması noktasında yapılan yazışmalar yapılmıştır.³⁰¹

İşletmecisinin Kasto adında birinin olduğu anlaşılan Rumeli Otel, Edirne'deki yirminci yüzyıl başlarında hizmet veren otellerden bir diğeridir. Kayıtlarda Bulgaristan'da fuhşun yayılmasında ön planda olan Bulgar Elina Yanko'nun, Rumeli Otel işletmecisi Kasto'yla beraber fuhuş işini burada da yaptığı tespit edilmiştir.³⁰² 1860'lı yıllarda Edirne'de "Auberge de l'Etoile"'nin açıldığı, otelin ortasında bir

²⁹⁸BOA (H 09 Z 1312) (1895). BEO. D. No: 636, G. No: 47692 Belgenin tamamı için Ek-7'ya bkz.

²⁹⁹R. Özey (2002). 19. asırda Edirne Vilayeti coğrafyası, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 6. s. 6.

³⁰⁰Özey, 2002, **a.g.m.**, s. 18-23-25.

³⁰¹BOA (H 21 R 1323) (1905). A. MTZ. D. No: 134, G. No: 2.

³⁰²BOA (H 27 R 1331) (1913). DH. EUM. MH. D. No: 94, G. No: 60.

fiskiyeinin yer aldığı ve bir kare avluya bakan otel, geleneksel tek katlı han görünümünde inşa edilmiştir. Otelin odalarının bakımsız ve yemek servisinin olmadığı ifade edilmiştir.³⁰³

Osmanlı Devleti'nde eğitimde modernleşme faaliyetlerinin başlamasından sonraki dönemlerde maarif hizmetlerine katkı sağlamak amacıyla da farklı şehirlerde oteller tesis olunmuştur. Tarsus Sancağı'nın Mersin Kazası'nda 1900 yılında bir maarif oteli inşa edilmiştir. Bu tesisin resmi açılış töreni yapılarak hizmete girmişti. Maarif otelinin inşa ve ikmalinde hizmet eden Maarif Komisyonu azasından Liva Tahrirat Müdürü Namık ve eşraftan Galip beylerin Dördüncü Rütbeden Nişan-ı Âli-yi Osmanî ile ödüllendirilmesi talebinde bulunulmuştur. Eşraftan Bekir Bey ile Tapu Kâtibi Mustafa Efendi'nin de Rütbe-yi Selâse ile taltif edilmeleri Maarif Nezareti tarafından 17 Kasım 1900 ve 27 Ağustos 1901 tarihlerinde Dâhiliye Nezareti'nden talep edilmiştir.³⁰⁴

3.6. Osmanlı Devleti'nde Otelcilğe Dair Düzenlemeler

Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyıl itibariyle yapılan iç ve dış seyahatler, meydana gelen iç ve dış gelişmelere bağlı olarak belirgin bir şekilde artmıştı. İmparatorluk da artan bu iç ve dış seyahatlerin bir düzen içerisine kavuşturulması için bir takım uygulamalara başvurmuştu. Önceki bölümlerde değinildiği gibi iç seyahat, Tanzimat'ın ilanı öncesi "Mürûr Tezkeresi" uygulaması ve 1841 yılında çıkarılan "Men-i Mürûr Nizamnamesi" ile bir düzene sokulmuştur. Dış seyahatin kontrol altına alınması ise 14 Haziran 1867'de çıkarılan "Pasaport Odası Nizamnamesi" ile olmuştur. Osmanlının bu düzenlemelere başvurmasının temel gerekçesini iç güvenliğinin sağlanması oluşturmaktaydı. İmparatorluk, tarihi açısından en sıkıntılı dönemini yaşamaktaydı. Özellikle iç politikada yaşanan sıkıntıların uluslararası bir sorun hale gelmesinin önüne geçilmek isteniyordu. İç politikadaki en önemli sorunu Balkanlarda Makedonya, Doğu Anadolu'da ise Ermeni Sorunu oluşturmaktaydı.

Makedonya sorununun ortaya çıkmasında birinci neden; 1870'li yıllardan sonra ortaya çıkan ekonomik kriz nedeniyle köylülere getirilen ağır vergi yükü olmuştur. Ağır vergiler karşısında özellikle Balkanlarda köylü ayaklanmaları çıkmış, Osmanlının bu ayaklanmaları sert bir şekilde bastırılmasıyla Avrupa'da Osmanlı'ya karşı bir kamuoyu oluşmuş ve Balkan milliyetçiliğinin yayılmasıyla sonuçlanmıştır. İkinci neden, dönemin

³⁰³Kuneralp ve Göksel, 1981, **a.g.m.**, s. 3.

³⁰⁴BOA (H 25 S 1320) (1902) MF. MKT. D. No: 533, G. No: 23. Maarif namına hizmete açılan diğer şehirlerdeki oteller için ayrıca bkz.; BOA (H 13 Ş 1318) (1900) MF. MKT. D. No: 534, B. No: 17.; BOA (H 01 Ca 1323) (1905) MF. MKT. D. No: 868, G. No:7.

büyük güçlerinin Balkanları nüfuzları altına çabalarıdır. Osmanlının bir diğer önemi iç politika sorunu ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları ile uluslararası bir sorun haline gelen Ermeni sorunuydu.³⁰⁵

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti yapmış olduğu savaşların çoğunluğunu kaybetmiş, bunun sonucunda milyonlarca Kafkas, Kırım ve Balkan kökenlilerin göçüne maruz kalmıştır. 1830'lu yıllarda başlayan göç dalgası 1908 yılına gelindiğinde beş milyon civarına ulaşmıştır.³⁰⁶ Balkan ve Ermeni milliyetçiliği, savaşlar sonrası karşı kalınan göç dalgaları, serbest ticaret anlaşmaları bağlamında Batılıların Osmanlı'da yer edinme çabaları ve iç göç gibi etkenlerin yarattığı ortam Osmanlı Devleti'ni içeride imparatorluğu bir arada tutmak ve güvenliği sağlamaya yönelik önlemler almaya yöneltti.

Bu gelişmeler paralelinde seyahatlerle ilgili uygulanan düzenlemelerde olduğu gibi Osmanlı Devleti, otel ve diğer konaklama mekânlarıyla ilgili de bir takım düzenlemeler yaptı. Ki bu düzenlemelerin temelinde de öncelikli olarak güvenlik endişesi vardı.

Osmanlı devlet adamları, otellerin, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı şehirlerine gelen yerli yabancı kişiler arasından, devlet aleyhinde bir takım zararlı faaliyetlerde bulunanların buluşma yeri olabileceğini düşünmekteydiler. Ayrıca fuhuş ve kumar gibi toplumun ahlak düzenini bozacak asayiş olaylarının da oteller aracılığıyla artmasının önüne geçilme çabaları içerisindeydiler. Osmanlı arşiv kayıtlar incelendiğinde, ilgili kurumlar tarafından ne gibi önlemler alındığına dair oldukça fazla belgeye rastlanılmıştır.

Otel, han, misafirhane, pansiyon ve apartman gibi konaklama yerlerine dair ilk düzenlemeler 1887 yılında Mösyö Bunt tarafından şekillenen “Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse’de Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimattır” başlıklı düzenlemelerdir. On bir maddeden oluşan talimat, İstanbul ve civarındaki konaklama faaliyetlerini kontrol altına almak ve düzene kavuşturmaktı. Talimatın içeriğini temelde güvenlik sorunun çözümü ve asayişin sağlanması oluşturmaktaydı.³⁰⁷ İlk düzenlemeden sekiz yıl sonra 11 Mart 1895 yılında; Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse’de Bulunan Otel ve

³⁰⁵İ. Yılmaz (2014) *serseri, anarşist ve fesadın peşinde II. Abdülhamid dönemi güvenlik politikaları ekseninde mürur tezkereleri, pasaportlar ve otel kayıtları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 43-59.

³⁰⁶Yılmaz, 2014, **a.g.k.**, s. 79.

³⁰⁷E. Çetin (2018), 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti’nde otel ve misafirhanelere dair düzenlemeler, *Anatolia: Turizm Araştırmalar Dergisi*, C: 29, S. 1: s. 63-76.

Misafirhanelerle birlikte Seyyahine Tercümanlık Edecekler Hakkında Talimat düzenlenmiştir.³⁰⁸

İkinci talimatın otel ve benzeri konaklama yerleri hakkındaki düzenlemelerin birinci maddesi: Evvel küşad (açma) edecekler veyahut hanesinin odalarını başka başka kiraya verecekler evvel emirde polis idaresine malumat ita eyleyeceklerdir.

İkinci madde: Otel ve misafirhanelerin bilinmesi için kapıları üzerine birer levha talik(asma) olunacaktır.

Üçüncü madde: Umum otel ve misafirhane sahipleri ceza kanunun iki yüz elli dördüncü ve iki yüz elli altıncı maddelerine musarrah (açıklanmış) usul-i zabıtaya tevfiğ-i hareket eylemeye mecbur olacaktır. Yani otel ve misafirhane sahipleri kabul edecekleri adamların ne taraftan geldiklerini, isim, şöhret, sanat ve ticaretleriyle tabiiyetlerini mübeyyin (beyan etme) olmak üzere matbu cetveli bir polis defteri tutacak ve bu defterde misafirlerin ne tarihinde vürûd (geldiği) ve odaları isticar eyledikleri mukayyet ve musarrah olacak ve bir güna hakkı bulunmayacaktır. Buna itina etmeyen otel ve misafirhane sahiplerinden altı başlıktan on başlığa kadar ceza-yı nakdi alınacaktır.

Dördüncü madde: Polis defterlerinde mevcut hanelerin yani otelcilerin isim, şöhret, sinni(yaşı), mahal-i veladeti (doğum yeri) ve tabiiyetiyle misafirhanelerin tarihi-i küşadı mukayyet bulunacaktır.

Beşinci madde: Şüpheli takımdan olduğunu bilip de polise haber vermeyen mevcut otel sahipleri ceza kanunnamesinin sahtekârlığa dair olan beşinci fasılda muharrer mevvad-ı ahkâmına tatbikân mücâzât olunacaktır.

Altıncı madde: Polisler kendilerince lüzum ve hâcet görüldüğü halde otel ve misafirhanelere gelen yolcularını esamisini (isimlerini) mübeyyin defteri muayene edecek ve bu defterleri polis idaresi istediği vakit celb edip görebilir.

Yedinci Madde: Defterlerin muayenesine memur olan polisler otel ve misafirhanelerde ikamet edenlerin, otel ve misafirhaneyi tebdil eylemeyenlerin esamisini ahz ile defter-i mahsusuna kaydedeceklerdir.

Sekizinci madde: Eşhası muzırraya yani cinayetle maznun (sanık) ve mahkûmu aliye olanların ve serseri eşhası zabıta kanunen her yerde taharri (arama) edebileceği kira hanelerde hıfz eyledikleri his ve şüphe edildiği takdirde orada dahi taharri edebilir.

³⁰⁸BOA (H 14 N 1312) (1895). HR. İD. D. No: 178, G. No: 63. Belgenin aslı için EK-8'e bkz.

Taharriyat icra kılınacak otel ve misafirhane sahip ve müsteciri tebaa-i ecnebiye var ise kaide-i mer'yyesine riayetten polis idaresi tarafından icra-yı taharriyat olunur.

Dokuzuncu madde: Dâhiliye Nezareti iş bu belgenin icrasına memurdur.

Talimatın içeriğinden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti aldığı bu önlemlerle, konaklama yerlerini ve faaliyetlerini kontrol altında tutarak olası meydana gelecek sakıncaların oluşmasına engel olmak amacını taşıyordu. Osmanlı yetkili kurumları oteller ve otelcilik faaliyetleri ile ilgili yalnızca güvenliğe dair düzenlemeler yapmamıştır. Ayrıca otellerin genel görünümünden, temizliğine, odaların donanımından sağlık koşullarına ve mimarisine değin birçok alanda düzenlemeler yapmışlardır.

Arşiv kayıtlarından ulaşılan Hicri 29 Zilhicce 1331 tarihinde “Han, Otel, Pansiyon ve Kiralık Haneler Hakkında Nizamname” adlı 27 maddeden oluşan talimat, yürürlüğe girerek oteller ve otelcilik faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir.³⁰⁹

Daha önce düzenlenen talimatlarda bulunmayan hususlar söz konusu bu nizamnamede yer almıştır. İkinci maddesinde; han, otel ve pansiyon gibi konaklama tesisi açacak olan kişilerin, polis teşkilatının bulunduğu yerlerde en yetkili polis merkezine, polisin olmadığı yerlerde ise jandarma kumandanlığına bilgi vereceklerdir. Önceki talimatlarda yalnızca polis teşkilatına bilgi verilmesi mecburiyeti vardı. Bu son düzenlenen talimatın öncekiler gibi yalnızca İstanbul ve çevresi için değil, otellerin bulunduğu tüm şehirleri kapsadığı anlaşılmaktadır. Otel işletecek olan kişilerin yaş sınırları belirlenmekle birlikte sahip olması gereken şahsi vasıflarda talimatın üçüncü maddesinde değinilmiştir. İlgili maddede otel işletecek kişilere 21 yaş şartı getirilmiştir. Aynı zamanda işletmecilerin, sahtekârlık, dolandırıcılık, kumarbazlık, yataklık, adi suçlardan mahkûmiyet, hırsızlık, adam öldürme, yankesicilik gibi suçlardan herhangi birinden ceza almamış olmaları gerekmektedir.

Otel inşasında kullanılacak malzemelerin daha dayanaklı ve güvenli olmaları hususunda çalışmalar yapılmıştır. Meydana gelen depremler ve yangınlar sonrasında yetkililer, yeni binalar yapılırken bu riskleri göz önünde bulundurdular. Nizamnamenin sekizinci maddesi, artık yeni yapılacak binaların zemini, tavanları, duvarları, bölmeleri ve merdivenleri kâgir olarak inşa edilecek mecburiyeti getirerek bu sorunu çözme amacını taşıyordu. Dokuzuncu maddeyle de, yeni tesis olunacak otellerin asgari kat sayısı belirlenmiş, otellere zemin katın dışında en az üç kat olma şartı getirilmiştir.

³⁰⁹BOA (H 27 Z 1331) (1913). DH. EUM. THR. D. No: 103, G. No: 30. Belgenin aslı için EK-9’a bkz.

Otel odalarının boyutu sıhhiye memurları tarafından belirlenmesine karar kılınmış ve bina dâhilinde yangına karşı gerekli alet ve edevatın bulunması zorunluluğu onuncu madde ile yerine getirilmiştir. On dördüncü ve on beşinci maddelerle, otellerin devri ve çalışanların durumu hakkında düzenleme yapılmıştır. İrsen ve devren otellerin intikalinde otelin yeni işletmecileri, işletme ruhsatı için bağlı bulundukları zabıtaya tekrar başvurmaları gerekmektedir.

Nizamnamede otellerin bakımı ve genel temizliğine çok imtina edilmiştir. On yedinci maddede göre, otellerin oda ve genel salonlarının her gün muntazaman süpürülecek ve on beş günde bir su ile yıkanacaktır. Ayrıca otelin her yönü ayda bir kere sodalı su ve fırça ile temizlenecektir. Helalarda emri nezafete-temizliğe özen gösterilecek sıva ve boya isteyen yerler boyanacaktır. Karyola ve yatak takımları yeni müşteriler geldikçe değişecek fakat sürekli müşterilerinki hafta da bir defa değişecektir. Otellerin oda ve sofalarında yemek pişirmek, çamaşır yıkamak ve mülüs (pis) sular dökmek on sekizinci maddeyle yasaklanmıştır. Yirmi ikinci maddeyle han ve otellerde içki satışı bir düzene kavuşturulmuştur. Yirmi üçüncü maddeye göre otelciler artık, bundan sonra otellere gelecek olan kişilerin kişisel bilgilerinin kaydedildiği misafir defterine kişisel bilgilerin yanı sıra beraberinde getirdikleri değerli eşyaları, mücevheratları, senetleri de ayrıntılı şekilde yazacaklardı.

Yirmi beş ve yirmi altıncı maddeler Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yıldır karşı karşıya olduğu salgın hastalıklarla ilgili otelcilerin nelere dikkat etmeleri gerektiğini kapsamaktadır. Osmanlı Devleti bilindiği gibi 19. yüzyıla kadar başta İstanbul olmak üzere İzmir, Selanik ve Halep'te veba salgını nedeniyle büyük kayıplar vermişti.³¹⁰ Osmanlı, 1840'lı yıllarda ise İran'dan sıçrayan ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden kolera salgınıyla mücadele etti.³¹¹ Bu acı tecrübeler, yetkilileri toplu halde bulunan yerlerde önlem almaya itti. Bu bağlamda otel sahipleri, tesislerinde konaklayan misafirlerinden herhangi birinin emrâz-sâriyeden (bulaşıcı hastalık) birine temas ettiğini gördükleri anda durumu en kısa süre zarfında zaptiye memurlarına bildirmek zorunluluğundaydılar. Ayrıca bulaşıcı hastalığa maruz kalan kişilerin, sağlık

³¹⁰S. Faroqhi, (2004). "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, (Çev. Serdar Alper), ed. H. İnalcık-D. Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 571-572.

³¹¹Osmanlı'da yaşanan kolera salgınıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; M. Ayar (2005) Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği, İstanbul: Marmara Üniversitesi, s. 47-52. Yayımlanmamış doktora tezi

sorunu olmayan kimselerle aynı odalarda kalmaları yasaklanmış, bu durum hasta yakınları için de geçerli kılınmıştı.

Nizamnamenin son maddesi zaptiyenin denetimi hususunu içermektedir. Oteller günün her anında zaptiye memurlarının teftişine açık olsa da nizamnamenin 16, 17 ve 18. maddelerindeki yükümlülükleri yerine getiren tesislerin odaları ancak gündüz ya da içeride müşteriler olmadığı zaman denetlenebilecekti. Ancak odalarda kimliği meçhul ve ya sabıkalı kişilerin varlığı tespit edildiğinde, otel her ne suretle olursa olsun zaman ayırımı gözetilmeksizin arama ve teftiş yapılabilecekti.

Otel, han, misafirhane ve benzeri konaklama tesislerine dair yapılan düzenlemelerin uygulanmalarında arşiv kayıtlarına göre bir takım sorunların yaşandığı görülmüştür.

Sahipleri ve ya kiracıları yabancı olan otel, pansiyon ve misafirhane işleten işletme sahipleri, müşterilerin kimlik bilgilerini ilgili kurumlara bildirmemişler ve kimi zaman devreye bağlı oldukları ülke konsolosluklarını sokmuşlardır.

Hicri 25 Şevval 1308 miladi 3 Haziran 1891 tarihli bir belgede Hariciye Nezareti'ne, Zaptiye Nezareti'nden gönderilen tezkirenin ulaştığı anlaşılmıştır. Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan Zaptiye Nezareti'ne gönderilen tezkirede: Kadı karyesinde, Fenerbahçe civarında otel ve lokanta işleten İtalyan uyruklu Bastoyani, Kalamış'ta Fransız uyruklu Jak Dumod, Avusturya uyruklu Nikfor ve İran uyruklu Pol adlı kişilerin kendilerine daha önceden bildirilen talimatlara göre, otel ve lokantalarına gelen müşterilerin kayıtlarını tutmaları gerekirken, tutmadıkları saptanmıştır. Ayrıca kayıt defteri tutmamak için de zabıta memurlarına direnmişler ve gelen misafirlerin kaç gün kalacaklarına dair bilgilendirmede de bulunmamışlardır. Bu durumdan dolayı Üsküdar Mutasarrıflığı, ilgili şahıslara bağlı oldukları Kançılaryaları yani konsoloslukları vasıtasıyla birer tebligat gönderilmesi için Zaptiye Nezaretine arzda bulunur. Zaptiye de ilgili tezkireyi Hariciye Nezareti'ne gönderir.³¹²

Sonraki yıllarda yetkili devlet organları, karşılaşılan bu tür sorunların giderilmesi için kendi aralarında yazışmalar yapmışlardır. Hicri 19 Zilhicce 1329 miladi 11 Aralık 1911 tarihli belge de bunu açıklar niteliktedir. Dâhiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dördüncü Şubesi'nden Hariciye Nezareti'ne; Dersaâdet'teki ecnebilerin kayıt ve tahririne mübaşeret olunacağına dair arz sunulmuştur. Arzda, otel, han, pansiyon ve apartmanlarda kalan bilumum yabancı ve ecnebi kişilerin zabıta tarafından haberdar

³¹²BOA (H 25 L 1308) (1891). HR. İD. D. No: 178, G. No: 42. Belgenin aslı için EK-10'a bakınız.

olunmasının faydası bilindiğinden gerekli işlemlerin polis nizamnamesine uygun bir şekilde yapılmasını içermektedir. Ayrıca zabitanın bu uygulaması karşısında hiçbir zorlukla karşı karşıya kalmaması işlerini yapmaları için gereken kolaylıklarına sağlanması dile getirilmiştir. Kayıt ve tahrir defterlerinin tutulması zorunluluğunun da İstanbul Polis Müdüriyeti'nce, şehirde bulunan tüm konsolosluklara yazı ile bildirilmesi istenmiştir.³¹³ Konsolosluklara gerekli tebligatların yapılmasına rağmen sorunun bitmediği, yabancı uyruklu kişilerin hâlâ kendi bilgilerini ibraz etme ve yapacakları işlere dair ayrıntılı bilgi vermekte direnç göstermeye devam ettikleri görülmüştür. İstanbul Polis Müdüriyeti Tahrirat Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne Rumi 4 Haziran 1328 tarih ve 155 numaralı tezkiren gönderilmiştir. Tezkireye eklenen Rumi 29 Haziran tarihli zeyilde bu durumu açıklar niteliktedir.³¹⁴ Tezkire zeylinin içeriğinde şu bilgilere ulaşılmıştır. Avusturya Macaristan tebaasından olan misafirlerin hüviyetlerini gösterme konusunda imtina etmişlerdir. Ayrıca Pangaltı civarındaki pansiyonlarda kalan İngilizler de, mensubu oldukları konsolosluklardan kendilerine bu konuyla ilgili herhangi bir tebligat yapılmadığını öne sürerek hüviyet bilgilerini vermeyecekleri şeklinde davranışta bulunmuşlardır. Polis Müdürü Umumiyesi yapılan uygulamaların yabancılar için daha faydalı ve onların güvenliğine dair çalışmalar olduğunu içeren yeni tebligatlar hazırlanıp ilgili sefaretlere yazı ile bildirilmesi talebinde bulunur.

Bir diğer belgede yine benzeri bir durum söz konusudur. Bu belge, Umuru Siyasiye Müdüriyeti Umumiyesi'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Rumi 4 Mayıs 1330 tarihli tezkireye istinaden, Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Kalemi'nden, Rumi 26 Mayıs 1330 tarihinde Hariciye Nezareti'ne yazılan cevabı içeren belgedir.³¹⁵ Beyoğlu bölgesinde sahibi ve müsteciri ecnebi ya da yabancı olan otel işletmeceleri ve misafirleri hüviyet varakası itasına muhalefette bulunurlar. Bu kişiler hakkında zabıta memurları tarafından gerekli işlemler yapılır ve düzenlenen raporlar müddei umumiye yani başsavcılığa gönderilir. Raporda, Komersiyal Oteli müsteciri Avusturya uyruklu Koçu ve Kontinantal Oteli müsteciri Fransız uyruklu Jak Agostini birer lira cezaya çarptırılmıştır. Fakat Avusturyalı Koçu, istinafi deavi (hakkın yeniden aranması)etmesi yani verilen kararın yanlış olduğuna dair bir üst mahkemeye başvurması ve Jak Agostini'de gıyabında verilen cezanın kendisine tebliğ edilmediğini ifade etmesinden dolayı cezalar kesinlik kazanmamıştır.

³¹³BOA (H 19 Z 1329) (1911). HR. İD. D. No: 178, G. No: 52. Belgenin aslı için EK-11'e bakınız.

³¹⁴BOA (H 04 N 1330) (1912). HR. İD. D. No: 178, G. No: 56. Belgenin aslı için EK-12'ye bakınız.

³¹⁵BOA (H 16 N 1332) (1914). HR. İD. D. No: 178, G. No: 67. Belgenin aslı için EK-13'e bakınız.

Arşiv kayıtlarından da anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreği itibariyle otel ve benzeri konaklama tesislerini kurumsal anlamda; hukuksal düzenlemelerle düzene oturtmak ve tesislerde konaklayan kişileri kontrol altında tutarak meydana gelebilecek olaylar karşısında güvenliğini sağlamak amacını taşımaktaydı.

3.7. Otellerin Osmanlı Toplum ve Kamu Hayatında Üstlendiği Roller

Avrupa kültürünün ve günlük yaşamının sembolü haline gelen birçok mekân ve eğlence anlayışı Osmanlı toplum hayatında modernleşme süreci neticesinde şekillenmiştir. XIX. yüzyılda Beyoğlu'nda, Boğaziçi'nde, Adalar'da, İzmir'in Frenk Mahallesi'nde açılan otellerde dans bir eğlence unsuru olarak gündelik hayata girmiştir. Tiyatro salonlarında ve otellerde balolar, sergiler düzenlenmiştir. Meşhur Pera Palas Otel 19. yüzyılın sonundan itibaren birçok baloya ev sahipliği yapmıştır. Örneğin; Rumi 1319 yılında Ermeni Katolik fukara kızlarının ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla bir balo düzenlenmiştir. Pera Palas'ta balo düzenlenmesi için Ermeni tebaasından Roza oğlu Aro Aryan'nın eşi tarafından Rumi 21 Kanunuevvel 1319 tarihinde başvuru yapılmıştır. Baloya yalnızca kadın katılımcılar katılabilecektir. Başvuru ilgili kurumlarca değerlendirilmiş adı geçen kişi daha önce de bu tür balolar düzenlendiği için yeniden balo düzenlenmesinde bir sakınca görülmemiştir. 24 Kanunusani 1319'da da balo düzenlenmiştir.³¹⁶

Rumi 26 Teşrinievvel 1318/1902 tarihinde yine Pera Palas'ta bu kez de Alman Musevi Cemiyeti Hayriye'si tarafından bir balo düzenlemesi talebi Osmanlı arşiv kayıtlarında karşımıza çıkmıştır. Jernamo İsrailiyet adındaki Alman Musevi Cemiyeti, menafiyi fukara yani yoksullar yararına Rumi Kanunusani'nin on yedinci akşamında Pera Palas'ta bir balo tertip etmek için başvurmuş ve başvuru talebi kabul edilmiştir.³¹⁷

Pangaltı'da yoksul Ermeni çocukları yararına Rumi 3 Kanunusani 1322/1907'de Pangaltı Fukaraperver Nisvan Cemiyeti Pera Palas'ta bir balo tertip etmek için başvurmuştur. Yapılan tetkikte şehir-emanetinin izniyle daha önceleri de bu tür etkinliklerde bulunduğu için balo tertibinde bir mahzur görülmemiştir. Bu sebeple Cemiyete gerekli müsaadeyi yetkili kurumlar vermiştir.³¹⁸ Pera Palas'ta bir diğer balo tertip etmek isteyen kuruluştaki Musevi Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi'dir. Cemiyet başkanı Madam Tuski müracaatını yapmış ve iznini Rumi 10-10-1323'te almıştır.³¹⁹

³¹⁶BOA (H 14 L 1321) (1904). DH. TMIK. S. D. No: 50, G. No: 8. Belge için EK-14'e bkz.

³¹⁷BOA (H 6 Ş 1320) (1902). DH. TMIK. M. D. No: 135, G. No: 25. Belge için EK-15'e bkz.

³¹⁸BOA (H 29 L 1324) (1906). ZB. D. No: 388, G. No: 160.

³¹⁹BOA (H 18 Za 1325) (1907). ZB. D. No: 391, G. No: 115.

Balo, tiyatro, dans gibi etkinlikler Pera Palas'ın dışında, Tarabya'da bulunan Summer Palas Oteli'nde de düzenlenmiştir.³²⁰ Otellerde yalnızca gayri Müslim tebaa etkinlikler düzenlememiştir. Yine Pera Palas'ta bu kez geliri şehit ailelerine tahsis edilmek üzere bir resim sergisi düzenlenmiştir. Yaverandan Ferik Ahmed Ali Paşa, yapmış olduğu resimlerin şühedâ-yı askeriye ailelerine mahsus olmak üzere Pera Palas'ın birinci katındaki salonda bir sergi düzenler. Sergiden elde edilecek tüm gelir şehit ailelerine bağışlanacak ve bu işlemlerin yapılması esnasında da hükümetten bir memurun görevlendirilmesinin gerekliliği arz edilmiştir.³²¹ Memur görevlendirilmesi için yapılan başvuru değerlendirilmiş ve Seraskeriye Hulefasından Bab-ı Seraskeri Muhasebat Dairesi Birinci Şubesi'nden Raif Efendi bu görev için vazifelendirilmiştir.³²²

Otellerde düzenlenen yardım amaçlı balolar fakir fukara Müslim ya da gayri Müslim çocukların ve yaşlıların yanında kutsal mekânların ihtiyaçlarının karşılanması içinde yapılmıştır. Örneğin; o dönem kaza olan Adapazarı'nın Karasu nahiyesine bağlı Suyunağı karyesinde yaşayan gayri Müslimlerin talebi üzerine bir kilise inşasına izin verilmiştir. Rum kökenli Yani, Büyükada'da bulunan Çakomi Oteli'nde kilisesinin ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla bir balo tertip edilmesi müracaatında bulunmuş ve talebi kabul edilmiştir.³²³

Balo, dans ve saire diğer etkinlikler yalnızca İstanbul otellerinde değil kısmen de olsa Bursa ve İzmir'de ki otellerde de düzenlenmiştir. Çünkü bu şehirlerde Batı tarzı hayat ve alışkanlıkları kendisine yer bulmuştu. Bursa'da Madam Brutek'in işlettiği otellerde kalan Fransız tebaasından kişiler balo düzenlemek isterler ve eğer o gece Fransız sefirinin gelmesi durumunda resmi ziyafetin düzenlenmesi hususu kararlaştırılmıştır.³²⁴

Oteller yalnızca Osmanlı toplumunun sosyal hayatında yeni bir mekân olarak yer almamıştır. Aynı zamanda devletin resmi konuklarının ağırlandığı, devletin kuruluş yıl dönümü ve benzeri etkinliklerinin kutlandığı bir tür kamu kurumu görevini de yerine getirmişlerdir. Örneğin; Hicri 1322/1905 tarihli Mısır Sadaretine gönderilen bir telgrafta Mısır'da Grand Kontinantal Oteli'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüz altıncı

³²⁰Beyoğlu'ndan gelen bir tiyatro heyeti Tarabya Summer Palas'ta gösterisini sunmuştur. Tiyatro gösterisini Kaim-makam Rıza Bey'de izlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; BOA (H 18 Ra. 1317) (1899). Y. PRK. MYD. D. No: 22, G. No: 37.

³²¹BOA (H 2 Z 1314) (1897). BEO. D. No: 946, G. No: 70898. Belgenin aslı için EK-16'ya bakınız.

³²²BOA (H 6 Z 1314) (1897). Y. A. HUS. D. No: 372, G. No: 32.

³²³BOA (H 08 Ş 1325) (1907). BEO. D. No: 3146, G. No: 235916.

³²⁴BOA (H 5 L 1317) (1900). DH. ŞFR. D. No: 272, G. No: 31

kuruluş yıldönümü münasebetiyle bir ziyafet verildiği bilgisine ulaşılmıştır. Belgenin içeriğine bakıldığında ziyafetin yüz kişilik olduğu ve ziyafetin, Heyet-i Ceride-yi Türk adlı bir gazetenin öncülüğünde düzenlendiği anlaşılmıştır.³²⁵ Sadaret Mektubi Kalemi'nden, Maliye ve Dâhiliye Nezaretlerine Hicri 1318'de gönderilen bilgilendirmede, Alman İmparatorluğu tarafından inşa ettirilen çeşmenin resmi açılışı için İstanbul'a gelen heyetin ikameti için Pera Palas Oteli'nde bir oda ayırılmıştır. Gelen konukların otel masrafları ve diğer işleriyle ilgili gereken özenin gösterilmesi hususunda teşrifat görevlileri uyarılmıştır.³²⁶ Devletin yabancı resmi konuklarını ağırlayacağı devlet konuk evleri gibi resmi konutların yeteri kadar mevcut olmamasından dolayı oteller bu eksikliğin giderilmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Bundan dolayıdır ki Beyoğlu ve Galata bölgesinde bulunan oteller hep dolu olmuşlardır.

Hicri 1311/1894 yılında Japon İmparatoru'nun yeğeni Prens Kumaçu İstanbul'u ziyaret eder. Ziyareti süresince James Missirie'ye ait Hôtél d'Angleterre'de konaklar. Otel odası ücreti ve diğer masraflarıyla birlikte toplam 506 Osmanlı Lirası yetkili kurumlarca ödenir. Prens Kumaçu'nun otel faturası ek-18'de gösterilmiştir.³²⁷

Osmanlı döneminde oteller sosyal aktivelerin düzenlendiği ve devletin resmi konuklarının ağırlandığı yerler olmalarının yanında, aynı zamanda asayiş ve polisiye olayların da çekim alanlarını oluşturmuşlardır. Asayiş olaylarından fuhşun, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle savaşlar ve göçler sonucu daha öncede var olduğu bilinmekle birlikte Osmanlı toplumunda yaygınlaştığı bilinmektedir. Fuhşun yaygınlaşmasının sonuçlarından olan genelevler, Beyoğlu ve Galata'da devletin denetimi altında yine bu dönemde açılmıştır.

Kırım Savaşı (1853-1856) sonrası Batı'dan İstanbul'a yoğun bir insani hareketlilik yaşanmış ve o dönem Osmanlı'da "alüftegan" olarak adlandırılan hayat kadınları aracılığıyla da zührevi hastalıklar Osmanlı başkentinde yayılmaya eğilimi göstermişti. Hayat kadınlarının sağlık denetimleri konusunda hükümet ve belediye bir takım önlemler almak istemişlerse de "hürriyet-i şahsiye"yi kısıtlayacağı gerekçe gösterilerek ve kapitülasyonlara aykırı olduğu öne sürülerek bu uygulamalara karşı güçlük çıkartılmıştı. Nihayetinde Altıncı Daire-i Belediye Başkanı Edouard Blacque ve Michael adındaki bir doktorun girişimi ile genelevlerdeki kadınların 6. Daire'nin

³²⁵BOA (H 3 Z 1322) (1905). A.] MTZ. (05). D. No: 16, G. No: 161. Belge için EK-17'ye bakınız.

³²⁶BOA (H 09 L 1318) (1901). BEO. D. No: 1612, G. No: 120844.

³²⁷BOA (16 L 1318) (1894). İ. M.L. D. No: 10, G. No: 20.

nezareti altında muayene ve tedavi edilmeleri kararlaştırıldı.³²⁸ 1890'lı yıllardan sonra hat safhaya ulaşan fuhuş, uluslararası boyut kazanmış; Galiçya ve Bukoniva'dan kandırılarak İstanbul'a getirilen genç kızların ve kadınların Galata ve Beyoğlu'nda ki genelevlerde pazarlandığı tespit edilmiştir.³²⁹

Otellerin ve pansiyonların fuhşun yayılması noktasında kimi zaman birer merkez olarak kullanıldığı yapılan araştırmalarda görülmüştür. Örneğin; Beyoğlu'nda kayıtlara sahiplerinin İtalyan, Rum ve Ermeni olduğu belirlenen 17 pansiyon, genelev olarak geçmiştir. Ayrıca İstanbul'un diğer semtlerinde gizliden fuhuş yaptırıldığı tespit edilen 20-25 otelin de var olduğu biliniyordu.³³⁰ Osmanlı arşiv kayıtlarında Galata ve Beyoğlu bölgesinde bulunan bazı otellerde çocuk istismarı ve fuhuş yapıldığına dair yetkili makamlara yapılan birçok ihbar mevcuttur.³³¹ Arşiv kayıtlarındaki bir belgede; Galata Tramvay Caddesi'nde bulunan Alman uyruklu Gutman'nın işletmeciliğini yaptığı Domarin Otel'de kalan ecnebi kızların edepsiz davranışlar ve ahlaka aykırı hareketlerde bulunduklarına dair mahalle sakinleri tarafından birçok kez yetkili kurumlara şikâyet dilekçeleri verilmiştir.³³² Bahçekapı'daki bir otelde ise Mamuratülaziz Naibi Kazasker Vehbi Efendizade Haydar Efendi'nin, Musevi cemaatinden bir genç kızla işret ve fiil'i şeri'ye teşebbüs ettiği tespit edilmiş ve hakkında gerekli işlemler yapılmıştır.³³³

Asayiş bozan polisiye olayların kimi zaman organize edildikleri yer olan oteller, on dokuzuncu yüzyıl ortalarından sonra aynı zamanda Osmanlı'daki ayrılıkçıların ve terör unsurlarının da kümelenedikleri mekânlar olmuşlardır. Bundan dolayıdır ki devlet iç güvenliği sağlama noktasında bir takım tedbirler almıştı. Ayrılıkçıların ve terör unsurlarının buluşma noktalarının başında oteller, kiralık evler ve pansiyonlar gelmekteydi. Devlet öncelikli olarak bu gibi yerlerde kalan kişilerin kayıt altına alınması yoluna başvurdu. Sonrasında merkezi Beyoğlu ve Galata bölgesindeki otel ve benzeri meskenlerin denetlenmesinde görevlendirilecek kamu görevlilerinin istihdamına yönelik çalışmalar başlattı. Hicri 1318/1900 tarihli bir irade-i seniyye'de Beyoğlu'nda bulunan otel, apartman ve pansiyon gibi umuma açık yerlerde ikame eden ecnebilerin

³²⁸Z. Toprak (1994). "Fuhuş", DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C: 3, s. 342.

³²⁹K. Yakut ve A. Yetkin (2011). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi, *Kebikeç Dergisi*, S. 31, s. 275-307.

³³⁰Toprak, 1994, **a.g.k.**, s. 343-344.

³³¹İstanbul'da yaygınlaşan fuhuş dolayısıyla yetkili kurumlara birçok ihbarda bulunulmuştur. İlgili ihbarlar için bkz.; BOA (R 16 Mayıs 1325) (1909). ZB. D. No: 339, G. No: 125.; ZB. (R 1323) (1906). D. No: 385, G. No: 136.; DH. EUM. THR. (H 20 Ca. 1328) (1910). D. No: 34, G. No: 70.

³³²BOA (H 1311) (1894). A. MKT. MHM. D. No: 532, G. No: 11.

³³³BOA (R 1316) (1900). ZB. D. No: 350, G. No: 79.

hal ve şanlarının tahkiki ve içlerinde anarşist, sosyalist ve Ermeni müfsidi bulunup bulunmadığına araştırılması için görevlendirilmeler yapılmıştır. Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın arzı üzerine, Beyoğlu Polis Serkomiserliği'nden, Hayri, Abdullah, Mustafa ve İsmail Efendiler 1500 kuruş maaşla müfettiş olarak atanmışlardır.³³⁴

Yirminci yüzyıl başlarında Bulgar ayrılıkçılar ve komitacılar otelleri mesken tutmuşlar ve örgütlenmelerini bu tür yerlerde sürdürmüşlerdir. Yıldız Saray-ı Hümayun Başkitabeti Dairesi'nden Zaptiye Nezareti'ne hicri 1326'da gönderilen bir istihbarat raporu bunu doğrulamaktadır. Yapılan istihbaratta; Bulgar fesat komiteleri tarafından Beyoğlu'nda sahipleri birer Hristiyan olan iki otelde geceleri saat beş sıralarında toplandıkları ve otelde silahlar ve dinamitlerin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Avrupa'da bulunan erbab-ı fesattan iki kişinin de Sofya'ya gidip İstanbul'a silah ve dinamit getirmek için oradan Varna'ya geçecekleri aktarılmıştır. Gerekli tedbirlerin alınması için Zabıta güçlerine dikkatli olmaları istenmiştir.³³⁵ Bir başka belgede bu kez Pera Palas Oteli'nde ikamet eden bir İranlının Ermeni fesadesi ile ilişkisi tespit edilmiş ve İranlı derdest edilerek tutuklanmıştır. Bu durum karşısında İran Sefareti devreye girerek vatandaşının Ermeni fesadesi ile hiç ilişkisinin olmadığını ve bundan dolayı serbest bırakılmasını talep etmiştir. Fakat gerekli tahkikatlar sonucu İranlı Musil'in Ermeni fesadesi ile olan ilişkisi kanıtlanmış ve hapis cezası almıştır.³³⁶

On dokuzuncu yüzyılda meydana gelen iç ve dış gelişmeler Osmanlı Devleti ekonomisini zayıflatmış ve Kırım Savaşı'yla Osmanlının, ilk dış borçlanmasını yaptığı bilinmektedir. Osmanlı ekonomide yaşanan bu sıkıntılar karşısında otelcilik bağlamında birtakım vergi düzenlemeleriyle birlikte yayınlanan nizamnamelerle gelir artırıcı girişimlerde bulunmuştur. Bu nizamnamelerden biri; "Dersâdet ve Bilâd-ı Selâse ile taşralarda kadeh ve kıyye ile müskirat fûruht edenlerden işbu 1283senesi Teşrin-i Evvel ve Rumi'nin on ikinci gününden itibaren alınacak Resm-i Bey'iyye'ye dair olup ahkâm-ı mûndericesi gerek Devlet-i Aliyye gerek Düvel-i Ecnebiye tebaası hakkında bilâ-istisnâ Mer'iyü'l-cra olunacak Nizamnamedir'' adlı düzenlemedir.³³⁷ Yirmi beş maddeden oluşan bu nizamnamenin içeriği; alkollü içecek satılan yerlere uygulanacak resmi vergiler, alkollü içecek satabilme koşulları, alkollü içecek satan yerlerin nerelerde

³³⁴BOA (H 11 B 1318) (1900). İ. HUS. D. No: 85, G. No: 41.

³³⁵BOA (H 7 Ra. 1326) (1908). ZB. D. No: 31, G. No: 72. Gregor Otel'de ele geçirilen bombalar için Ek-19'da gösterilmiştir.

³³⁶BOA (H 9 L 1324) (1906). A.] MKT. MHM. D. No: 635, G. No: 15.; A.] MKT. MHM. (H 6 Z 1324) (1907) D. No: 635, G. No: 17

³³⁷Düstur, (R 15 Ağustos 1283) (27 Ağustos 1867). 1. Tertip, C: 2, s. 712-725.

açılabilceğı ya da açılamayacağı, alkol satan yerlerin nelere sahip olması ve nelere dikkat edilmesi gerektiğı, gibi konuları kapsamaktadır. Çalışma konumuzu ilgilendiren ilgili madde ise nizamnamenin on birinci maddesidir.

On birinci madde; hotel ve lostaryalar ile lokantalar işbu nizamname mucebince vaz' ve tahsis kılınmış olan bey'iyye resminin itasından muaf tutulacak ise de bunlardan müskirat fûruhtuna mahsus bir veyahut ziyade odası bulunanlar ile taamdan gayrı vaktinde müskirat satanlar zirde beyan olunduğı minval üzere müstesna tutulacaktır. Evvela zikr olunduğı veçhile müskirat fûruhtuna mahsus bir veyahut daha ziyade odası olan hoteller ile lostaryalar ve lokantalar üçüncü maddede gösterilen heyet marifetiyle işbu odalar üzerine tayin olunacak icare-yi seneviyeye nispetle icap eden bey'iyye resmini ifa edecekler. Saniyen; taam vakitlerinin haricinde olarak derunlarında müskirat satılan hoteller ile lostaryalar ve lokantalar dahi zirde beyan olunan sınıf-ı saliseye tevfikân icare-yi seneviyelerinin mecmuuna nispetle resmi mezkûru eda eyleyeceklerdir.

Otellerle ilgili mali düzenlemelerden biride, otel ve benzeri yerlerin kapıları üzerine levha asılması zorunluluğudur. Levhaların asılabilmesi için ilgili mutasarrıflıktan ruhsat alınması ve belediye resmi ödenmesi şartı bulunmaktaydı.³³⁸ Hicri 1333/1915 tarihli bir belgede Dâhiliye Nezareti'nden 24 vilayet ve 13 mutasarrıflığa tamim gönderilmiştir. Tamimde, otel, apartman, eczane, pansiyon, tiyatro, oyun yerleri ve meyhane işletilen yerlere asılacak levhalardan rûsum-u belediye kanununun on dokuzuncu maddesinde belirtilen tarifeye göre resm alınacağı belirtilmiştir. Eğer levhalar Türkçe dışında başka dilde yazılmışlar ise ilgili maddede belirtilen resm oranının iki kadar tahsil edileceğı belirtilmiştir.³³⁹ Adı geçen 24 vilayet ve 13 mutasarrıflık ek 20'de belirtilmiştir. Şehirlerin büyümesi ve otel sayılarının artmasıyla birlikte otellerin bağılı oldukları belediyeler, yapmış oldukları hizmetlerin karşılığında Rûsum-u Belediye'den başka, vergi uygulamalarına da başvurdular. Belediyeler yapmış oldukları birtakım hizmetlerine karşın, Beyoğlu ve civarındaki otellerden "Tathirat-ı Fenniye" ve "Tanzifat-ı Resm" adları altında belli oranlarda belediyenin yapmış olduğı temizlik hizmetlerine karşılık çevre temizlik vergisi düzenlemişler ve tahsil etmişlerdir.³⁴⁰

³³⁸BOA (H 6 R 1308) (1890). DH. MKT. D. No: 1782, G. No: 108.

³³⁹BOA (H 1 N 1333) (1915). DH. UMVM. D. No: 106, G. No: 44.

³⁴⁰BOA (H 11 Za. 1314) (1897). BEO. D. No: 933, G. No: 695901.; BEO (09 L 1328) (1910). D. No: 3811, G. No: 285814.

Oteller için düzenlenen bir diğ er uygulamada; otel sahiplerinin tutmak zorunda oldukları kayıt defterlerinde m   terilere ait bilgilerin d  zenlendiği evraklar için 10 para pula tabi tutulmalarıydı.³⁴¹

Oteller, Osmanlı İmparatorluğu'nda on sekizinci yüzyılda ba layan modernleşme sürecinin itici gücüyle, Batı etkilerine açık büyük şehirlerinde on dokuzuncu yüzyıl itibariyle yeni bir mekân olarak yerlerini aldılar. Konaklama yapılarının gelişim sürecinde, üstlendikleri roller ve yerine getirdiği işlevler açısından geleneksel konaklama yapılarının çok ötesinde; hem Osmanlı kamu hayatı açısından hem de Osmanlı toplumu açısından bir anlam taşıyordu.

³⁴¹BOA (H 29 Za. 1323) (1905). BEO D. No: 2634, G. No: 197515

SONUÇ

Günümüzde anlamı ve biçimi büyük oranda değişmiş olan seyahatler ve konaklama yapılarının geçmişi insanoğlunun tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. İnsanlar çok eskiden beri birçok nedenlere dayalı olarak seyahat etmişlerdir. İlk çağda zorunlulukla başlayan seyahatler sonraları, ticari, askeri, dini, kültürel, dinlenme, eğlenme, sağlık kazanma ve yeni yerler görme gibi etkenler dolayısıyla yolculuk yapmışlardır. Ortaya çıkan bu seyahat olgusu yeni gidilen yerlerde konaklama ihtiyacını doğurmuş ve konaklama yapılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Otel öncesi konaklama yapılarının tarihsel gelişimi sürecinde konaklama işlevini; Antik dönemde, katagogionlar, hospitumlar, stabulalar, popina cuponalar, lumpanarlar; Ortaçağ Avrupası'nda hanlar, Selçuklu Anadolu'sunda ise kervansaraylar ve hanlar yerine getirdi. Osmanlının kendi estetik ve mimari anlayışıyla bir takım farklılıklar getirdiği kervansaraylar ve hanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda da on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar konaklama hizmeti vermeyi sürdürdüler. Ticaretin gelişmesiyle Osmanlı kent hayatında önemli rol oynayan şehir hanları, bir yandan konaklama işlevine hizmet ederken, diğer yandan da depo ve tüccar bürolarıyla şehirlerin önemli birer ticaret merkezlerini oluşturdular.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında başlayan "Sanayi Devrimi" ve arkasından on dokuzuncu yüzyıldaki hızlı sanayileşme hareketleri dünyada yeni bir düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanayi Devrimi, konaklama yapılarının tarihsel gelişimi bağlamında konak kültürünü nitelik ve nicelik açısından değişime uğratmış; modern konaklama anlayışı ve mimarisinin başlangıcını oluşturmuştur. Hızlı sanayileşme sonrası ortaya çıkan gelişmeler ulaşım teknolojileri açısından özellikle demiryollarında ki gelişmeler, iki önemli sonuca yol açmıştır. Birincisi kitlesel turizm olgusunun, bir endüstri ve toplumsal olay olarak kabul edilmesi bağlamında ilk kez bu dönemlerde ortaya çıkması; ikincisi ise seyahat olgusundaki bu dönüşümün konaklama yapılarına yansması sonucu "han (*inn*)" olarak adlandırılan konaklama yapılarının yerlerini daha konforlu ve daha yüksek standartlarda hizmet vermeye başlayan otellere bırakmasıdır. Ayrıca otelciliğin uluslararası bir kimlik kazanması da bu iki temel sonucun yansımaları olarak düşünülmelidir.

Osmanlı Devleti, aynı yüzyıllar içerisinde Batılılaşma" ya da "Modernleşme" olarak adlandırılan kimi zaman sancılı olan süreci yaşamaktadır. On dokuzuncu yüzyıl boyunca devam eden reformlar, kentlerde, idari, sosyal ve mekânsal bir değişim

sürecinin başlaması sonucunu doğurmuştur. Modernleşme sürecinde Batı tarzı hayat ve gündelik alışkanlıkları Osmanlı toplumunda yer edinmişti. On dokuzuncu yüzyıl aynı zamanda Osmanlı Devleti açısından, sanayileşme sonrası kapitalistleşen Avrupa ekonomisine aslında dünya ekonomisine de denilebilir eklemlenme çabasının yaşandığı bir dönem de olmuştur. On dokuzuncu yüzyıl önceki dönemlerle kıyaslanamayacak bir değişime maruz kalmış, sanayi devrimiyle üretim biçimleri kitlesel bir hale dönüşmüş ortaya çıkan artık ürünün transferini kolaylaştırmak ve hammadde üreticisi konumundaki ülkelerin bu sisteme dâhil edilmesi durumu ortaya çıkmıştı. Üç kıta üzerindeki Osmanlı Devleti de İngilizlerle yapılan 1838 ticaret antlaşmasıyla bu sistemin kapsama alanına dâhil edilmiştir. 1838 ticaret antlaşması ve diğer ülkelerle yapılan benzeri antlaşmalar Osmanlı Devleti'ni çok çeşitli uluslardan, tüccar zümrelerinin ziyaretlerine neden olmuşlardır. 1838 serbest ticaret antlaşmasının hemen akabinde ilan olunan Gülhane Hattı Hümayun ve sonrasındaki Islahat Fermanı'yla Osmanlı Devleti yabancı yatırımcılar için cazip hale gelmişti. Artan ürünün pazarlanması ve hammadde ihtiyacı uluslararası sergilerin önünü açmış, Osmanlı'da bu sergilere katılımcı olarak iştirak etmiş ve 1863 yılında ise kendisi uluslararası bir sergi organize etmiştir. Atmeydanı'nda açılan ve beş ay süren sergi, Avrupa'da büyük bir ilgi uyandırmış ve başta Viyana'dan olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesinden, sermayedar fabrika sahipleri, gazeteciler ve diğer kişiler gruplar halinde İstanbul'a gelmişlerdir.

İlk olarak Batı Anadolu'da İngilizler aracılığıyla temeli atılan demiryolu ağı, sonrasında Rumeli-Anadolu Demiryollarının inşası ve Orient Ekspresi seferlerine on dokuzuncu yüzyılın sonlarında İstanbul hattının eklenmesi Osmanlı'ya gelen yabancı ziyaretçisi sayısının artmasına neden olan bir diğer etken olmuştur. Ulaşımda sağlanan bu ilerleme dolayısıyla Mekke, Medine ve Kudüs gibi tek tanrılı dinler için kutsal kabul edilen ve hac merkezleri olan yerleri ziyaret etmek kolaylaştı. Bu yerlerin Osmanlı Devleti topraklarında olması tüm dünyadan insanların Osmanlı'yı ziyaretini zorunlu kılmıştı.

On dokuzuncu yüzyılda meydana gelen savaşlar Osmanlı'yı yoğun bir zorunlu göçle karşı karşıya bıraktı. 1860-1864 yılları Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı en büyük göç hadisesinin yaşandığı dönemdir. 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yüz binlerce Kırım, Tatar kökenli insan Osmanlı'ya göç etmek zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti, karşılaşmış olduğu bu kontrolsüz seyahatleri düzenlemek için bir takım girişimlerde bulundu. Özellikle 93 Harbi sonrası ortaya çıkan Balkan Sorunu ve Ermeni Meselesi'nin uluslararası bir sorun haline gelmesi devletin önlem alma girişimlerine sebep olan önemli gerekçelerdi.

Osmanlı'ya yapılan seyahatlerin artmasına yol açan bu gelişmeler, on sekizinci yüzyılda Avrupa'da modern konaklama anlayışına öncülük eden otellerin, Osmanlı'da ortaya çıkmasına zemin hazırlayan temel etkenler olmuştu. Osmanlı Devleti'nde dört buçuk asır konaklama hizmeti veren kervansaraylar ve hanlardan, şehir hayatının yeni pratiklerinden olan otellere doğru dönüşüm süreci, yüz elli yıllık modernleşme sancıları içerisinde gerçekleşti. Osmanlı'ya türlü nedenlerle ziyarete gelenlere artık han ve benzeri konaklama yerleri hizmet vermekte yetersiz kalmıştı.

Osmanlı'da ilk oteller doğal olarak başkent İstanbul'da açılmıştır. İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmasının yanı sıra, binlerce yıllık tarihi geçmişe sahip bir kenttir. Coğrafi konumu, her dönem bir kültür ve uygarlık merkezi olması, tüm devlet dairelerinin merkezlerinin ve konsoloslukların orada bulunması, modernleşme sürecinin burada başlaması gibi kendine özgü gerçekleri, otellerin burada açılmasının ve kısa sürede Batı düzeyine ulaşmasındaki en önemli etkenleri olmuştur. İzmir'in gelişmiş bir liman kenti, dışa dönük yapısı ve kozmopolit bir toplum yapısı; Bursa'nın kendine özgü özellikleri dolayısıyla İstanbul'dan sonra otelciliğin Osmanlı döneminde geliştiği diğer şehirler olmuştur. Bu şehirlerin dışında demiryolunun ulaştığı Anadolu şehirlerinde ve diğer bazı kentlerde de geniş boyutlu olmasa da otelcilik faaliyetlerinin olduğu arşiv kayıtlarında görülmüştür. Oteller, Batı kültürüne özgü yapı tipleri olmaları sebebiyle işletmecileri veya kiracıları genelde yabancılar, Gayrimüslimler ve Levantenler olmuştur. Arşiv kayıtlarında görüldüğü üzere devlette bu tür yatırımcıları destekler nitelikte çeşitli taltiflerle takviyelerde bulunmuştur. Otel sahipleri ya da kiracılarının ağırlığı yabancılar olmasından dolayı oteller bu insanların yaşadıkları bölgelerde açılmışlardır. Bunun yanı sıra Osmanlı iktisadi anlayışının sermaye birikiminin oluşmamasına izin vermeyişi bu tür yapıların sahiplerinin yabancı veya Gayrimüslim olmasına olanak tanımıştır.

Kervansaray ve han gibi konaklama yapıları, menziller ve külliye etrafında şekillenen, padişahlar ve ileri gelen devlet adamları tarafından bir hayır kurumu niteliğinde yapılmıştır. Konaklama ücretsiz ya da çok düşük ücrete tabiidir. Kervansaray ve han yapılarında mimari teknikleri ve plan şemaları binlerce kilometre

aralıklarla yapılsa da birbirine benzer özellikler taşırdı. Oteller ise tamamen ticari amaçlarla yapılmıştır. Bu nedenle oteller özel şahıs ya da kurumlar tarafından açılmış ve işletilmişlerdir. Mimari yapıları ve plan şemaları birbirinden farklı tipte inşa edilmişlerdi. 1840'lı yıllarında başlayan Osmanlı'da modern otelcilik faaliyetleri, 1880'lerden sonra Avrupa düzeyine ulaşmıştır. İstanbul Otelleri konforu, kaliteli hizmeti ve konumları bakımından Avrupa otelleriyle eş değer konuma gelmişti. Öyle ki artık otellerde, dans, balo, müzikli eğlenceler ve sergiler gibi sosyal aktiviteler yapılmaya başlanmıştı. Geleneksel Osmanlı toplum yapısı ve gündelik alışkanlıkları göz önüne alındığında Osmanlı toplumunda yaşanan köklü değişim ve dönüşüm daha net anlaşılmaktadır. Otellerde düzenlenen bu tür etkinlikleri modernleşme sürecinde yaşanan gelişmeler ve diğer etkenlerle birlikte Batı tarzı hayatın her yönüyle Osmanlı'ya sirayet ettiği ve belli katmalarda kabul edildiği ekseninde değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı seyahatlerle ilgili uygulanan düzenlemelerde olduğu gibi otel ve diğer konaklama mekânlarıyla ilgili de bir takım düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemelerin temelinde de öncelikli olarak imparatorluğu bir arada tutmak ve iç güvenliği sağlamak amacı yatıyordu. Bir diğer etken de; Osmanlı hükümeti yayınlamış olduğu nizamnameler ile otel ve benzeri kurumları ve bu kurumlarda kalanları kayıt altına alarak olası meydana gelecek sorunların önüne geçmek istemişti. Son dönemde kaleme alınan nizamnamelerde iç güvenlik kaygılarını giderecek önlemlerin yanı sıra, otellerin inşası belli kurallara bağlanmış ve hizmete açılan otellere mali yükümlülükler getirilmiştir.

Osmanlı hükümeti yetkililerinin konaklama hizmeti veren yapılar hakkında almış olduğu tüm bu kararlar ve uygulamalar; devletin siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarından ve gelecek kaygısından kaynaklanmıştır.

Araştırmacının tarihçi olmasının yanı sıra turizmcisi vasfına sahip olması; 1840'larda başlayan otelcilik ve otelcilik faaliyetlerinde Osmanlı Devleti'nin başarılı bir sınav verdiği kanısı hâkim olmuştur. Günümüzde dünya turizm ve otelcilik skalasında; 1.189.494 yatak kapasitesi ve 4.871 konaklama tesisine Türkiye'nin sahip olması bu düşüncüyü anlamlı kılmaktadır. Ayrıca bu coğrafyanın sahip olduğu "konukseverlik" ve "Tanrı misafiri" değer yargıları da göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (24.4.1322). *Zabtiye Nezareti Evrakı*, 55, 40.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (01.3.1323). *Zabtiye Nezareti Evrakı*, 55, 97.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1787). *Hatt-ı Hümayun*, 11, 431.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1788). *Hatt-ı Hümayun*, 11, 433.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (25.9.1886). *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi*, 1367, 106.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1890). *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi*, 1782, 108.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1891). *Hariciye Nezareti İdare*, 178, 42.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1893). *İrade Hususi*, 18, 54.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1893). *İrade Hususi*, 19, 31.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1893). *İrade Dâhiliye*, 1310, 9.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1894). *İrade Maliye*, 10, 20.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1894). *İrade Şehremaneti*, 4, 1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1894). *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi*, 532, 11.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (27.2.1895). *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi*, 349, 74.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1895). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 636, 47692.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1895). *Hariciye Nezareti İdare*, 178, 63.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (30.5.1897). *İrade Defteri Hakani*, 5, 60.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1897). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 933, 695901.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1897). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 946, 70898.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1897). *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat*, 372, 32.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (09.3.1899). *Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat*, 147, 88.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (06.12.1899). *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi*, 2280, 113.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1899). *Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyeti Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi*, 22, 37.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1899). *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi*, 2212, 87.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (28.8.1900). *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi*, 2397, 35.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1900). *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi*, 534, 17.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1900). *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi*, 272, 31.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1900). *Zabtiye Nezareti Evrakı*, 350, 79.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1900). *İrade Hususi*, 85, 41.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (04.10.1901). *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî*, 2539, 68.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1901). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 1612, 120844.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1902). *Maarif Nezareti Mektubi Kalemî*, 533, 23.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1902). *Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, Muamelat*, 135, 25.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1904). *Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, Islahat*, 50, 8.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1905). *Maarif Nezareti Mektubi Kalemî*, 868, 7.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1905). *Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan*, 134, 2.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1905). *Maarif Nezareti Mektubi Kalemî*, 827, 35.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1905). *Maarif Nezareti Mektubi Kalemî*, 832, 21.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1905). *Sadaret Eyalet-i Mümtaze Mısır*, 16, 161.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1905). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 2634, 197515.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (25.3.1906). *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî*, 1061, 62.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (27.3.1906). *Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, Muamelat*, 219, 6.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1906). *Maarif Nezareti Mektubi Kalemî*, 398, 31.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1906). *Zabtiye Nezareti Evrakı*, 388, 160.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1906). *Zabtiye Nezareti Evrakı*, 385, 136.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1906). *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî*, 635, 15.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1907). *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî*, 635, 17.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1907). *Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, Muamelat*, 256, 71.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1907). *İrade Maarif*, 12, 62.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1907). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 3146, 235916.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1907). *Zabtiye Nezareti Evrakı*, 391, 115.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1908). *Zabtiye Nezareti Evrakı*, 31, 72.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1909). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 3601, 270018.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1909). *Zabtiye Nezareti Evrakı*, 339, 125.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1910). *Hariciye Nezareti Sofya Sefareti*, 276, 56.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1910). *Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi*, 116, 26.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1910). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 3810, 285695.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1910). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 3811, 285814.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1910). *Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Tahrirat Kalemi*, 34, 70.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (19.2.1911). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 3858, 289346.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1911). *Hariciye Nezareti İdare*, 178, 52.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1911). *Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı*, 83, 9.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1912). *Hariciye Nezareti İdare*, 178, 56.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1912). *Bab-ı Ali Evrak Odası*, 4107, 307964.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1913). *Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Tahrirat Kalemi*, 103, 30.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1913). *Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Muhasebe Kalemi*, 94, 60.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1914). *Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa*, 19, 39.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1914). *Hariciye Nezareti İdare*, 178, 67.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (15.3.1915). *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi*, 465, 37.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (02.11.1915). *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi*, 57, 248.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (25.11.1915). *Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü*, 97, 1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1915). *Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü*, 106, 44.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1916). *Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye İkinci Şube*, 20, 46.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (25.05.1916). *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi*, 521, 9.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (10.2.1917). *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi*, 545, 45.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (1918). *Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Seyrüsefer Kalemi*, 16, 20.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (14.4.1920). *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi*, 87, 49.

İkincil Kaynaklar

- Abacı, Z. D. (2005). *Modernleşme sürecinde Bursa Kenti'nin mekânsal ve sosyal değişimi (1860-1910)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

- Acar, S. (2017). *Konstantinopolis nasıl görülür? on dokuzuncu yüzyıl seyahatnamelerinde ve rehber kitaplarında İstanbul, İstanbul: İdeal Kent, Kent Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, 22, 670.
- Akalın, Ş. (2002). Kervansaraylar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, s.299.
- Akdağ, M. (2010). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*, İstanbul: YKY.
- Akın, N. (2011). *19. yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1989). Ahmed Vefik Paşa, *Türkiye diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, s. 143-157.
- Arslan, H. (2001). *16. yüzyıl Osmanlı toplumunda yönetim, nüfus, iskân, göç ve sürgün*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Asimov, I. (2006). *Bilim ve Buluşlar Tarihi*. (Çev: E. Topçugil). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ay, R. (2006). Ortaçağ Anadolu'sunda bilginin seyahati: talebeler, âlimler ve dervişler, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 3, 17-19.
- Ayan, E. (2014). *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ayar, M. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Aykut, P. (1994a). Bristol Oteli, *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, C: 2, s. 234.
- Aykut, P. (1994b). Londra Oteli, *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, C: 5, s. 227.
- Aykut, P. (1994c). Summer Palace, *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, C: 7, s. 234.
- Aykut, A. S. (1999). İbn Battûta. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, s. 363.
- Berkes, N. (2016). *Türkiye'de çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Beşirli, M. (2004). Sultan Abdülaziz'den Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Donanması. *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 25, 247.

- Budak, A. (2012). *Münif Paşa, batılılaşma sürecinde çok yönlü bir Osmanlı aydını*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Merkezi.
- Bulut, T. (2008). İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere göre Meşrutiyette İzmir), *ÇTTAD*, S.VII/16-17, s. 441-449.
- Casson, L. (2008). *Antik Çağda seyahat*, İstanbul: MB Yayınevi.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe Tarihi-4, Aydınlanma Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Coşkun, İ. (2003). Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 47.
- Çapan, F. ve Güvenç, B. (2015). Avrupa Hun Devletinin Büyük Hükümdarı Atilla'ya Suikast Girişim. *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, 217, 42.
- Çağrı, M. (2009). Seyahat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 37, s. 7-9.
- Çantay, G. (1994). Hanlar. *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, Cilt: 3, s. 548.
- Çelebi, M. E. (2010). *İstanbul'un tarihi otelleri (1840-1914) ve koruma kapsamında Galata ve Pera otellerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmış doktora tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi
- Çetin, E. (2018). 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde otel ve misafirhanelere dair düzenlemeler. *Anatolia: Turizm Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 29, 1, 63-76.
- Çiçek, Ü. (2006). *İzmir konaklama yapıları ve tarihsel gelişimi*, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Çilli Kutan, Ö. (2017). D'Angleterre Oteli ve Kral Missirre. *Kebikeç Dergisi*, 43, 369-396.
- Çokuğraş, I. (2013). Osmanlı İstanbul'unda bekâr odaları, *İstanbul: Mimar.ist Dergisi*, 47, 29.
- Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü*. (Çev: Y. Önen). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Duhanî, S. N. (2017). *Eski insanlar eski evler, 19. yüzyılda Beyoğlu'nun topoğrafyası* (Çev: C. Süreya). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Dunn, R. E. (1988). *İbn Batuta'nın Dünyası*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Dursun, A. H. (2007). Osmanlı Devleti'nde turizmin gelişimine dair bazı gözlemler, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, XVI, 68.

- Durudoğan, S. (1998). *XIX. yüzyılda Pera/Beyoğlu'nun ekonomik, kültürel ve politik yapısının mimariye etkileri*, İTÜ: İstanbul.
- Duygu, Z. (2017). *Hristiyanlık ve imparatorluk, Geç Antikçağ'da kilise-devlet ilişkileri ve kristoloji paradigmaları*, İstanbul: Divan Kitap.
- Efe, A. (1998). *Eskişehir Demiryolu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Engin, V. (1993). *Rumeli Demiryolları*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Engin, V. ve Uçar, A. (2011). *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Raylı*, İstanbul: Çamlıca Basın Yayın.
- Ergin, O. N. (2013). *Türkiye'de hanlar, kervansaraylar, oteller ve çeşitli barınma yerleri*, İstanbul: T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayınları.
- Eralp, Z. (1983). *Genel Turizm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- Erkoçoğlu, F. (2003). Kitap tanıtımı, *AÜİFD*, C: XLIV, S. 2, s. 383-388.
- Eskikurt, A. (2014). Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 21.
- Eşiyok, B. A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklenmesinde bir dönüm noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması, *Mülkiye: Ankara*, Cilt: XXXIV, 266, 79-82.
- Eyice, S. (1994). Manastırlar. *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, Cilt: 5, s. 288.
- Eyice, S. (1994). Elçi Hanı. *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, Cilt: 3, s. 148-149.
- Eyice, S. (1995). Fâtih Camii ve Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12, s. 244-249
- Eyice, S. (2002). Koza Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 26, s. 231-232.
- Faroqhi, S. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914. (Çev: S. Alper). H. İnalcık - D. Quataert (Editörler), *Krizler ve Değişim 1590-1699 içinde (571-572)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Faroqhi, S. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda yollara düşenler Zanaatârlar, köylüler, tacirler, sığınmacılar, elçiler 16.-18. Yüzyıllar*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Genç, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gençer, C. İ. (2017). 19. yüzyılda İzmir ve Selanik'te kentsel dönüşüm: rıhtım ve limanların inşası, *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, 1, 33-52.
- Georgeon, F. ve Dumont, P. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamak* (Çev: M. Selen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göksel, A. E. ve Kunalp, S. (1981). Establishment and development of hotels in nineteenth century İstanbul. *1.st International Congress on the History of Turkish-Islamic Science and Technology*, İstanbul: İTÜ, s. 4.
- Gözütok, T. (2010). 19. yüzyıl Batı seyahatnamelerinde Ortadoğu ve İstanbul imgesi: François Rene de Chateaubriand örneği. *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, 97-117.
- Gülenaz, N. (2011). *Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Gülersoy, Ç. (1985). *Hotel d'Angleterre*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Gülersoy, Ç. (1994). Pera Palas. *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, Cilt: 6, s. 239.
- Güngördü, A. ve Güner, H. E. (2019). 1922 büyük İzmir yangını sonrası İzmir Cumhuriyet Meydanının oluşumu ve mekânsal gelişiminin incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 11, S: 2, s. 111-130.
- Güran, C. (1978). *Türk hanlarının gelişimi ve İstanbul hanları mimarisi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Hür, A. (1994). Konaklama-Bizans Dönemi. *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, Cilt: 5, s. 48.
- Işın, E. (2014). *İstanbul'da gündelik hayat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İçöz, O. vd. (2007). *Genel turizm turizmde temel kavramlar ve ilkeler*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-ıv ayanlar, tanzimat, meşrutiyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2017). *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-1*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İstanbul (1994). Oteller. *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, Cilt: 6, s. 178.
- Joseph, P. D. (2013). *Tourism Principles, Policies and Practices for Directorate of Distance Education*. MBA. Pondicherry University- Tourism.
- Karakaya, E. (1999). Issız Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, s. 201-202.
- Karakaya, E. (2000). İpek Hanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, s. 368-369.
- Karakaya, E. (2001). Kaplıca. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, s. 351-353.
- Karpat, K. H. (2016). *Türk demokrasi tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik temeller*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayadibi, F. (2008). Fatih Sultan Mehmet Döneminde Eğitim ve Bilim. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 8.
- Kayın, E. (2000). *İzmir oteller tarihi*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kemer, N. (2018). Anadolu'nun Tarihi Yolları ve Ankara için Bir Yeşil Yol Planlama Olanağı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 138.
- Korzay, M. ve Olalı, H. (1989). *Otel İşletmeciliği*, İstanbul: Yön Matbaası.
- Kurmuş, O. (2008). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi*, İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.
- Kuyulu, İ. (1999). İzmir'de Osmanlı dönemi yapıları. *XIII. Türk Tarih Kongresi kongreye sunulan bildiriler*, Cilt: 3, K: 2, s. 1-26 (6).
- Kütükoğlu, M. (2001). İzmir, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, s. 520.
- Kütükoğlu, M. S. (2006). Mürur Tezkiresi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, s.60-61.
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Löschburg, W. (1998). *Seyahatin kültür tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Major, S. (2012). *The Million Go Forth: Early Railway Excursion Crowds 1840-1860*, The University of York.
- Mardin, Ş. (2015). Makaleler 4, M. Türköne ve T. Önder (Editörler), *Türk modernleşmesi içinde* (s. 10-11). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mason, P. (2003). *Tourism Impacts, Planning and Management*, Burlington: Butterworth Heinemann.
- Necipoğlu, N. (1994). Eğitim-Bizans Dönemi. *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, Cilt: 3, s. 136.
- Ortaylı, İ. (1994). Levanten, *DBİA*, Cilt: 5, s. 204-207.
- Ortaylı, İ. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfuzu*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- O'Gorman, K. D. (2008). The Essence of hospitality from the texts of Classical Antiquity. *Glasgow: University of Strathclyde*, 136.
- Önder, S. ve Kırılı, E. (2005). Osmanlı döneminde Eskişehir'e göçler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, 1, s. 131-144.
- Önsoy, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı uluslararası sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi). *Belleten*, Cilt: XLVII, 185, 208-234.
- Özdemir, M. (2011). Türkiye'de turizmin başlaması: Osmanlı'da sanayileşme çabaları: Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Uluslararası Sergisi). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 22, 1, 90.
- Özdemir, M. (2012). "Tren gelir hoş gelir..." kara trenin hikâyesi. *Eskişehir Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23, 1.
- Özdoğan, O. (2007). *Turizmde konaklama ve yiyecek içecek endüstrisi*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Özey, R. (2002). 19. asırda Edirne Vilayeti coğrafyası, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 6, 6.
- Özür, N. K. (2017). *Keşifler ve coğrafya, 15. ve 16. yüzyıl keşifleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Özyüksel, M. (1988). *Osmanlı-Alman ilişkilerinin gelişim sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul: Arba Yayınları.
- Pınar, İ. (1994). *Gezginlerin gözüyle İzmir XIX. yüzyıl-1*, İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları.
- Ramsay, M.W. (1961). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sakaoğlu, N. (1994). Eğitim-Osmanlı Dönemi. *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, Cilt:3, s. 138.

- Sakaoğlu, N. (1994b). Bekâr Odaları. *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, Cilt: 2, s. 123-124.
- Savaş, S. (2015). Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan. A. Koçal ve Z. Berktaş (Editörler), *İstimâlet-Bir Osmanlı Yönetim Klasığı* içinde (s. 453). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sezer, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33, 108.
- Sönmez, S. (2007). Ortaçağ Türk Ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar), *Erzurum Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 272.
- Şehitoğlu, E. (2008). *Bursa hamamları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şener, B. (2001). *Modern Otel İşletmelerinde Yönetim ve Organizasyon*, Ankara: Detay 94 Yayıncılık.
- Tanıman, M. B. (1995). Emir Hanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s. 133-134.
- Tanpınar, A. H. (2012). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tavernier, J. B. (1980). *17. Asır ortalarında Osmanlı üzerinden İran'a seyahat* (Çev: E. Gültekin). İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Tezcan, M. (2014). İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, 3/1, 97.
- Toprak, Z. (1994). Fuhuş. *DBİA, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını*, Cilt: 3, s. 342.
- Touati, H. (2016). *Ortaçağ'da İslam ve seyahat: bir âlim uğraşının tarihi ve antropolojisi* (Çev: A. Berktaş). İstanbul: YKY yayınları.
- Towner, J. (1985). The Grand Tour: A Key Phase In The History of Tourism. *Annals of Tourism Research*, 12, 297-301.
- Tuncel, M. (2001). İzmir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, s. 528.
- Turan, R. ve Kırpık, G. (2007). Selçuklu Dönemi Türklerde sosyal ve ekonomik hayat. H. Acun (Ed.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (s. 41). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Turna, N. (2013). *19. Yy'den 20. Yy'ye Osmanlı Topraklarında seyahat, göç ve asayiş belgeleri mürur tezkereleri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Uçar, H. ve Uçar, A. (2018). Tire Kutu Han kazısı beylikler ve Osmanlı dönemi seramikleri, *STD, XXVII/1 Nisan*, s. 1-33(3).
- Üsdiken, B. (1992). Beyoğlu'nun eski ve ünlü otelleri. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 17, 34-37.
- Walsh, R. J. (1961). *Marco Polo'nun Maceraları*, İstanbul: İyigün Yayınları.
- Wycherley, R. E. (1993). *Antik çağda kentler nasıl kuruldu?*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yakut, K. ve Obuz, Ö. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyete efsanevi bir otel: Pera Palas*, IWACT, Van.
- Yakut, K. ve Yetkin, A. (2011). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi. *Kebikeç Dergisi*, 31, 275-307.
- Yaşar, A. (2013). İstanbul Hanları: 18. Yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı. F. M. Emecan ve S. Gürkan (Editörler), *Osmanlı İstanbulu I* içinde (s. 511). İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Yaşayanlar, İ. (2013). *Osmanlı Dönemi Bursa Otelleri*, Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları.
- Yaylı, H. ve Pustu, Y. (2010). Klasik Dönemde Osmanlıda Kent Yönetimi ve Kentliler, (Ed. N. Bostancı). *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Ankara: Kadim Yayınları, 23, 139-162.
- Yılmaz, İ. (2014). *Serseri, anarşist ve fesadın peşinde II. Abdülhamid dönemi güvenlik politikaları ekseninde mürur tezkereleri, pasaportlar ve otel kayıtları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yılmaz, A. ve Yetgin, D. (2018). Seyyahların anlatımı ile Osmanlı'nın son 30 yılındaki Eskişehir (1892-1922). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13/2, 159-182.
- Yiğit, İ. (2008). Ribât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, s. 76-79.
- Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Çev: Y. Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- http-1:** <https://www.thomascook.com/thomas-cook-history/> (Erişim Tarihi: 27.05.2019)
- http-2:** www.intohistory.com/brief-history-of-hostelries, GenevieveLacroix, (Erişim Tarihi: 09.02.2019)
- http-3:** www.thrillist.com/travel/nation/17-of-the-oldest-hotels-in-the-worldnishiyama-onsen-keiunkan-tops-our-list, (Erişim Tarihi: 12.02.2019)

- http-4:** www.hospitalitynet.org/opinion/4017990.html, (Erişim Tarihi: 12.02.2019)
- http-5:** <https://docplayer.biz.tr/767182-Istanbul-un-modernlesme-donemi-otelleri-1840-1914.html> (Erişim Tarihi: 18.06.2019)
- http-6:** <http://www.londrahotel.net/tr/history.html> (Erişim Tarihi: 24.06.2019)
- http-7:** http://www.londrahotel.net/tr/grand_hotel_de_londres_gallery.html (Erişim Tarihi: 15.06.2019)
- http-8:** <https://www.flickr.com/photos/saltonline/14056940468> (Erişim Tarihi: 12.06.2019)
- http-9:** <http://www.eskiistanbul.net/4884/tokatliyan-oteli-tarabya> (Erişim Tarihi: 14.06.2019)
- http-10:** <https://core.ac.uk/download/pdf/38301975.pdf> (Erişim Tarihi: 07.09.1995)
- http-11:** <http://www.levantineheritage.com/note130.htm> (Erişim Tarihi: 18.02.2019)
- http-12:** http://www.bursa.com/wiki/Bursa_Mudanya_Demiryolu (Erişim Tarihi: 14.06.2019)
- http-13:** <https://team-aow.discuforum.info/t720-Bursa-Kazasi.htm?start=15> (Erişim Tarihi: 15.06.2019)
- http-14:** <http://www.ottomanhistoricalpodcast.com/2013/08/bursa-hotels-otelleri.html> (Erişim Tarihi: 16.06.2019)
- http-15:** <http://www.bakisarissakal.com/SAMSUN%20OTEL.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.06.2019)

EK-1 BOA (H 1303) (1886) DH. MKT. 1367-106

DTI MAT 01247 00104 001

(Faint handwritten notes at the bottom of the page, mostly illegible due to fading.)

DH.MKT.02280.00113.001

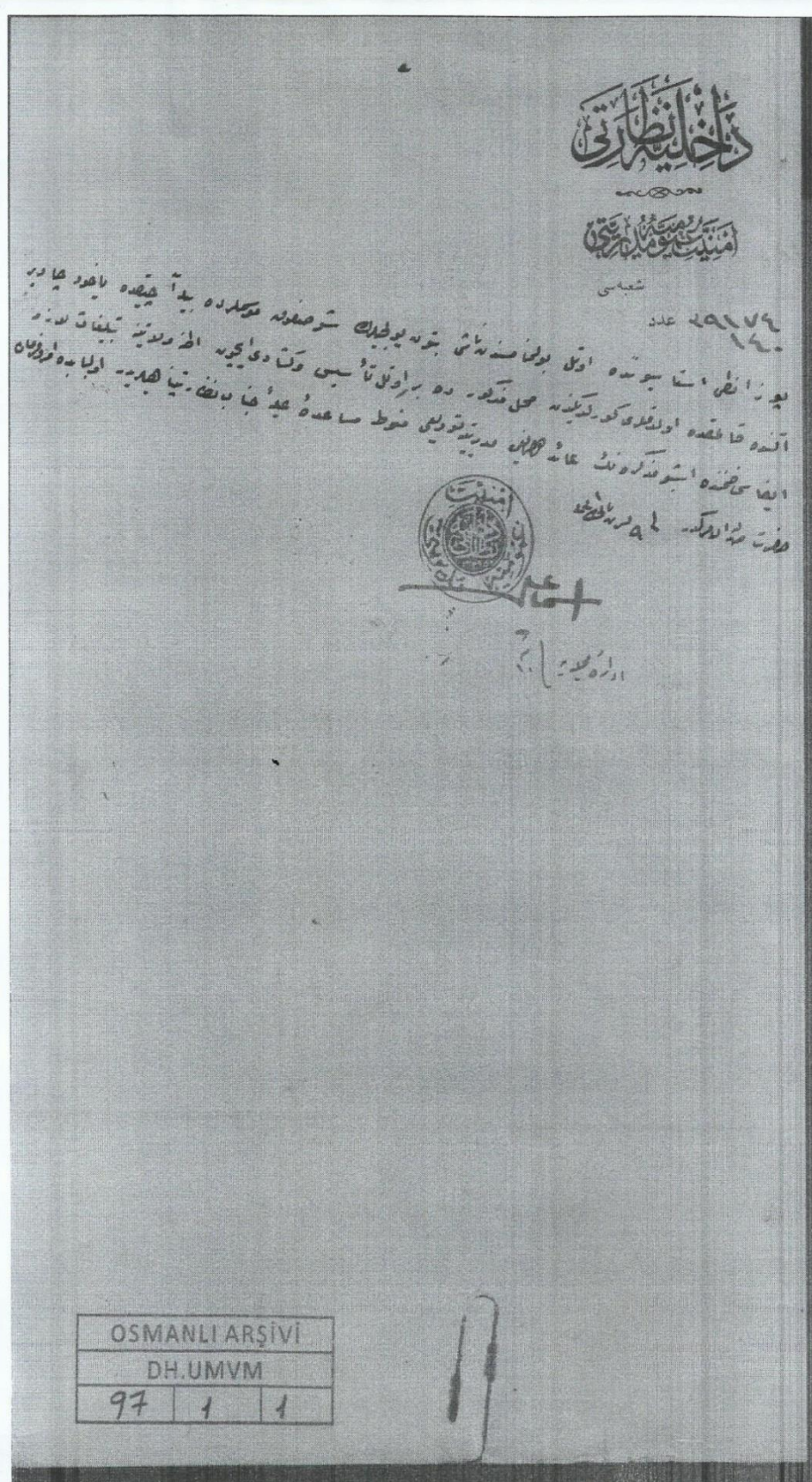
فلم یسئلہ نہ وہ بولنا نہ نفکہ بڑی ہی خبیثہ و جبار اقدیر قولہ نہ نہ شفعہ

نقد علی موجودیت اول کراسی و صاف سارده در حوک ریم مضایقه بر فرمانه
۱۶۷۰ هجری قمری ۱۲۵۰ شمسی

Y. PRK. ASK

147/88

Y.PRK.ASK.00147.00088.001

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

[illegible]

بسم الله الرحمن الرحيم

OSMANLI AKSIVI	2006
BEO	197 13607

2006
(25th box)

OSMANLI ARŞİVİ		
HR.İD		
178	63	6

خطبه نظامنامه « سوالنامه » و « ماسر » نایب صایحه نظامنامه وارد شد صوتیر :

دولتو ایشی صغیری

قاضی قریب قاضی قریب اولی و لوقطه جلاله ایله ایلیا دولتی بسم الله باستویان و خلاصه فرانسه جریوی
بسم الله دول و بورد ده اوستی بسم الله بلفور و ایرله بسم الله بول نامک لر مودینی قید لوقطه مود
بالکده زفر نطری اصولک اجلاس لفته ایلمه اولق بسم الله و سحر لک انصاطه مضایقه کیم رتورک
دخی امالی ملوک کرک اولی و کرک لوقطه بسم الله کیم اولق بسم الله و قاجر کونه اقامت اربع حکمیه
مملی مضایقه ماموریه معلومان و بریدری ضعیف قیامیه واسطه سید کیم و بریه تبلیغات لازم الی لوقطه
ممنه اسلحه مضایقه وارد اولق بسم الله لقا صغیره و تقیم قلمنه و ایمانک اجد و امر و انکی ساعده
عوی نظام نیال صایره و ابته لوقطه اولق بسم الله

OSMANLI ARŞIVI		
HR.İD		
178	42	2

٤٩٢٩٧
١٧٥٩

خلاصہ
سیارندہ فی الجہان قید و تحریر
صکرت اولہ خفہ زار

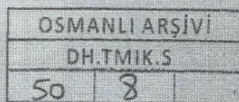
علاء الدين محمد بن علي

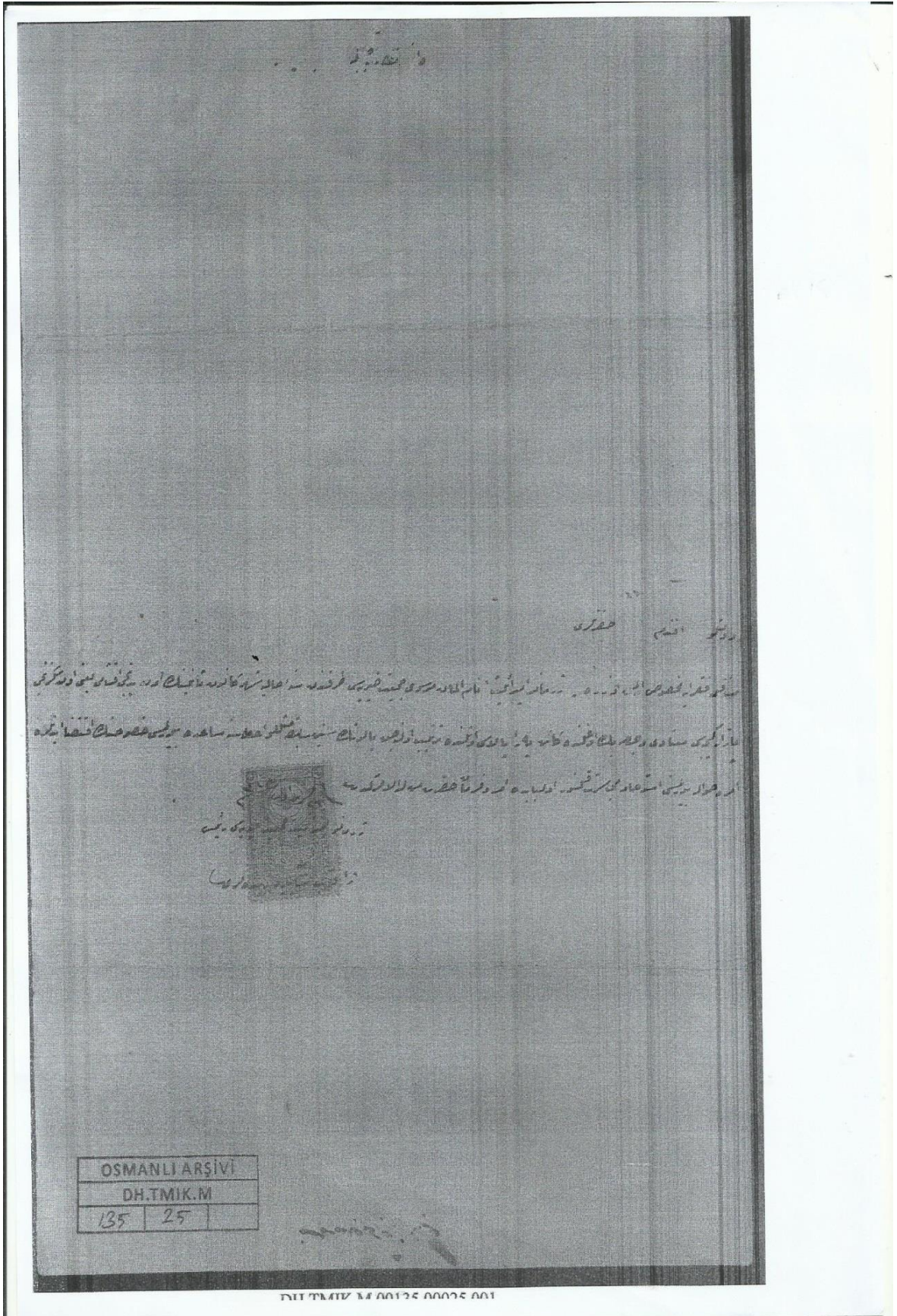
[illegible]

OSMANLI ARŞİVİ		
HR.İD		
178	52	1

۸۶۷
 ترمذی
 ۸۶۷

ازین قولند فقرا که از این راه متوجه آیتا جدی گشته اند که در ده ک کانونهائی در صیقل بیدری در دوشی محمد ابراهیم آقائی معضای داده اند و عبارت اولی از ده
تک ریاسته بر هیئت معینین برده بدین اوتلی هالونج بر بالو دیسی قرار شد بر اینصورت رفعت سیمه ای معضای دوزاقلی و دار به زو جوی فرق
است و کلمه دینه موسی المیرا که بر سیمه کشیده دوشی بر صومعه بالو ای معضای سیمه در لیغی که کو فرآورده ذکر اولی و بالو فری و در معذور که بر ده
در اینصورت فقرا و بر محمد رفعت مطلوبه ای معضای کشیده امانت عید سنده اند و در تکه ده از بار اولی و شکست قریب معائنات موسی و فاد و سید فیه
فقرا عید سنده و یا سیمه در غلط طبعیات واره سنده و اقتصاد ایضا گشته است و در کده ایضا معضای یا سیمه ای ای که در اولی

فقر من صنفه:

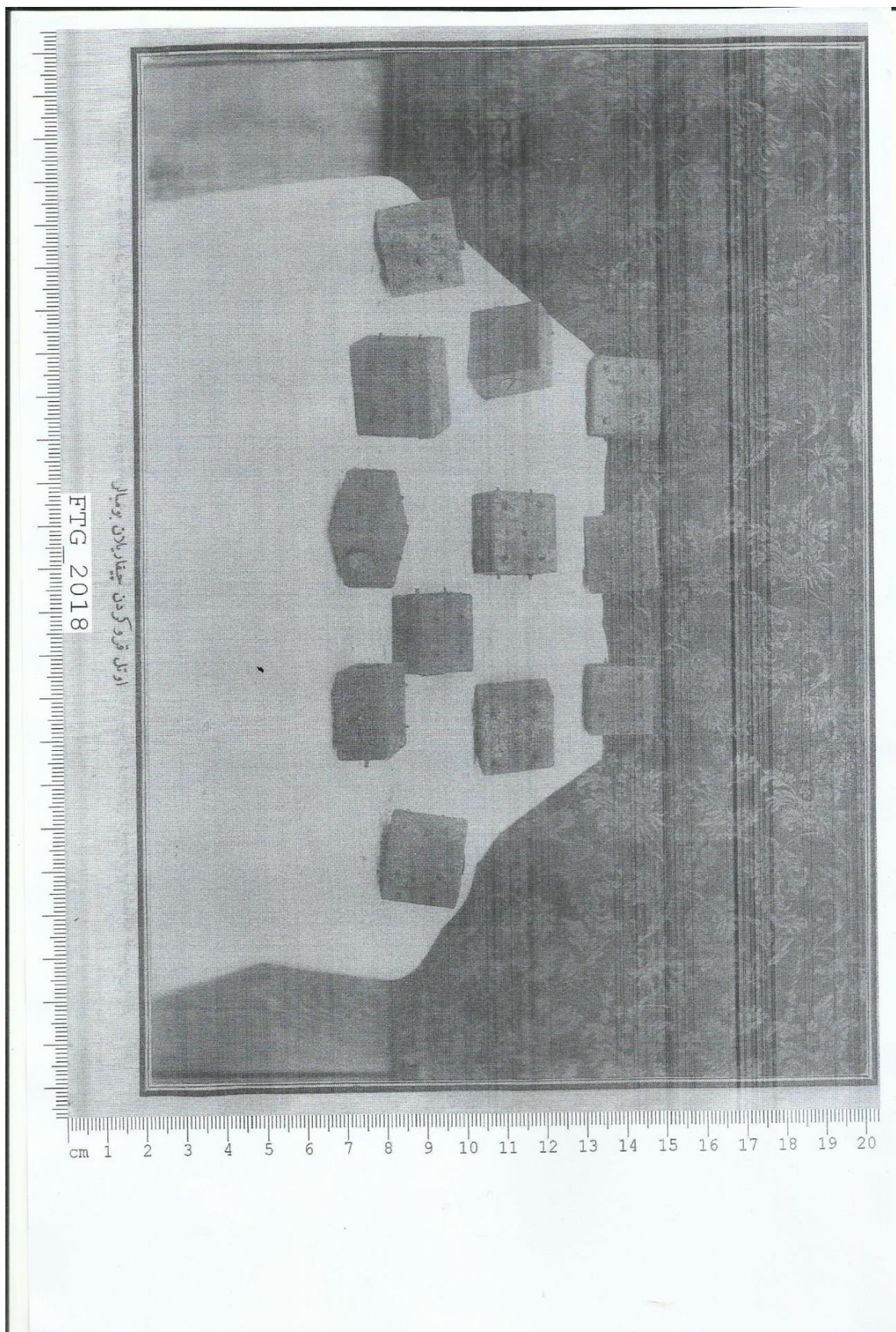
بمكونه دولته مظفر عثمانیه که از بنور التوحید در درجه تأسیس استقلاله شرف و صرافت
 اولیاد فیه بواقع غلام قویما تکه اولاد غفر فرست دولتیه بنور کسبیت رضافت
 شمس سید اظهار سادمان ایدلیک الالبید دولته علی عثمانیه که کمال شانه و شرفه اید
 بایده وطن ارجحیت دفع بارگاه قدسین موصوفه
 سید عالم شمس

OSMANLI ARŞIVI		
A.1 MTZ.(05)		
16-B	167	

PROP^{RS} F. LOGOTHETTI & FILS

D^{re} Son Altesse le Prince Romantzev. N^o

I.ML.00010.00020.003

DH.UYVM.00106.00044.002

Kıbrıs Adası	
İlçe	İl
1. Kıbrıs Adası 2. Lefkoşa 3. Nicosia 4. Famagusta 5. Kyrenia 6. Girne 7. Güzelyurt 8. İskele 9. Karpas 10. Konya 11. Kozan 12. Kütahya 13. Manisa 14. Marşant 15. Mersin 16. Muğla 17. Niğde 18. Ordu 19. Rize 20. Samsun 21. Sinop 22. Trabzon 23. Van 24. Yozgat 25. Zonguldak 26. Adana 27. Antalya 28. Balıkesir 29. Bursa 30. Çanakkale 31. Çarşamba 32. Denizli 33. Diyarbakır 34. Elazığ 35. Erzurum 36. Gaziantep 37. Hakkâri 38. Iğdır 39. Kilis 40. Kocaeli 41. Konya 42. Kütahya 43. Manisa 44. Marşant 45. Mersin 46. Muğla 47. Niğde 48. Ordu 49. Rize 50. Samsun 51. Sinop 52. Trabzon 53. Van 54. Yozgat 55. Zonguldak 56. Adana 57. Antalya 58. Balıkesir 59. Bursa 60. Çanakkale 61. Çarşamba 62. Denizli 63. Diyarbakır 64. Elazığ 65. Erzurum 66. Gaziantep 67. Hakkâri 68. Iğdır 69. Kilis 70. Kocaeli 71. Konya 72. Kütahya 73. Manisa 74. Marşant 75. Mersin 76. Muğla 77. Niğde 78. Ordu 79. Rize 80. Samsun 81. Sinop 82. Trabzon 83. Van 84. Yozgat 85. Zonguldak 86. Adana 87. Antalya 88. Balıkesir 89. Bursa 90. Çanakkale 91. Çarşamba 92. Denizli 93. Diyarbakır 94. Elazığ 95. Erzurum 96. Gaziantep 97. Hakkâri 98. Iğdır 99. Kilis 100. Kocaeli 101. Konya 102. Kütahya 103. Manisa 104. Marşant 105. Mersin 106. Muğla 107. Niğde 108. Ordu 109. Rize 110. Samsun 111. Sinop 112. Trabzon 113. Van 114. Yozgat 115. Zonguldak 116. Adana 117. Antalya 118. Balıkesir 119. Bursa 120. Çanakkale 121. Çarşamba 122. Denizli 123. Diyarbakır 124. Elazığ 125. Erzurum 126. Gaziantep 127. Hakkâri 128. Iğdır 129. Kilis 130. Kocaeli 131. Konya 132. Kütahya 133. Manisa 134. Marşant 135. Mersin 136. Muğla 137. Niğde 138. Ordu 139. Rize 140. Samsun 141. Sinop 142. Trabzon 143. Van 144. Yozgat 145. Zonguldak 146. Adana 147. Antalya 148. Balıkesir 149. Bursa 150. Çanakkale 151. Çarşamba 152. Denizli 153. Diyarbakır 154. Elazığ 155. Erzurum 156. Gaziantep 157. Hakkâri 158. Iğdır 159. Kilis 160. Kocaeli 161. Konya 162. Kütahya 163. Manisa 164. Marşant 165. Mersin 166. Muğla 167. Niğde 168. Ordu 169. Rize 170. Samsun 171. Sinop 172. Trabzon 173. Van 174. Yozgat 175. Zonguldak 176. Adana 177. Antalya 178. Balıkesir 179. Bursa 180. Çanakkale 181. Çarşamba 182. Denizli 183. Diyarbakır 184. Elazığ 185. Erzurum 186. Gaziantep 187. Hakkâri 188. Iğdır 189. Kilis 190. Kocaeli 191. Konya 192. Kütahya 193. Manisa 194. Marşant 195. Mersin 196. Muğla 197. Niğde 198. Ordu 199. Rize 200. Samsun 201. Sinop 202. Trabzon 203. Van 204. Yozgat 205. Zonguldak 206. Adana 207. Antalya 208. Balıkesir 209. Bursa 210. Çanakkale 211. Çarşamba 212. Denizli 213. Diyarbakır 214. Elazığ 215. Erzurum 216. Gaziantep 217. Hakkâri 218. Iğdır 219. Kilis 220. Kocaeli 221. Konya 222. Kütahya 223. Manisa 224. Marşant 225. Mersin 226. Muğla 227. Niğde 228. Ordu 229. Rize 230. Samsun 231. Sinop 232. Trabzon 233. Van 234. Yozgat 235. Zonguldak 236. Adana 237. Antalya 238. Balıkesir 239. Bursa 240. Çanakkale 241. Çarşamba 242. Denizli 243. Diyarbakır 244. Elazığ 245. Erzurum 246. Gaziantep 247. Hakkâri 248. Iğdır 249. Kilis 250. Kocaeli 251. Konya 252. Kütahya 253. Manisa 254. Marşant 255. Mersin 256. Muğla 257. Niğde 258. Ordu 259. Rize 260. Samsun 261. Sinop 262. Trabzon 263. Van 264. Yozgat 265. Zonguldak 266. Adana 267. Antalya 268. Balıkesir 269. Bursa 270. Çanakkale 271. Çarşamba 272. Denizli 273. Diyarbakır 274. Elazığ 275. Erzurum 276. Gaziantep 277. Hakkâri 278. Iğdır 279. Kilis 280. Kocaeli 281. Konya 282. Kütahya 283. Manisa 284. Marşant 285. Mersin 286. Muğla 287. Niğde 288. Ordu 289. Rize 290. Samsun 291. Sinop 292. Trabzon 293. Van 294. Yozgat 295. Zonguldak 296. Adana 297. Antalya 298. Balıkesir 299. Bursa 300. Çanakkale 301. Çarşamba 302. Denizli 303. Diyarbakır 304. Elazığ 305. Erzurum 306. Gaziantep 307. Hakkâri 308. Iğdır 309. Kilis 310. Kocaeli 311. Konya 312. Kütahya 313. Manisa 314. Marşant 315. Mersin 316. Muğla 317. Niğde 318. Ordu 319. Rize 320. Samsun 321. Sinop 322. Trabzon 323. Van 324. Yozgat 325. Zonguldak 326. Adana 327. Antalya 328. Balıkesir 329. Bursa 330. Çanakkale 331. Çarşamba 332. Denizli 333. Diyarbakır 334. Elazığ 335. Erzurum 336. Gaziantep 337. Hakkâri 338. Iğdır 339. Kilis 340. Kocaeli 341. Konya 342. Kütahya 343. Manisa 344. Marşant 345. Mersin 346. Muğla 347. Niğde 348. Ordu 349. Rize 350. Samsun 351. Sinop 352. Trabzon 353. Van 354. Yozgat 355. Zonguldak 356. Adana 357. Antalya 358. Balıkesir 359. Bursa 360. Çanakkale 361. Çarşamba 362. Denizli 363. Diyarbakır 364. Elazığ 365. Erzurum 366. Gaziantep 367. Hakkâri 368. Iğdır 369. Kilis 370. Kocaeli 371. Konya 372. Kütahya 373. Manisa 374. Marşant 375. Mersin 376. Muğla 377. Niğde 378. Ordu 379. Rize 380. Samsun 381. Sinop 382. Trabzon 383. Van 384. Yozgat 385. Zonguldak 386. Adana 387. Antalya 388. Balıkesir 389. Bursa 390. Çanakkale 391. Çarşamba 392. Denizli 393. Diyarbakır 394. Elazığ 395. Erzurum 396. Gaziantep 397. Hakkâri 398. Iğdır 399. Kilis 400. Kocaeli 401. Konya 402. Kütahya 403. Manisa 404. Marşant 405. Mersin 406. Muğla 407. Niğde 408. Ordu 409. Rize 410. Samsun 411. Sinop 412. Trabzon 413. Van 414. Yozgat 415. Zonguldak 416. Adana 417. Antalya 418. Balıkesir 419. Bursa 420. Çanakkale 421. Çarşamba 422. Denizli 423. Diyarbakır 424. Elazığ 425. Erzurum 426. Gaziantep 427. Hakkâri 428. Iğdır 429. Kilis 430. Kocaeli 431. Konya 432. Kütahya 433. Manisa 434. Marşant 435. Mersin 436. Muğla 437. Niğde 438. Ordu 439. Rize 440. Samsun 441. Sinop 442. Trabzon 443. Van 444. Yozgat 445. Zonguldak 446. Adana 447. Antalya 448. Balıkesir 449. Bursa 450. Çanakkale 451. Çarşamba 452. Denizli 453. Diyarbakır 454. Elazığ 455. Erzurum 456. Gaziantep 457. Hakkâri 458. Iğdır 459. Kilis 460. Kocaeli 461. Konya 462. Kütahya 463. Manisa 464. Marşant 465. Mersin 466. Muğla 467. Niğde 468. Ordu 469. Rize 470. Samsun 471. Sinop 472. Trabzon 473. Van 474. Yozgat 475. Zonguldak 476. Adana 477. Antalya 478. Balıkesir 479. Bursa 480. Çanakkale 481. Çarşamba 482. Denizli 483. Diyarbakır 484. Elazığ 485. Erzurum 486. Gaziantep 487. Hakkâri 488. Iğdır 489. Kilis 490. Kocaeli 491. Konya 492. Kütahya 493. Manisa 494. Marşant 495. Mersin 496. Muğla 497. Niğde 498. Ordu 499. Rize 500. Samsun 501. Sinop 502. Trabzon 503. Van 504. Yozgat 505. Zonguldak 506. Adana 507. Antalya 508. Balıkesir 509. Bursa 510. Çanakkale 511. Çarşamba 512. Denizli 513. Diyarbakır 514. Elazığ 515. Erzurum 516. Gaziantep 517. Hakkâri 518. Iğdır 519. Kilis 520. Kocaeli 521. Konya 522. Kütahya 523. Manisa 524. Marşant 525. Mersin 526. Muğla 527. Niğde 528. Ordu 529. Rize 530. Samsun 531. Sinop 532. Trabzon 533. Van 534. Yozgat 535. Zonguldak 536. Adana 537. Antalya 538. Balıkesir 539. Bursa 540. Çanakkale 541. Çarşamba 542. Denizli 543. Diyarbakır 544. Elazığ 545. Erzurum 546. Gaziantep 547. Hakkâri 548. Iğdır 549. Kilis 550. Kocaeli 551. Konya 552. Kütahya 553. Manisa 554. Marşant 555. Mersin 556. Muğla 557. Niğde 558. Ordu 559. Rize 560. Samsun 561. Sinop 562. Trabzon 563. Van 564. Yozgat 565. Zonguldak 566. Adana 567. Antalya 568. Balıkesir 569. Bursa 570. Çanakkale 571. Çarşamba 572. Denizli 573. Diyarbakır 574. Elazığ 575. Erzurum 576. Gaziantep 577. Hakkâri 578. Iğdır 579. Kilis 580. Kocaeli 581. Konya 582. Kütahya 583. Manisa 584. Marşant 585. Mersin 586. Muğla 587. Niğde 588. Ordu 589. Rize 590. Samsun 591. Sinop 592. Trabzon 593. Van 594. Yozgat 595. Zonguldak 596. Adana 597. Antalya 598. Balıkesir 599. Bursa 600. Çanakkale 601. Çarşamba 602. Denizli 603. Diyarbakır 604. Elazığ 605. Erzurum 606. Gaziantep 607. Hakkâri 608. Iğdır 609. Kilis 610. Kocaeli 611. Konya 612. Kütahya 613. Manisa 614. Marşant 615. Mersin 616. Muğla 617. Niğde 618. Ordu 619. Rize 620. Samsun 621. Sinop 622. Trabzon 623. Van 624. Yozgat 625. Zonguldak 626. Adana 627. Antalya 628. Balıkesir 629. Bursa 630. Çanakkale 631. Çarşamba 632. Denizli 633. Diyarbakır 634. Elazığ 635. Erzurum 636. Gaziantep 637. Hakkâri 638. Iğdır 639. Kilis 640. Kocaeli 641. Konya 642. Kütahya 643. Manisa 644. Marşant 645. Mersin 646. Muğla 647. Niğde 648. Ordu 649. Rize 650. Samsun 651. Sinop 652. Trabzon 653. Van 654. Yozgat 655. Zonguldak 656. Adana 657. Antalya 658. Balıkesir 659. Bursa 660. Çanakkale 661. Çarşamba 662. Denizli 663. Diyarbakır 664. Elazığ 665. Erzurum 666. Gaziantep 667. Hakkâri 668. Iğdır 669. Kilis 670. Kocaeli 671. Konya 672. Kütahya 673. Manisa 674. Marşant 675. Mersin 676. Muğla 677. Niğde 678. Ordu 679. Rize 680. Samsun 681. Sinop 682. Trabzon 683. Van 684. Yozgat 685. Zonguldak 686. Adana 687. Antalya 688. Balıkesir 689. Bursa 690. Çanakkale 691. Çarşamba 692. Denizli 693. Diyarbakır 694. Elazığ 695. Erzurum 696. Gaziantep 697. Hakkâri 698. Iğdır 699. Kilis 700. Kocaeli 701. Konya 702. Kütahya 703. Manisa 704. Marşant 705. Mersin 706. Muğla 707. Niğde 708. Ordu 709. Rize 710. Samsun 711. Sinop 712. Trabzon 713. Van 714. Yozgat 715. Zonguldak 716. Adana 717. Antalya 718. Balıkesir 719. Bursa 720. Çanakkale 721. Çarşamba 722. Denizli 723. Diyarbakır 724. Elazığ 725. Erzurum 726. Gaziantep 727. Hakkâri 728. Iğdır 729. Kilis 730. Kocaeli 731. Konya 732. Kütahya 733. Manisa 734. Marşant 735. Mersin 736. Muğla 737. Niğde 738. Ordu 739. Rize 740. Samsun 741. Sinop 742. Trabzon 743. Van 744. Yozgat 745. Zonguldak 746. Adana 747. Antalya 748. Balıkesir 749. Bursa 750. Çanakkale 751. Çarşamba 752. Denizli 753. Diyarbakır 754. Elazığ 755. Erzurum 756. Gaziantep 757. Hakkâri 758. Iğdır 759. Kilis 760. Kocaeli 761. Konya 762. Kütahya 763. Manisa 764. Marşant 765. Mersin 766. Muğla 767. Niğde 768. Ordu 769. Rize 770. Samsun 771. Sinop 772. Trabzon 773. Van 774. Yozgat 775. Zonguldak 776. Adana 777. Antalya 778. Balıkesir 779. Bursa 780. Çanakkale 781. Çarşamba 782. Denizli 783. Diyarbakır 784. Elazığ 785. Erzurum 786. Gaziantep 787. Hakkâri 788. Iğdır 789. Kilis 790. Kocaeli 791. Konya 792. Kütahya 793. Manisa 794. Marşant 795. Mersin 796. Muğla 797. Niğde 798. Ordu 799. Rize 800. Samsun 801. Sinop 802. Trabzon 803. Van 804. Yozgat 805. Zonguldak 806. Adana 807. Antalya 808. Balıkesir 809. Bursa 810. Çanakkale 811. Çarşamba 812. Denizli 813. Diyarbakır 814. Elazığ 815. Erzurum 816. Gaziantep 817. Hakkâri 818. Iğdır 819. Kilis 820. Kocaeli 821. Konya 822. Kütahya 823. Manisa 824. Marşant 825. Mersin 826. Muğla 827. Niğde 828. Ordu 829. Rize 830. Samsun 831. Sinop 832. Trabzon 833. Van 834. Yozgat 835. Zonguldak 836. Adana 837. Antalya 838. Balıkesir 839. Bursa 840. Çanakkale 841. Çarşamba 842. Denizli 843. Diyarbakır 844. Elazığ 845. Erzurum 846. Gaziantep 847. Hakkâri 848. Iğdır 849. Kilis 850. Kocaeli 851. Konya 852. Kütahya 853. Manisa 854. Marşant 855. Mersin 856. Muğla 857. Niğde 858. Ordu 859. Rize 860. Samsun 861. Sinop 862. Trabzon 863. Van 864. Yozgat 865. Zonguldak 866. Adana 867. Antalya 868. Balıkesir 869. Bursa 870. Çanakkale 871. Çarşamba 872. Denizli 873. Diyarbakır 874. Elazığ 875. Erzurum 876. Gaziantep 877. Hakkâri 878. Iğdır 879. Kilis 880. Kocaeli 881. Konya 882. Kütahya 883. Manisa 884. Marşant 885. Mersin 886. Muğla 887. Niğde 888. Ordu 889. Rize 890. Samsun 891. Sinop 892. Trabzon 893. Van 894. Yozgat 895. Zonguldak 896. Adana 897. Antalya 898. Balıkesir 899. Bursa 900. Çanakkale 901. Çarşamba 902. Denizli 903. Diyarbakır 904. Elazığ 905. Erzurum 906. Gaziantep 907. Hakkâri 908. Iğdır 909. Kilis 910. Kocaeli 911. Konya 912. Kütahya 913. Manisa 914. Marşant 915. Mersin 916. Muğla 917. Niğde 918. Ordu 919. Rize 920. Samsun 921. Sinop 922. Trabzon 923. Van 924. Yozgat 925. Zonguldak 926. Adana 927. Antalya 928. Balıkesir 929. Bursa 930. Çanakkale 931. Çarşamba 932. Denizli 933. Diyarbakır 934. Elazığ 935. Erzurum 936. Gaziantep 937. Hakkâri 938. Iğdır 939. Kilis 940. Kocaeli 941. Konya 942. Kütahya 943. Manisa 944. Marşant 945. Mersin 946. Muğla 947. Niğde 948. Ordu 949. Rize 950. Samsun 951. Sinop 952. Trabzon 953. Van 954. Yozgat 955. Zonguldak 956. Adana 957	